

ISSN 2667-4432

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/juhis>

Journal of Universal History Studies

Volume VI
Issue II
December 2023

JOURNAL OF UNIVERSAL HISTORY STUDIES

JUHIS indexed by: SCOPUS, TR Dizin, EBSCO, Index Islamicus, Scilit, General Impact Factor (GIF), Electronic Journals Library (EZB), German Union Catalogue of Serials (ZDB), Base Index, Initiative for Open Citations (I4OC)

JUHIS is an international, peer-reviewed journal, published every six months and two issues per year (June and December).

e-mail: juhisjournal@gmail.com

Düzce-2023

Editor in Chief

Dr. Sabit DOKUYAN / Düzce University

Section Editors

History Section Editors

Dr. Aykut DALAK / Karabük University

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Dr. Nagehan ELEMANA / Researcher

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU / Erciyes University

Dr. Onur Sadık KARAKUŞ / Düzce University

Dr. Remzi KILIÇ / Erciyes University

Archaeology Section Editor

Dr. Ayça GERÇEK / Osmaniye Korkut Ata University

Advisory Board

Dr. Ahmet TAŞGIN / Hacı Bayram Veli University

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU / Ondokuz Mayıs University

Dr. Enis ŞAHİN / Sakarya University

Dr. Haşim ERDOĞAN / Hacı Bektaş Veli University

Dr. Jamshid ROOSTA / Shahid Bahonar University of Kerman

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Dr. Remzi KILIÇ / Erciyes University

Editorial Board

Dr. Aleksandar KADIJEVIĆ / University of Belgrade

Dr. Alfina SİBGATULLİNA / Russian Academy of Sciences

Dr. Anar RAHİMOV / Khazar University

Dr. Andreas KÜLZER / Austrian Academy of Sciences

Dr. Aziz ALTI / Munzur University

Dr. Charles Brian Rose / University of Pennsylvania

Dr. Claudia Anamaria IOV / Universitatea Babeş Bolyai

Dr. Dilara USLU / Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Dmitry KOROBENİKOV / State University of New York Albany

Dr. Edith AMBROS / Universität Wien

Dr. Emanuel PLOPEANU / Ovidius University of Constanta

Dr. Emir FILİPOVIĆ / University of Sarajevo

Dr. Emzar MAKARADZE / Batumi Shota Rustaveli State University

Dr. Ergün LAFLI / Dokuz Eylül University

Dr. Erhan YOSKA / Erciyes University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU / Karabük University

Dr. Galina YEMELİANOVA / Soas University of London

Dr. George VLAHAKIS / Hellenic Open University

Dr. Halit ÇAL / Hacı Bayram Veli University

Dr. Haluk SELVİ / Sakarya University

Dr. Hava SELÇUK / Erciyes University

Dr. Hussein KASASBEH / Mutah University

Dr. Ilya YAKUBOVICH / Russian Academy of Sciences

Dr. Ivelin Argirov IVANOV / University of Veliko Tarnovo

Dr. Iver B. NEUMANN / Fridtjof Nansens Institutt

Dr. Jak Yakar / Tel Aviv University (Emeritus)

Dr. Jie LYU / Renmin University

Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN / Ondokuz Mayıs University

Dr. Linda Jane Colley / Princeton University

Dr. Mansour AMİNİ / University of Science Malaysia

Dr. Mikail ACIPINAR / İzmir Katip Çelebi University

Dr. Mohammad Saleh BANI ISSA / Jadara University

Dr. Mohammed Ibrahim ABU EL-HAIJA / The World Islamic Sciences & Education University

Dr. Mohsen MORSALPOUR / Sistan and Baluchestan University

Dr. Muhidin MULALİC / International University of Sarajevo

Dr. Murat KARATAŞ / Abdullah Gül University

Dr. Nazim MUSTAFA / Presidential Library, Azerbaijan

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU / Erciyes University

Dr. Nurperi AYENGİN / Düzce University

Journal of Universal History Studies

Dr. Osman KÖSE / Police Academy, Türkiye

Dr. Ökkeş NARİNÇ / Namık Kemal University

Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ / İstanbul University

Dr. Reza Ekhtiari AMİRİ / University of Mazandaran

Dd. Serap FIŞO / International University of Sarajevo

Dr. Stefano TAGLIA / The Oriental Institute of Prague, The Czech Republic

Dr. Stipica GRGIC / University of Zagreb

Dr. Süleyman ÖZBEK / Hacı Bayram Veli University

Dr. Ümit EKİN / Sakarya University

Dr. Yuliya BİLETİSKA / Karabük University

Dd. Wameedh Sarhan AL-RUBAYE / Irak Middle Technical University

Dr. Zugravu NELU / Universitatea Alexandru Ion Cuza din Iaşi

Layout Editor

Post Graduate Zülal IŞIK / Researcher

Foreign Language Advisor

Dr. Onur ÇAPAR / Düzce University

Mehmet GÜZEL / Teacher

Editorial Secretariat

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN / Teacher

Proofreader

Dd. Bişre YÜKSEL EMEÇ / Teacher

Issue Referees

Dr. Aykut DALAK / Karabük University

Dr. Cemal SEZER / Abant İzzet Baysal University

Dr. Dilara USLU / Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Erdoğan KELEŞ / Muğla Sıtkı Koçman University

Dr. Figen ÇEVİRİCİ-COŞKUN / Dumlupınar University

Dr. Fikrettin YAVUZ / Sakarya University

Dr. Hasret İPEK İLÇİN / Researcher

Dr. Mustafa Ali UYSAL / Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Dr. Nagehan ELEMANA / Researcher

Dr. Naim ÜRKMEZ / Erzurum Technical University

Dr. Necati ÇAVDAR / Gaziosmanpaşa University

Dr. Onur Sadık KARAKUŞ / Düzce University

Dr. Özgür TURAK / İstanbul University

Dr. Pınar DOĞANAY / Gazi University

Dr. Remzi KILIÇ / Erciyes University

CONTENTS

Research Articles

1

Menderes-İnönü Arasında Kısa Süren Bahar Havası ve Yansımaları (1957)

The Short-lived Spring Weather between Menderes-İnönü and Its Reflections (1957)

Sabit Dokuyan

(147-167)

2

Battles of Plevne: A Glorious Defeat in Military History

Plevne Muharebeleri: Harp Tarihinde Şanlı Bir Mağlubiyet

Umut Akcakaya

(168-190)

3

Kars'ta Rum Nüfusu (1878-1920)

The Greek (Rum) Population in Kars (1878-1920)

Sinan Kıyaç

(191-212)

4

A Woman Portrait Bust from Central Çallica Village (Cormasa)

Merkez Çallica Köyü (Cormasa) Buluntusu Bir Kadın Portre Büstü

Yaşar Arlı

(213-225)

5

"Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi" Kitapçığı Üzerinden William E. Gladstone'un Osmanlı Politikalarına Dair Bir Analiz

An Analysis of William E. Gladstone's Ottoman Policies through the "Bulgarian Horrors and the Question of the East" Pamphlet

Fahriye Begüm Yıldızeli

(226-241)

Editörden

Kıymetli Okuyucular

Journal of Universal History Studies (JUHS) Aralık sayısıyla karşınızdayız. Yeni sayımızda çeşitli konularda ve farklı dönemlere ait 5 bilimsel çalışmayı sizlere sunuyoruz. Bu çalışmaların içerisinde; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ışık tutan makalelerin yanı sıra, daha eski tarihler hakkında bizleri aydınlatan makaleler de yer almaktadır. Dergimizin yeni sayısının hazırlık aşamasında hem çalışmalarını dergimize yollayan yazarlarımıza hem de hakemlik yaparak derginin daha üst seviyelere çıkması için katkı sağlayan değerli hakemlerimize çok teşekkür ediyoruz. Dergi olarak en büyük amacımız; her yeni sayıda kendimizi geliştirerek bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmaları sizlere ulaştırmaktır. Sonraki sayımız Haziran ayında yayınlanacaktır. Kıymetli tarihçiler ve araştırmacıların çalışmalarını bekliyoruz.

Diğer sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve ilim dolu günler diliyorum...

Prof. Dr. Sabit DOKUYAN

Şef Editör

Aralık 2023/Düzce

From Editor

Dear Readers,

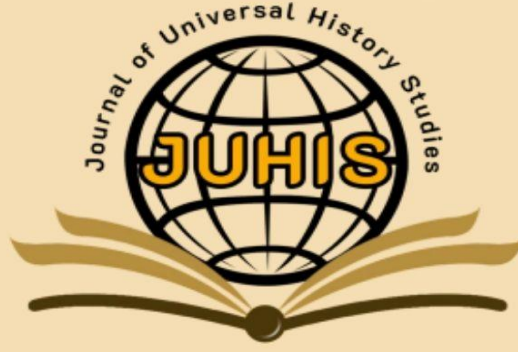
We are here with the December issue of our journal, Journal of Universal History Studies (JUHIS). In our new issue, we present 5 scientific studies on various subjects and from different periods. In these studies, in addition to the articles that shed light on Ottoman and Republic of Türkiye periods, there are also articles that enlighten us about the ancient history. We would like to thank both the authors who sent their works to the journal during the preparation of the new issue of our journal and our valuable referees who contributed to the higher levels of the journal by refereeing. Our biggest goal as a journal; to develop ourselves in every new issue to contribute to the world of science. The next issue will be published in June. We expect the work of esteemed historians and researchers.

I wish you healthy and scientific days to see in our other issue...

Prof. Dr Sabit DOKUYAN

Editor in Chief

December 2023 /Düzce

Journal of Universal History Studies

Menderes-İnönü Arasında Kısa Süren Bahar Havası ve Yansımaları (1957)¹

The Short-lived Spring Weather between Menderes-İnönü and Its Reflections (1957)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 22.10.2023 / 08.12.2023

pp. 147-167

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(2) • December • 2023 •

Sabit Dokuyan

Düzce University, Department of History, Professor Dr., Düzce, Türkiye

Email: sabitdokuyan@duzce.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-0592-5366

Cite: Dokuyan, S. (2023). Menderes-İnönü Arasında Kısa Süren Bahar Havası ve Yansımaları (1957). Journal of Universal History Studies, 6(2), 147-167. <https://doi.org/10.38000/juhis.1379662>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* Bu çalışma "Darbe Yolunda Üç Yıl (1957-1960)" başlıklı eserden türetilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, dört yıllık icraatlarının halkın çoğunluğu tarafından tasvip edilmesinden dolayı 1954 seçimlerinde yüksek oranda oy almıştır. Fakat seçim sonrasındaki süreçte muhalefetle ve özellikle CHP ile olan sürtüşmeleriyle öne çıkmıştır. Çıkarttığı kanunlarla muhalif kanadı ve basını denetim altına almaya çalışan iktidar karşısında muhalefet, sürekli olarak itirazlarda bulunmuştur. 1957 yılına gelindiğinde iktidar-muhalefet çekişmesi en üst düzeylere ulaşmıştır. Erken bir seçimin olacağını konuşulmaya başlandığı bu yılın şubat ayından başlamak üzere, DP ile CHP arasında “bahar havası” olarak adlandırılan ve birkaç ay süren sakin bir dönem yaşanmıştır. İnönü ve Menderes bahar havasının iki önemli simgesi haline gelmiştir. Diğer muhalif partiler ve liderler ise sürecin dışında tutulmuştur. DP-CHP arasındaki yakınlaşmanın tek faydalı sonucu ise Kırşehir’in il yapılması olmuştur. Fakat CMP lideri Bölükbaşı’nın dokunulmazlığının kaldırılması sakin geçen süreci sonlandırmıştır. Zaten CHP içerisinde de yaşanan bahar havasının partiye zarar verdiği yönünde şikâyetler çoktan başlamıştır. Çalışmamızda, bahsi geçen ılımlı siyasi dönem ve bu süreçte yaşanan gelişmeler yansıtılmıştır. Makale hazırlanırken meclis tutanakları, dönemin basını, arşiv belgeleri, telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Demokrat Parti, Menderes, İnönü, Bölükbaşı.

Abstract

Upon assuming power in 1950, the Democratic Party garnered a significant percentage of votes in the 1954 elections, owing to the public's endorsement of its four-year record. However, in the aftermath of the election, the party's grievances with the opposition, particularly the CHP, were brought to the forefront. The opposition constantly voiced their disapproval against the government, which attempted to curb dissenting voices in both the opposition and the press through legislation. In 1957, the conflict between the government and opposition escalated to its zenith. A few months of peace, dubbed "springweather", occurred between DP and CHP from February when early election talks began. İnönü and Menderes were significant figures of this tranquil period, with other opposition parties and leaders excluded from the proceedings. The only positive effect of the DP-CHP rapprochement was becoming province of Kırşehir. Nevertheless, the termination of CMP leader Bölükbaşı's immunity put an end to the peaceful process. Within the CHP, there were grievances about the damage the springmood had done to the party. This analysis reflects the moderate political climate and events during this period. To prepare this article, parliamentary records, contemporary press, archive materials, copyrighted and examined works were consulted.

Keywords: Republic of Türkiye, Democratic Party, Menderes, İnönü, Bölükbaşı.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü dönemi onların isimleriyle anılmıştır. Fakat 1950-1960 yılları arasında DP'nin iktidarda olduğu yıllar, Cumhurbaşkanı Celal Bayar adıyla değil Başbakan Adnan Menderes ile isimlendirilmiştir. Bu on yıllık dönemde gerçek manada siyaset arenasında Adnan Menderes aktif rol oynamış, Bayar ise ikinci planda kalmayı tercih etmiştir. Menderes, ekonomiden dış politikaya kadar her türlü faaliyetin doğrudan takipçisi ve atılan adımların karar vericisi konumunda görülmektedir. Atatürk döneminde Atatürk-İnönü ilişkisinde olduğu gibi bir yakın ikili anlayışı, DP iktidarı döneminde Bayar-Menderes arasında hayat bulamamıştır. Bu durum Menderes'i muhalefetle olan ilişkilerde doğrudan hedefe koymuş ve diğer bir deyişle yalnız bırakmıştır. Önceki dönem cumhurbaşkanlığı yapan ve siyasal-toplumsal arenada büyük bir ağırlığı olan İnönü ile doğrudan muhatap olan ve mücadeleyi yürüten de Menderes olmuştur. CHP her ne kadar 1950 seçimlerinde iktidardan düşmüş, 1954 seçimlerinde de neredeyse meclisten tasfiye edilmiş olsa da partinin başında bulunan İnönü, partisini diri tutmak için siyasi manevralar yapmaktaki ustalığını net olarak ortaya koymuştur. Bu liderlik yaklaşımı, partiyi yok olmaktan ve umutlarını kaybetmekten kurtarmıştır.

CHP'nin 1950 seçimleri yeni tamamlanmışken başlattığı sert muhalefet anlayışı, diğer küçük muhalif partilerin de katkısıyla 1960 darbesi olana kadar küçük aralıklarla devam etmiştir. Bu muhalif yaklaşımı organize eden İnönü, hedefinde tuttuğu Menderes'e karşı hem mecliste hem de meclis dışında çok sert bir tutum sergilemiştir. İkili arasında sadece dış politika konusunda daha ılımlı bir ilişki kurulmuştur. Dış politikada iki liderin gerektiği zaman ortak bir dil kullanmaya çalışma gayreti, on yıllık süreç içerisinde çeşitli vesilelerle kendisini göstermiştir. İnönü, Menderes iktidarının iç politikada attığı neredeyse her adımı, kimi zaman doz artırarak, çok sert şekilde eleştirmiştir. Buna mukabil Menderes de İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu 1938-1950 yılları arasında yaşananları ve yapılanları eleştirmekten geri durmamıştır. Menderes bu eleştirilerini yaparken Atatürk dönemiyle ilgili olarak hassas davranmaya ve o dönemi ayrı tutmaya özen göstermiştir. Bu tartışmalar sürekli artış göstermekte ve sertleşmekteyken, 1957 yılı başlarında beklenmedik bir şekilde Menderes-İnönü arasında birkaç ay sürecek bahar havası yaşanmaya başlanmıştır. Bu yakınlaşma kimileri tarafından çok samimi bulunmasa da ülke içerisindeki siyasi atmosferi sükûnete erdirmiş, karşılıklı jestler vatandaş tarafından takdirle karşılanmıştır. Başladığı gibi yine bir anda son bulan bahar havasının detayları çalışmamız içerisinde sunulmaya çalışılmıştır.

Menderes dönemi olarak adlandırılan on yıllık DP iktidarı ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde, makalemizde yer alan süreç de kısmen aktarılmaya çalışılmıştır. Dönemin önemli muhalif yayınlarından birisi olan Akis dergisinde bahar havası konusunda yazılar sıkça yer almıştır. Süreç içerisinde tartışmaların merkezinde olan gazeteci ve İnönü'nün damadı Metin Toker de kaleme aldığı "DP Yokuş Aşağı (1954-1957)" başlıklı eserinde konuyla ilgili yaklaşımını genel hatlarıyla aktarmaya çalışmıştır. Diğer bilimsel çalışmalarda ise daha çok Kırşehir'in il olması mevzusunun odaklanan bir yaklaşım sergilenmiştir. Kısa süren bahar havasının en iyi yansıdığı meclis görüşmeleri ve günlük gazeteler ise makalemizin temel dayanakları olmuştur. Telif-tetkik eserler, iki liderin meclis içinde ve dışında yapmış olduğu konuşmalara ait metinler, arşiv belgeleri de destekleyici kaynaklar olarak kullanılmıştır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde; siyasetin çok kısa süre içerisinde, sadece iki kişinin etkisiyle, nasıl yön değiştirebileceği ve kontrol edilebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1957 Yılı Nasıl Başladı? Tartışmalar-Sorunlar

Demokrat Parti, 1950 yılında gerçekleşen milletvekili seçimlerini kazanarak iktidara gelmiştir. DP iktidarının ilk dört yılı, tarım ve sanayi alanlarında yapılan yatırımlar ve desteklemelerle başarılı geçmiştir. Marshall Planı dâhilinde gelen yardımlar da sürecin olumlu yürütülmesine büyük destek sağlamıştır (Dokuyan ve Yüksel, 2020, s. 18). İktidar, bu başarılı sürecin ardından yapılan 2 Mayıs 1954 seçimlerinden de zaferle çıkmış ve mecliste ezici çoğunluğu elde etmiştir. DP %57,6 oy alarak açık ara farkla iktidarını sürdürme imkânı bulmuştur. Ana muhalefet partisi CHP ise %35,36'da kalmıştır (tbmm.gov.tr). Elde edilen büyük başarının ardından iktidar, daha rahat bir çalışma ortamı yakalayacağını düşünmüş ama hem parti içinde hem de muhalefetle yaşanan gerginlikler DP iktidarını daha sert bir tavır içerisine sürüklemiştir. Hükümet bir dizi hatalar yaparak eldeki sermayesini tüketmeye başlamıştır (Yücel, 2002, s. 839). İktidarın almış olduğu bazı önlemler muhalefet partileriyle arasındaki ilişkilerde büyük gerilimler yaratmıştır. Kırşehir ilinin ilçe ve Malatya şehrinin ikiye bölünerek Adıyaman'ın il yapılması, hizmet süresine bakılmaksızın kamu görevlilerinin emekliye sevk edilmesi, üniversite öğretim üyelerinin bakanlık emrine çekilmesi, basın konusunda yapılan kısıtlamaların ve cezaların artırılması, toplantılar ve gösteri yürüyüşlerinde sınırlamalar getirilmesi (Turan, 1999, s. 95; Akın, 2002, s. 916) gibi mevzularda yaşanan sorunlar iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimi artırmıştır. Özellikle DP-CHP arasındaki sürtüşme ve rekabet had safhaya ulaşmıştır. 1957 yılına bu gerilimlerle ve ülkede hızla artan ekonomik sorunların gölgesinde girilmiştir. Yeni yılda, biriken sorunların çözülüp çözülmeyeceği kamuoyu ve basın tarafından merakla beklenmeye başlanmıştır. Hükümetin özellikle ekonomik sorunları çözme noktasında almış olduğu önleyici tedbirlerin pek de başarılı olmadığı görülmüştür (Cumhuriyet, 01.01.1957, s. 1). Tek parti iktidarı döneminden kalan uygulamaların ve DP iktidarı süresince yürürlük bulan antidemokratik yaklaşımların bir türlü bertaraf edilememesi, bu konulardaki vaatlerin hayat bulamaması eleştiri konusu olmuştur (TBMMZC, 15.02.1957, s. 215). İsveç'te yayınlanan Stokholm Tidningen gazetesi de 7 Ocak 1957 tarihli sayısında Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumları tasvir etmeye çalışmıştır. Gazeteye göre Türkiye'de Menderes iktidarı sert bir politika izlemekte, 1954 seçimleri öncesi halka vaat ettiği rahatlatıcı hamleleri hayata geçirmemek için direnmektedir. Grev hakkı, basın hürriyeti, ispat hakkı, toplantı kanunu konularında olumlu adımlar atılmamıştır. İktidarın bu tavrı, muhalefetin güçlenmesini engellemeye çalışmak olarak yorumlanmaktadır. Ekonomik sıkıntılar da had safhaya ulaşmış, Türk parasının değeri düşmüş, ithalat kısıtlı olduğu için yerli üretim mallara büyük zamlar yapılmış, vatandaş sıkıntıya düşmüştür. 1950 yılında tasarruf vaatleriyle iktidara gelen Menderes hükümeti daha fazla israf yapmaktan kaçınmamıştır. Menderes, üniversiteler ve akademisyenlerle de kavga içerisine girmiştir. Görevden almalar ve istifalar üniversitelerde gerginliği artırmış, aydınlarla iktidar arasında ipler kopma noktasına gelmiştir (BCA, 30-1-0-0/127-825-2).

Halkın ilgilendiği en önemli konu ise uygulanan kanunlardan çok, ekonomik sıkıntılar ve sürekli gelen zamlar olmuştur. 1957 yılı da zamlarla başlamış ve ilk olarak şekere zam gelmiştir. Bu hareket vatandaşın iktidara olan tepkisinin artmasına neden olmuştur. Bir savaş durumu olmamasına rağmen zam yapılması gereksiz görülmüştür (Akis, 26.01.1957, s. 4). Zamların tüm tüketim ürünlerine yansarak yayılması vatandaşın konuya espiyle yaklaşmasına yol açmıştır. Bir vatandaş basına gönderdiği mektupta; zamlar için muhalefeti suçlu görmüş ve muhalefetin şeker zammı karşısında gensoru hazırlamasını eleştirmiştir. Eğer muhalefet bu girişimde bulunmasa idi Menderes müdahale ederek zamları kaldırıp kendisine pay çıkarabilecekti. Fakat muhalefet Başbakanı bu fırsatı tanımamıştır (Akis, 09.02.1957, s. 3). Vatandaşın espiyle yaklaştığı bu durum aslında bir gerçeği yansıtmaktaydı. O günlerde hükümet ya da belediyeler tarafından yapılan kimi zamlar Menderes'in müdahalesi ile geri çekilmekteydi. Bu yaklaşım bazı vatandaşlar tarafından

siyasi bir hamle olarak değerlendirilmekteydi (Cumhuriyet, 05.01.1957, s. 1, 5). Sadece zam konusunda değil, kimi zaman da piyasada bir malın bulunmadığına yönelik haberler yayımlandıktan sonra Başbakanın müdahalesiyle sorunun halledildiğine dair haberler basında yer almaktaydı. Örneğin İstanbul'da et ve ekmeğin bulunmadığına yönelik yapılan gazete haberinin ardından ertesi gün, Başbakan Menderes'in müdahalesiyle sorunun çözüldüğü haberi basında yer almıştır (Akis, 19.01.1957, s. 17, 20).

Gelen zamların hazinenin açıklarını kapatmak için yapıldığı ve sorunun vatandaşın sırtına yüklenilmeye çalışıldığı eleştirileri dillendirilmeye başlanmıştır. Ülkenin kalkınması için sürekli olarak vatandaşa yük bindirilmesi, iktidar tarafından vaat edilen refah dolu günlerin ancak sonraki nesillere nasip olacağı yorumlarını beraberinde getirmiştir (Akis, 26.01.1957, s. 19). Hükümetin plansız bir ekonomi yönetimi sergilemesi, yatırımların da plan çerçevesinde ilerlememesinden dolayı ekonomik krizin derinleştiği iddiaları ortaya atılmaya başlanınca, Menderes bir açıklama yapmak zorunda kalmış ve yapılan hangi yatırımın ülke için faydalı olmadığına kendilerine söylenmesini istemiştir. Sıkıntıya girilmeden dünyanın büyük ilerleyişine ayak uydurulamayacağını da sözlerine eklemiştir (Adnan Menderes'in Konuşmaları, 1992, s. 152). Başbakan başka bir konuşmasında da yaptıkları icraattan memnun olmayan vatandaşın ilk seçimlerde bunu sandığa yansıtılma şansı olduğunu, yaşanan ekonomik sıkıntıların abartıldığını, medeniyet alanında ilerlemenin sağlanabilmesi için böyle sıkıntılara göğüs gerilmesi gerektiğini söylemiştir. Yapılan yatırımlarla ülkenin dışa bağımlılığının azaltulmasını ve ithalatın düşürülmesini amaçladıklarını belirtmiştir (Cumhuriyet, 08.02.1957, s. 1, 5).

Piyasada yaşanan mal darlığı ve fiyat artışları konusunda ise bazı iktidar milletvekillerinin farklı açıklamalar yaptıkları görülmektedir. DP İzmir Milletvekili Rauf Onursal, mal kıtlığının vatandaşın gereğinden fazla ürün almasından kaynaklandığını, ayrıca işçi ücretlerinin artmasından dolayı fiyatlara yansımalar olduğunu belirtmiştir (Ulus, 29.01.1957, s. 1). Kimi iktidar mensupları ise mal darlığı ve fiyat artışını, CHP'li tüccarların malları stoklayarak fiyatların artışına yol açıp iktidarı zor durumda bırakmaya çalışmalarına bağlamıştır (Albayrak, 2007, s. 244). Ekonomi ve Ticaret Bakanı Abdullah Aker ise yaşanan ekonomik sıkıntıları geçici olarak nitelendirmiştir. Özellikle ithal malları satan tüccarların yüksek kâr amaçlamaları nedeniyle fiyatların arttığını, bunu engellemek için Milli Korunma Kanunu'nu yeniden hayata geçirerek vatandaş güvence altına almaya çalıştıklarını aktarmıştır. Kanunla birlikte tüccarların ellerindeki malları piyasaya sürmek zorunda kaldığını ve bunun da fiyatları dengelemekte olduğunu, fahiş fiyatlara dur denildiğini iddia etmiştir (TBMMZC, 21.01.1957, s. 148-150). Devlet Bakanı Emin Kalafat ise ekonomik düzenin iktidarın kontrolünde sürdürülmekte olduğunu, yatırımların hızla gerçekleştirildiğini, imkânsızlıklara rağmen hedeflere ulaşılacağını dile getirmiştir (TBMMZC, 14.01.1957, s. 67-69; Ulus, 15.01.1957, s. 1, 5).

Hükümet tarafından yapılan açıklamalara rağmen karaborsacılık ve fiyat artışları hız kesmemiştir. Bu durum iktidar yanlısı isimler tarafından da eleştirilere neden olmuştur. DP grubunun yapmış olduğu toplantılarda bu eleştiriler seslendirilmeye başlanmıştır (Albayrak, 2007, s. 243). CHP ise yayınladığı bir tebliğ ile iktidarı ekonomi politikaları konusunda eleştirmiş ve sorunları görmezden gelerek pahalılığı yok saydıklarını, tüm yaşananlar için muhalefeti suçlamayı çıkar yol olarak gördüklerini belirtmiştir. CHP'ye göre artık tek çözüm yolu seçimdir ve vatandaş, oylarıyla sorunları kökünden çözecektir (Cumhuriyet, 21.01.1957, s. 1, 5; Ulus, 21.01.1957, s. 1, 5). Muhalefet sadece ekonomik sıkıntılar konusunda değil dış politika yaklaşımları mevzusunda da iktidarı sert şekilde eleştirmektedir. Türkiye'nin Batı medeniyetinden koparılarak Doğuya yakınlaştırılmaya çalışılması en büyük eleştiri konusu olmuştur. Özellikle din kardeşliği üzerinden izlenmeye çalışılan dış politikanın olumsuz sonuçlar doğuracağı iddia edilmektedir. İran, Irak, Pakistan, Suriye,

Mısır, Libya, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi Müslüman devletlerle ilişkiler, kardeşlik politikasıyla sıkılaştırılmaya çalışılmaktadır. Hâlbuki dış politikada din değil ülkenin menfaatleri göz önünde bulundurulmalı, Hristiyan devletler ilişki çemberinin dışarısında bırakılmamalıdır. Yine muhalefete göre ülkenin yönü Batı medeniyetine çevrilmelidir. Çünkü devletin gelişmesi ancak modern devletler ile iş birliği ile sağlanabilecektir. Türkiye'yi İslam coğrafyasının lideri gibi göstermeye çalışmak aksi bir sonuç doğurmakta ve Arap coğrafyasından tepki alınmaktadır. Arap coğrafyasına bel bağlanılmasına rağmen bu devletlerden Türkiye'ye ne siyasal ne de ekonomik alanda destek gelmektedir. Hatta Arap devletleri Türkiye'den çok Hristiyan Avrupa devletleriyle daha iyi anlaşmaktadırlar. Kıbrıs meselesi gibi uluslararası mevzularda Arap milleti Türkiye'nin yanında olma konusunda garanti vermemektedir (Akis, 9.02.1957, s. 9).

CHP-DP Arasında Yumuşama Emareleri: Bahar Havası Başlıyor

DP ile CHP arasında gerginlikler hükümetin izlediği ekonomik, siyasal ve sosyal politikalar yüzünden had safhaya ulaşmıştır. Muhalefet artık erken seçimle sorunların çözüleceğini dillendirmeye başlamıştır. Aksi takdirde ülke uçuruma sürüklenmektedir. İktidar ise sürekli olarak bir düzelmeye olacağı yönünde açıklamalar yapmaktadır. Gerginlik, özellikle muhalefet partilerinin ülke içerisindeki gezileri ve toplantılarına yapılan müdahalelerle daha da keskinleşmiştir. Toplanma kanununa karşı geldiği gerekçesiyle muhalif partilerin açık alanda toplanmalarına müdahaleler gelmektedir. 1957 yılı 17 Şubat'ında bu konuda cereyan eden bir olay gerginliği daha da artırmıştır. İstanbul'da CHP ocaklarının açılış törenine giden Genel Sekreter Kasım Gülek'in etrafını partililer sarınca polis müdahale etmiş ve toplanma kanununa aykırı hareket edildiği söylenerek Gülek ve müteşebbis idare heyeti karakola davet edilmiştir. Polisler ayrıca toplanan halkı da dağıtmıştır. Karakola giden parti yetkililerine diğer ocak açılışlarına katılım sağlanmaması yönünde telkinde bulunulmuştur. Gülek de bu şekilde hareket etmiştir (Cumhuriyet, 18.02.1957, s. 1, 5).

Yaşanan gerginlikler 1957 yılı bütçe görüşmeleri esnasında bir miktar azalma gösterecektir. CHP-DP vekilleri arasında gerginliklerle başlayan görüşmeler, İnönü ve Menderes'in karşılıklı jestleriyle farklı bir şekle bürünecektir ve bu yakınlaşma "*bahar havası*" olarak adlandırılmaya başlanacaktır. 20-28 Şubat 1957 tarihinde gerçekleşen bütçe görüşmeleri, Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumların da meclis gündemine getirildiği bir süreç olacaktır. İktidar ise gelen eleştirileri cevaplandırmak için çaba sarf edecektir. 20 Şubat günü başlayan görüşmelerde ilk konuşmayı Maliye Bakanı Hasan Polatkan yapmıştır. Bakan konuşmasında, ülkenin kendi iktidarları döneminde sergilediği gelişim süreçlerini sayılarla açıklamaya çalışmıştır. Polatkan'ın değerlendirmesine göre ülkenin âtil durumdaki milli kaynakları değerlendirilerek önemli başarılar sağlanmıştır. Özellikle ziraat alanında CHP iktidarı döneminde zayıf tutulan kredi muslukları açılmıştır. Ziraat alanında 1950 yılında 324 milyon lira olan kredi tahsisi 1957 yılına gelindiğinde 1 milyar 732 milyon liraya çıkarılmıştır. Sanayi alanında ise sağlanan kredi miktarı 2 milyar 500 milyon liraya ulaşmıştır. Gayri safi milli hâsıla 1949 yılında 8 milyar 101 milyon iken 1955 yılında bu miktar 20 milyar 559 milyona çıkmıştır. Ziraat alanındaki yatırımlar ve teknolojik yenilenme ise önemli boyutlara ulaşmıştır. Traktör ve tarım aletlerinin yoğun şekilde kullanılmasıyla çiftçi karasaban ve kağnıdan kurtarılmaya çalışılmıştır. Çiftçiye toprak dağıtılmış, taşkın ve sellerin önlenmesi için tedbirler artırılmış, sulama sistemleri yaygınlaştırılmış ve yapılan yeni karayollarıyla çiftçinin ürünü pazara daha rahat şekilde ulaşmaya başlamıştır. 1950 yılında 8 milyon 874 bin hektar olan ekim alanı 1956 yılında 14 milyon 153 bin hektara ulaşmış, üretimde de yaklaşık %80'lik bir artış sağlanmıştır. Sanayideki gelişme de 1948 yılı 100 kabul edilirse 1955 yılında 161.3 olarak gerçekleşmiştir. İthalatta daralma yaşanırken ihracat rakamları 1950 yılı öncesine göre hep daha fazla gerçekleşmiştir. Borçlanma miktarı artsa da devlete olan yükü bakımından bir düşüş görülmüştür. Çünkü devletin geliri DP iktidarı döneminde çok

fazla artış göstermiştir. Borçlanma ile sağlanan paralar ile yollar, içme suları, köprüler, sulama tesisleri, elektrik santralleri, sağlık merkezleri ve okullar yapılmıştır. Böylece ülkenin bugünü ve yarını için yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Sağlık konusu da ciddi yatırım yapılan alanlar arasında yer almıştır. Sağlık merkezi, hastane, yatak kapasiteleri, salgın hastalıklarla mücadele konularında ciddi adımlar atılmıştır. DP iktidarı döneminde eğitim alanında da büyük yatırımlar yapılmış, CHP iktidarının son 6 yılı ile karşılaştırıldığında DP 6 yılda eğitim yatırımlarını iki katından fazla artırmıştır. Öğrenci, öğretmen, okul ve üniversite açılması konusunda ciddi adımlar atılmıştır (TBMMZC, 20.02.1957, s. 291-323). Bakan konuşması boyunca CHP iktidarı ile kendi iktidarlarını karşılaştırarak hem gelişimin boyutlarını ortaya koymaya çalışmış hem de önceki iktidarı yetersiz ve başarısız gördüklerini anlatmaya çalışmıştır.

21 Şubat günü ise muhalefetin önemli simalarından Osman Bölükbaşı sert bir konuşma yapmıştır. Bölükbaşı'na göre ülkede kanunsuz uygulamalar yapılmakta ve bir rejim buhranı yaşanmaktadır. Ekonomik ve sosyal sıkıntılardan tamamı rejim buhranından kaynaklanmaktadır. İktidar anayasaya aykırı kanunlar aracılığıyla meşruiyet sınırlarının dışına çıkmıştır. Yapılacak genel seçimlerde de antidemokratik kanunlar yüzünden daha şimdiden meşruiyet ihlal edilmiştir (TBMMZC, 21.02.1957, s. 399). 23 Şubat günü ise muhalefet tarafından radyonun sadece iktidarın hizmetinde kullanılması konusu gündeme getirilmiş ve eleştirilmiştir. İktidarın, muhalefetin sesini memlekete duyurmaktan korktuğu iddia edilmiştir. Bu eleştiri DP'li vekiller tarafından sert şekilde karşılık bulmuştur (Cumhuriyet, 23.02.1957, s. 1). Yine aynı gün konuşan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, muhalefetin mecliste rahat hareket imkânı bulamadığını, gensoru müessesesinin çalıştırılmadığını, ülkede bir rejim buhranı yaşandığını, mahkemelerin bağımsız ve hakimlerin teminat altında olmadığını, basın ve toplanma kanununun baskıcı bir içeriğe sahip olduğunu, üniversite muhtariyetinin tanınmadığını belirtmiştir (İsmet İnönü'nün..., 1993, s. 205; TBMMZC, 23.02.1957, s. 572-576; Ulus, 24.02.1957, s. 1, 5).

24 Şubat günü Adalet Bakanlığı bütçesi görüşülmüştür. Oturumda konuşan İnönü iktidarın adalet anlayışını sert şekilde eleştirmiştir. İnönü'ye göre iktidar mensupları hakimlerin kararlarını beğenmemekte ve onlara müdahale etmektedir. Hakimlerin 25 yıl çalıştıktan sonra emekliye sevk edilmesi kararının da ülkedeki adalet mensuplarının sayılarını azaltarak, adli mercilerin işlevlerini kaybetmesine neden olduğunu iddia etmiştir (İsmet İnönü'nün..., 1993, s. 207). Adalet sistemiyle ilgili İnönü ve muhalefetten gelen eleştirilere Menderes kürsüden cevap vermiştir. Başbakan, esasen kendilerinden önceki iktidar döneminde hürriyet ve adaletin tam olarak işlemediğini belirtmiştir. Mecliste de önceki dönemde tek parti yüzünden muhalefet denilen yapının bulunmadığını, kimsenin meclis kürsüsüne çıkarak Başbakana bu kadar açık ve sert eleştiriler yönelmediğini hatırlatmıştır. Menderes oturum devam ederken tekrar söz almış ve kendilerine muhalefet tarafından yapılan eleştirilerin bir gelenek haline getirildiğini belirtmiştir. 1950 yılında, daha iktidara gelişlerinin üzerinden birkaç ay geçmişken, CHP kanadının kendilerini vaatlerini yerine getirmemekle suçladığını hatırlatmıştır. Menderes'in eleştirileri karşısında söz isteyen İnönü'ye bu hak tanınmamış ve muhalefet lideri meclisi terk etmiştir (Cumhuriyet, 25.02.1957, s. 5; TBMMZC, 24.02.1957, s. 710-714; Başbakanlarımız..., 2014, s. 754, 757).

25 Şubat günü gerçekleşen meclis görüşmelerinde ise gün içerisinde üç farklı atmosfer meclise hâkim olmuştur. Sabah oturumunda önce gerginlik yaşanmış, ardından İnönü ve Menderes'in konuşmalarıyla mecliste bir sükûnet hâkim olmuş, gece oturumundaysa ortam yeniden gerilmiştir. O sabah oturumunda, Mili Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülmüştür ve ortam gerilmiştir. Hürriyet Partisi adına konuşan Selahattin Toker, Menderes'in oğlunu kastederek, yedek subaylar arasında ayrımcılık yapıldığını iddia etmiştir. Menderes

söz alarak kendi iktidarları döneminde kimsenin çocuğuna askerlik görevi esnasında ayrımcılık yapılmadığını söylemiş ve bu konudaki iddialar ispatlanırsa kendi çocuğu dahil ilgililerin cezalandırılmasını talep etmiştir. HP adına konuşan Fethi Çelikbaş ise iktidarın otomobil saltanatını eleştirmiştir. Menderes bu eleştiriye de cevap vermiş ve Çelikbaş'ın İşletmeler Bakanı iken yeni araba tahsis edilen ilk bakan olduğunu hatırlatmıştır (TBMMZC, 25.02.1957, s. 740, 747, 751-752; Cumhuriyet, 26.02.1957, s. 1, 5).

HP ile DP arasında sürtüşmenin artması, CHP-DP gerginliğini ikinci plana itmiştir. Hatta gözle görülür bir yumuşama da hissedilmiştir. Bu yumuşama ortamı İnönü'nün yaptığı konuşmayla zirveye taşınmıştır. İnönü konuşmasında; Kırşehir'in ilçe yapılmasının gerginliklere sebebiyet verecek şekilde siyasete alet edilmemesini istemiş, bu ilçenin tekrardan il yapılmasının doğru olacağını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Düşüncesiz politika adamları iktidar partisine rey vermediği için Kırşehir'in başına gelen yarın herhangi bir vilâyet veya kazanın başına gelebilir propagandasını zararlı bir surette yaymaktadırlar. Bunu yaymalarının ehemmiyeti yoktur. Böyle bir sözden kaçınmak için teklif yapmıyoruz. Teklifi münhasıran, bir adalet duygusunun tatmini için; şerefiyle yaşayan bir memleket halkının yarasının tedavisi için istirham ediyorum. Maruzatım bundan ibarettir.” (İsmet İnönü'nün..., 1993, s. 211; TBMMZC, 25.02.1957, s. 765, 766).

Menderes, İnönü'nün sakin ve uzlaşmacı tavrını destekleyen ve sürdüren yaklaşımını öğleden sonraki oturumda ortaya koymuştur. Başbakan gerginliklerden şikâyet ederek İnönü'ye teşekkür eden bir konuşma yapmış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Bugün öğleden evvel Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın İnönü konuştu. Bendeniz maalesef burada bulunamadım, konuşmasını yukardan dinledim. Eğer burada olsaydım nasıl büyük bir arzuyu ve şevkle kendisini alkışladığımı görecektiniz. Aynı hislerle sizin de dolu olduğunuzdan eminim... Sizlere arz etmiş olduğum hisler ve böylesine bir vazife aşkı ile donanmış ve bezenmiş bulunan bir parti olduğumuz halde bize karşı daima öylesine yıpratıcı ve kıyasıya, yıkasıya bir mücadele takip edilmekte ve bundan dolayı da içimize öyle bir öksüzlük çökmüş bulunmaktadır ki İsmet İnönü'nün itidal ifade eden sözleri karşısında insani ve sevecen bir muameleye olan güçlü isteğimizin tesiriyle, kalplerimizin şefkat ile dolduğunu gördük. Fakat sevgili arkadaşlarım, elbette ki bir çiçekle bahar olmaz. İnşallah baharı müjdeleyen başka çiçekler de açar...” (Başbakanlarımız..., 2014, s. 760-762; TBMMZC, 25.02.1957, s. 767-768).

Önceki oturumlarda birbirlerine sataşan vekiller Menderes'ten sonraki konuşmalarında karşılıklı saygı ifadeleri kullanmakta birbirleriyle yarışmışlardır. Bölükbaşı da bu iyimser atmosfere dahil olarak, Başbakanın konuştuğu gibi bir ortam yaratması halinde onları takdir etmekten geri durmayacaklarını belirtmiştir (Cumhuriyet, 26.02.1957, s. 1, 5). Her ne kadar mecliste bir sükûnet oluşsa da gece oturumunda karşılıklı sürtüşmeler devam etmiştir. Hürriyet Partisi'nin sert çıkışlarına Menderes cevap verince, HP başkanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu söz almış ve Başbakanın kendi yarattığı sükuneti yine kendisinin bozduğunu iddia etmiştir. Mecliste tansiyonun yükseldiği bir anda Menderes, Karaosmanoğlu'nun oturduğu yöne doğru hamle yapmış ve araya giren vekiller ancak gerginliği düşürebilmiştir. Oturuma verilen ara sonrasında Menderes yaptığı konuşmada yaşananlardan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve tekrarının olmamasını temenni etmiştir.

CHP ve CMP vekillerini övüp HP vekillerinin ise oluşan ılımlı ortamı bozmak için uğraştıklarını iddia etmiştir (TBMMZC, 25.02.1957, s. 818-821; Cumhuriyet, 26.02.1957, s. 1, 5).

26 Şubat günü gerçekleşen Millî Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde ılımlı hava devam etmiştir. İnönü söz alarak ortaya koydukları eleştirilerin iktidar tarafından dikkate alınmasını istemiştir. Sorunların meclis içinde çözülmesi gerektiğini, geçmiş gündeme getirerek kırınglıkların sürdürülmesinin doğru olmadığını söylemiştir. İktidar başarılı olursa onları takdir etmekten çekinmeyeceklerini, DP'den sonra da bu ülkenin gelişmesi için çalışacak başkaca insanların iktidara gelebileceğini belirtmiştir ve konuşmasının bir bölümünde şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Varacağımız müspet neticeler ve şartlar da vereceğimiz şeref payı daha fazla iktidarın ve o iktidarın Başvekilinin olacaktır. Sayın Menderes'e, büyük güçlükleri nihayet selamet yoluna çıkarmış olmanın gurur ve şerefının nasip olmasını temenni ederim. Bunun için bütün istidatlarımız mevcuttur. Bu seneyi böyle geçirelim; gelecek sene böyle bir emniyet havası içinde seçimi yapar; çıkan neticeden, netice ne olursa olsun, hepimiz bahtiyar oluruz. Bundan sonra neticeden ne kadar şikâyet olursa olsun, emniyet bakımından ekseriyet grubu hesabına en büyük şeref ve itibar sizlerin yani bugünkü iktidarın olduğunu hiçbir kuvvet gözden kaybettiremez.” (İsmet İnönü'nün..., 1993, s. 213, 214; TBMMZC, 26.02.1957, s. 859-861).

İnönü'nün bu yapıcı konuşmasının ardından söz alan Menderes de ılımlı havayı devam ettirerek, muhalefet liderine yaklaşımlarından dolayı teşekkür etmiştir. İnönü'nün bu tavrının sorunların çözümünde çok büyük etkiye sahip olacağını, Atatürk ve İnönü'nün ülkenin varlığı için büyük mücadeleler verdiğini, kendilerinin de ülkeye hizmet ederek zamanı geldiğinde koltuklarını terk etmekten çekinmeyeceklerini belirtmiştir (TBMMZC, 26.02.1957, s. 861-865; Başbakanlarımız..., 2014, s. 769-771). Menderes'ten sonra söz alan Bölükbaşı ise Başbakanın olumlu yaklaşımını desteklediklerini ama fikirlerini açıklamaktan da geri durmayacaklarını, hükümet demokrasiyi uygulamakta kararlı davranırsa geçmişe bakmadan iktidarı desteklemekten çekinmeyeceklerini belirtmiştir (TBMMZC, 26.02.1957, s. 865-867; Cumhuriyet, 27.02.1957, s. 1, 5). Bölükbaşı ılımlı konuşmuş olsa da 27 Şubat günlü oturumda söz istemiş, söz alamayınca meclis başkanıyla atışmış, ardından da yapılan oylamayla bir oturum meclisten çıkarılma cezası almıştır. Meclisten çıkarken de iktidarı eleştiren sert sözler sarf etmiştir (TBMMZC, 27.02.1957, s. 1122-1123). Basına açıklamada bulunan Bölükbaşı, Menderes'in CHP dışındaki muhalif partilere yüklenmesini eleştirmiş, yarın bu ittifakın bozulacağını, iki partinin yakınlaşmasını kıskanmak şöyle dursun içinde olmadıkları için memnun olduklarını belirtmiştir (Cumhuriyet, 02.03.1957, s. 1, 5). Hürriyet Partisi ise yayınladığı bir tebliğle bütçe görüşmelerinde yaşananları şiddetle eleştirmiş, muhalefetin sesinin kısıldığını iddia etmiştir. Özellikle kendilerine ve parti başkanlarına karşı iktidar tarafından sert muamele yapıldığı dile getirilmiştir. Birkaç güzel sözle ülkede yaşanan sıkıntıların bitmeyeceğini, iktidarla ancak antidemokratik kanunların kaldırılması için iş birliği yapabileceklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 28.02.1957, s. 1, 5). Bütçe görüşmelerinin son günü olan 28 Şubat günü mecliste konuşan Menderes ise HP'nin beyannamesini eleştirerek, bahar havasını çekemedikleri iddiasında bulunmuştur. CHP ve İnönü ile ilgili ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bizler Halk Partisi'ni elbette diğerlerinden ayırmak mecburiyetindeyiz. Çünkü ne denirse densin, İsmet Paşa da Halk Partisi de hataları ile sevapları ile tarihe mâl olacak varlıklardır.”* Hürriyet Partisi'ni ise daha bir seçime katılmamış ve kendini ispat etmemiş yapı olarak nitelendirmiştir. HP'nin seçime gitmeden iktidarı değiştirme planı içinde olduğunu ama bunu başaramadıklarını sözlerine eklemiştir (TBMMZC, 28.02.1957, s. 1237-1241). Bütçenin kabulünün ardından meclis 25 Mart tarihine kadar tatil edilmiştir. Görüşmeler esnasında CHP-DP yakınlaşması diğer iki muhalefet

partisi olan HP ve CMP'yi dışarıda bırakmış, özellikle CHP ve HP arasında başlatılması planlanan ittifak kurma süreci darbe yemiştir (Cumhuriyet, 01.03.1957, s. 1, 5).

İnişli Çıkışlı Bir Yakınlaşma

DP-CHP arasında şubat ayında başlayıp haziran ayına kadar devam edecek olan bahar havası ne daha önce yaşanmıştır ne de daha sonraki süreçte yaşanacaktır. Fakat bu yakınlaşmayı Bölükbaşı samimi bulmamaktadır. İnönü'nün damadı Metin Toker'in 12 Şubat 1957 günü ceza alarak hapse girmesinden dolayı İnönü'nün yumuşadığını ve damadını kurtarmayı amaçladığını düşünmektedir (Erer, 1963, s. 284-287). Bölükbaşı'nın partisi CMP tarafından 10 Mart günü yayınlanan tebliğde, iktidar tarafından çıkarılan antidemokratik kanunların kaldırılması durumunda yumuşama havasının destekleneceği ama asla bir teslimiyet içerisine girilmeyeceği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 11.03.1957, s. 1, 5). Her ne kadar bahar havasının geleceği ile ilgili kaygılar olsa da İnönü'nün mecliste dile getirdiği Kırşehir mevzusunun çözülmesi durumunda ılımlı sürecin devam edeceğine olan inanç çok güçlüdür. Kırşehir mevzusu fazla geciktirilmeden 3 Mart günü gündeme getirilmiş, Anadolu Ajansı Kırşehir'in il yapılmasıyla ilgili kanun tasarılarının İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlandığını ve meclise sunulacağını duyurmuştur. Hem İnönü hem Bölükbaşı gelişmeyi olumlu karşılamıştır. Fakat Bölükbaşı tereddütlerini dile getirmeye devam etmiş, bir çiçekle bahar gelmeyeceğini, sürecin başka kanunlar için de devam etmesini beklediklerini açıklamıştır (Cumhuriyet, 04.03.1957, s. 1, 5; Ulus, 04.03.1957, s. 1, 5). Kırşehir süreci başlatılmışken Menderes ve İnönü'nün bahar havasını nasıl karşıladıkları ve meclis dışında nasıl sürdürecekleri de merak konusu olmuştur. Konuyla ilgili ilk adımı İnönü atmıştır. Menderes'i tarif ettiği bir konuşmasında: "*Menderes, her şeyden evvel devletin resmi, mesul, muktedir, muhterem Başvekilidir.*" (Ulus, 10.03.1957, s. 3) ifadelerini kullanmıştır. Yine İzmir'de düzenlenen il kongresinde 11 Mart günü konuşan İnönü, yumuşama havasının devam etmesi arzusunda olduğunu (Akis, 16.03.1957, s. 9), Menderes'in meclisteki konuşmasının yaşanan sıkıntılardan üzüntü duyan bir anlam içerdiğini, Başbakanın iç politikada huzur istediğini ve kendilerinin de bunu destekleyeceklerini belirtmiştir. İnönü ayrıca Menderes ve hükümetten beklentilerini de sıralamıştır. Basın hürriyeti, seçim kanunu, hakimlerin bağımsızlığı, emeklilik kanunu gibi konularda düzenlemeler istediklerini açıklamıştır. Bu işler yapılırsa en büyük kazananın Menderes olacağını, kendilerinin de iktidarın işlerini kolaylaştırmak vazifesinde olduklarını, süreci devam ettirmek için bir menfaat sağlama amacı içerisinde bulunmadıklarını sözlerine eklemiştir. İnönü'nün İzmir'e gelişinden itibaren hiçbir şekilde emniyet güçlerinin müdahalesi olmamıştır. Bu da bahar havasının etkilerinden birisi olarak değerlendirilmiştir (Cumhuriyet, 12.03.1957, s. 1, 5; Ulus, 12.03.1957, s. 1, 5). İnönü, İzmir gezisinde DP il başkanlığını da ziyaret etmiş, Belediye Başkanı Enver Dünder Başar, İnönü'nün nutkunu olumlu karşıladığını açıklamıştır. İnönü ise sabır ve hoşgörü ile süreci kolaylaştıracaklarını söylemiştir (Cumhuriyet, 13.03.1957, s. 1, 5; Ulus, 13.03.1957, s. 1, 5). İnönü, İzmir dönüşünde de ılımlı tavrını devam ettirmiştir. Basına verdiği demeçte, kuvvet ve kudretin Menderes'te olduğunu, DP ile aynı amaçlara sahip olduklarını, dış destek bulma konusunda DP'nin kendilerini hayli geçtiğini belirtmiş, iktidarın kalkınma yatırımlarını övmüş ve DP'nin bu yatırımlarla anılacağını söylemiştir (Erer, 1963, s. 287-289; Minkari, 1993, s. 17). 12 Mart günü diğer bir röportajında ise bahar havasının sürmesinin takipçisi olacaklarını, iktidarın ülkenin gelişimi için gayret sarfettiğini, bu işlerin onların adıyla anılacağını belirtmiş, bahar havasının parti tarafından genel bir kabul gördüğünü, bu konunun CHP içinde ihtilafa neden olmayacağını ifade etmiştir (BCA, 30-1-0-0/43-254-12).

İsmet İnönü'nün meclis dışında da bahar havasını devam ettirme tavrını benimsemesi gözleri Başbakanı çevirmiştir. Menderes, İnönü'nün olumlu konuşmalarını karşılıksız bırakmamış ve 15 Mart günü

yaptığı bir açıklamayla CHP İzmir il kongresindeki konuşmayı memnuniyetle karşıladığını, partiler arasındaki olumlu yakınlaşmanın sağlanabilmesi için şartların olgunlaşmaya başladığını söylemiştir. Menderes bu olumlu duruma rağmen, İnönü’de bir çekincenin de olduğunun gözden kaçmadığını, fakat büyük işler yapılmak isteniyorsa başkalarının ne diyeceğinin önemli olmadığını, ülkede siyasi birlik sağlamak için birlikte hareket edilmesi gerektiğini, bahar havasını bozacak bir taraf olacaksa bunun kesinlikle kendilerinin olmayacağını belirtmiştir (Adnan Menderes’in Konuşmaları, 1992, s. 257-269; Cumhuriyet, 16.03.1957, s. 1, 5; Ulus, 16.03.1957, s. 1, 5). Menderes’in, İnönü’nün birtakım çekincelere sahip olduğunu söylemesinin altının boş olmadığını da belirtmek doğru olacaktır. Çünkü CHP içerisinde çoğunluk İnönü’nün ılımlı tavrını desteklerken bir diğer grup ise bu sürecin başlatılması için parti meclisinden onay alınması gerektiğini düşünmektedir. Bu grup iktidara pek güvenmemekte ve ilişkilerin her an bozulabileceğini tahmin etmektedir. Ayrıca Menderes, sadece CHP ile yakınlaşarak diğer muhalefet partilerini dışarıda bırakıp CHP’yle muhalefet partileri arasında kopmalar yaşanmasını istemektedir (Dokuyan, 2023, s. 59-60; Cumhuriyet, 20.03.1957, s. 1, 5). Parti içi çekinceler 22 Mart günü toplanan CHP meclis grubunda gündeme gelmiş, partinin yumuşama havasını devam ettirmesi ama rejim ve ekonomiyle ilgili eleştirilerini sürdürmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 24.03.1957, s. 1). 24 Mart tarihinde yayınlanan bir tebliğle de bu durum kamuoyuyla paylaşılmış; İnönü’nün yaklaşımının desteklendiği, amacın ileri demokrasiyi yakalamak olduğu, antidemokratik kanunların düzeltilmesini arzuladıkları açıklanmıştır (Cumhuriyet, 25.03.1957, s. 1, 5; Ulus, 25.03.1957, s. 1, 5).

Her ne kadar CHP-DP yönetimi arasında ilişkiler dostane bir tavırda sürse de kimi zaman muhalefete dönük sert uygulamalar yapıldığı da görülmüştür. Örneğin mart ayında toplanan CMP Tekirdağ İncecik Kongresi’nde, kongre salonuna giremeyen partililere polis müdahale etmiştir. Partililer, iktidarın CHP’ye gösterdiği müsamahayı kendilerine göstermemesinden şikâyet etmişlerdir (Cumhuriyet, 20.03.1957, s. 1). Yine aynı ay içerisinde Besni ilçesinde düzenlenen CHP kongresinin zabıta tarafından haksız yere dağıtıldığına dair Başbakanlığa bir mektup yollanmıştır. İl valisi ve ilçe kaymakamı konuyla ilgili bilgi vermiş, kongreye parti mensubu olmayanların katıldığı ve bu konuda uyarı yapıldığı, kongre binası etrafında da insanlar toplanınca kongrenin CHP’li yetkililer tarafından kanunlara uymak için dağıtıldığı bildirilmiştir. İlçe kaymakamı CHP’li yetkililere, kongreyi sadece CHP üyeleriyle yeniden toplamayı teklif etmiş fakat kongrenin başka zaman yapılacağı söylenerek bu teklif reddedilmiştir (BCA, 30-1-0-0/ 68-428-11).

Nisan ayı içerisinde CHP-DP yaklaşması devam etmiştir. Menderes’in bu ay içerisindeki olumlu çıkışları bahar havasını pozitif yönde beslemiştir. 5 Nisan günü Eskişehir’de bulunan Menderes, CHP il merkezini ziyaret etmiş; siyasi yaklaşmanın devam edeceğini, kırgınlıkların demokratik olgunluk sayesinde aşılabileceğini, Türkiye’de demokrasinin vatandaşın siyasi olgunluğu sayesinde kısa sürede yerleştiğini, gelecek seçimlerde demokrasinin daha da kökleşeceğini dile getirmiştir (Adnan Menderes’in Konuşmaları, 1992, s. 277; Cumhuriyet, 06.04.1957, s. 1, 5; Ulus, 06.04.1957, s. 1, 5). Buradan Bilecik’e geçen Başbakan orda da CHP il merkezini ziyaret ederek olumlu konuşmalar yapmıştır. 6 Nisan günü halka yaptığı konuşmayı CHP’liler de takip etmişler ve alkışlamışlardır. CHP’li bir heyet Başbakanı vilayet binasında ziyarete gelmiştir. Menderes ziyaretçilerine hitaben konuşmuş ve iktidar-muhalefet ilişkilerinde mutlaka karşı tarafın da dinlenmesi gerektiğini, karşılıklı tahammülün yerleşmesi zarureti, iki tarafın da birbirini yok etme gibi bir imkanının olmadığını belirtmiştir (Adnan Menderes’in Konuşmaları, 1992, s. 278; Cumhuriyet, 07.04.1957, s. 1, 5). İki parti arasındaki yaklaşma meclis görüşmelerine de yansımıştır. 17 Nisan tarihli oturumda CHP Kars Milletvekili Turgut Göle ile HP Elâzığ Milletvekili Selahattin Toker’in dokunulmazlığının kaldırılmasına dair

komisyon kararları reddedilmiş ve iki vekilin dokunulmazlıklarının devam etmesi kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 18.04.1957, s. 1).

1957 yılı mayıs ayında ise CHP-DP arasındaki ilişkilerde sıkıntılar çıkmaya başlamıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, iktidara yönelik başlattığı sert eleştirilerini sonraki günlerde de devam ettirmiştir. Gülek, 5 Mayıs günü yapmış olduğu bir açıklamada bahar havasına atıfta bulunarak, bu sürecin rejimle ilgili sorunları yok saydıramayacağını, sorunların çözümünün aslında kolay olduğunu belirtmiştir. Başbakanın yurt gezilerinde oluşan kalabalıklara bakarak iktidarın yaptıklarının onaylandığı anlamını çıkarmaması gerektiğini, toplantı kanununda yumuşama yapıldığı takdirde kendilerinin de benzer kalabalıkları toplayabileceklerini iddia etmiştir (Ulus, 06.05.1957, s. 5). CHP teşkilatı içerisinde de bahar havası aleyhinde eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Bu sürecin CHP'ye seçimlerde başarısızlık getireceğini ve İnönü'nün şahsi kaygılarla ılımlı davranmakta olduğunu söyleyenler ortaya çıkmıştır. Fakat İnönü, partinin üst ve alt kademelerinden gelen bu eleştirilere pek de kulak asmamış ve tavrında değişikliğe gitmemiştir (Erer, 1963, s. 289-292). Öyle ki 15 Mayıs günü Truman Doktrini'nin yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen törene İnönü de davet edilmiş, Menderes'le aynı masada oturarak neşeli fotoğraflar çekmiştir. Tören esnasında iki parti mensupları arasında da samimi bir ortam oluşmuştur. Diğer muhalif partiler olan HP ve CMP'den hiç kimse toplantıya davet edilmemiştir (Cumhuriyet, 16.05.1957, s. 1, 5). Bu yakınlaşma durumu parti içerisinde eleştirilere neden olduğu gibi, İnönü'nün damadının sahip olduğu Akis Dergisi bile süreci eleştirmiştir. Dergide yayınlanan bir yazıda; hakimlere, sendikalara ve gazetecilere yönelik yapılan baskılar karşısında İnönü'nün sessiz kalması eleştirilmiştir. Bu yaklaşım iktidarın, yaptıklarını meşru görmesine neden olmaktadır ve demokrasi için mücadele edenlere kötü örnek teşkil etmektedir (Akis, 11.05.1957, s. 5). Yine dergideki başka bir yazıda da diğer iki muhalif partinin Menderes tarafından görmemezlikten gelinmesi durumunun bir şekilde İnönü tarafından da tasdik edildiği yönünde yorum yapılmıştır. Böylece diğer partiler sadece DP'ye değil CHP'ye karşı da cephe almaya yönlendirilmektedir. Bu yaklaşımın, Menderes'in bir seçim planı olduğu düşünülmektedir (Akis, 18.05.1957, s. 11). Diğer yandan mecliste olmayan Köylü Partisi'nin Genel Başkanı Tahsin Demiray da yaptığı bir açıklamada; CHP ile DP arasındaki yakınlaşmayı eleştirmiş, bu samimiyeti mevsimlere benzeterek bahar mevsiminin geçici olduğunu ve devam edeceğine inanmadığını ifade etmiştir (BCA, 30-1-0-0/ 20-118-5).

24 Mayıs günü CHP meclis grubu toplanmış ve bahar havasından duyulan memnuniyetsizlik burada da kendini göstermiştir. Parti mensupları, yaptıkları konuşmalarda bahar havasının baskıcı kanunların düzeltilmesi konusunda bir icraata imkân sağlamadığını belirterek, yaşanan süreçle ilgili olumsuz havanın hâkim olmaya başladığını göstermişlerdir (Cumhuriyet, 25.05.1957, s. 1, 5). Toplantının ikinci gününde de kimi katılımcılar iktidarla yürütülen diyalogun ülke ve parti için yararlı olamayacağını dile getirmişlerdir (Cumhuriyet, 26.05.1957, s. 1). 27 Mayıs günü meclis grubu toplantılarının sonucuyla alakalı bir tebliğ yayınlanmıştır. Bildiride bahar havası sırasında insan hakları ve demokrasi ile ilgili bir düzelme yaşanmadığı, özellikle hakimler üzerinde kurulan baskının vatandaşın adalete olan güvenini sarstığı, ekonomi konusunda iktidarın ciddi tedbirler almaktan uzak olduğu, seçim kanununda ciddi değişiklikler yapılması gerektiği dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 28.05.1957, s. 1, 5; Ulus, 28.05.1957, s. 1, 5). Akis dergisi de eleştirilerine devam etmiş ve okuyuculardan gelen sert mektupları yayınlamaya başlamıştır. Bir okuyucu mektubunda yer alan ifadeler şu şekilde olmuştur:

“Demokrasimizin 12'inci yılında milletçe en büyük arzumuzun hâlâ 1950'nin hürriyet havasına kavuşmak olması ne hazin. Biz kaybettiklerimizi elde etme yolunda 1950'yi

hazırlayan İnönü'den 'örnek adam' olmasını bekliyorduk. Fakat O, bilhassa son aylardaki tutumuyla, baharı uğruna ümitlerimizi kaşa döndürdü. Bizim gün geçtikçe asılan suratlarımıza rağmen, 'örnek adam'ın gazetelerde 'iktidarın başı' ile karşılıklı gülen resimleri çıkıyor. Acaba İnönü kendisinden hâlâ ümitle bir şeyler bekleyenlerin haline mi gülüyor?" (Akis, 25.05.1957, s. 3).

Diğer bir mektupta ise İnönü, bahar havasını yaratan ve partiyi uyuşukluğa sürükleyen kişi olarak suçlanmıştır. İnönü bu yaklaşımıyla kendisine umut bağlayanları hayal kırıklığına uğratmıştır ve prestij kaybetmiştir. Menderes planladığı gibi muhalefeti parçalamıştır, İnönü de bu sürecin en büyük destekçisi olmuştur (Akis, 01.06.1957, s. 3). Dergi ayrıca Truman Doktrini münasebetiyle yapılan toplantıyı da eleştirmeye devam etmiş, ülkede ciddi sıkıntılar yaşanırken muhalefet liderinin ısrarla bahar havasını yaşatmaya çalışmasını zulüm karşısında sessiz kalma olarak değerlendirmiştir. Dış politikada bir birlikteliğin olmasının olumlu karşılanacağı fakat iç politikada İnönü'den beklenenin bu olmadığı eklenmiştir. Dergiye göre yaşanan süreç “*çiçeksiz bahar*” olarak isimlendirilmelidir. Yine dergide Doğan Avcıoğlu tarafından yayınlanan bir yazıda; erken genel seçim olacağı ve ülkenin bu seçimlere bahar havası içinde gireceği, bu durumun da DP'nin seçimi kazanmasına imkân sağlayacağı iddia edilmiştir. Avcıoğlu'na göre DP iktidarı diğer muhalif partileri yok sayarak ve tek bir muhalefet partisini kabul ederek avantaj sağlamaya çalışmaktadır. Bu ılımlı süreçten CHP de fayda sağlayacak, sandalye sayısını artıracaktır fakat iktidarı deviremeyecektir. CHP tarafı, süreci lehlerinde kullanarak vatandaşa tek muhalefet olduklarını gösterip oyları toplamak istemektedir. Fakat başarılı olamayacaklardır. CHP süreç içerisinde iktidarı ikna ettiği küçük iyileştirmeleri de kendilerinin başarısı olarak göstermek istemektedir. Ama yaşanan süreç CHP'yi amaçsız ve fikirsiz bir parti haline getirmektedir. CHP ne zaman bahar havasının kendisine kaybettirdiğini anlarsa o zaman bu süreç sona erecektir. CHP tek başına iktidara gelebilmek için diğer muhalif partileri yok saymaktadır. Ama seçimleri Demokrat Parti kazanırsa muhalefet artık hiçbir şekilde sesini duyuramayacaktır. O nedenle çok fazla geç kalınmadan muhalefet kendi arasında birlik sağlamalıdır (Akis, 25.05.1957, s. 4-6, 11).

DP-CHP yakınlaşmasına olumsuz bakanların sayısı çoğalırken, Kasım Gülek de eleştirilerinin dozunu artırmaya devam etmiştir. 31 Mayıs günü İskenderun'da CHP teşkilatına konuşan genel sekreter, bahar rehavetine kapılmadan ve baskılardan korkmadan yollarına devam edeceklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 01.06.1957, s. 1, 5). 1 Haziran'da Hatay kongresinde de sert konuşmaya devam etmiş ve hürriyetin sadece iktidar yanlıları için olduğunu, DP'nin iktidarı kaybetme korkusuna kapıldığını, radyonun muhalefete kapatıldığını, bu şartlarda serbest seçimlerin yapılmasının mümkün olmadığını, iktidarın dini siyasete alet ettiğini, iktidara geldikleri takdirde anayasa değişiklikleri yapılacağını, ikili meclis ve nispi seçim usulüne geçeceklerini belirtmiştir. Lüks tüketimi ve israfı önleyeceklerini, adli teminatı sağlayacaklarını, köylüyü destekleyeceklerini, toplantı kanununu kaldıracaklarını, anayasa mahkemesi kuracaklarını, muhalefete rahat bir çalışma ortamı sağlayacaklarını sözlerine eklemiştir (Cumhuriyet, 02.06.1957, s. 1, 5). 2 Haziran günlü Gaziantep kongresinde de konuşan Gülek, DP'nin serbest yapılacak bir seçimde kaybedeceğini, geçmişle hesaplaşma amaçlarının olmadığını söylemiş ve bahar havasına atıfta bulunarak, bu süreçte kendilerinden fedakârlık yapmalarının beklenmemesi gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 03.06.1957, s. 1, 5). Aynı günlerde Ulus gazetesinde yazılarını yayınlayan Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Hüseyin Cahit Yalçın da muhalefet partilerinin iş birliği yapmasını önermişler, iktidarın bahar havası politikasını eleştirerek DP'nin bu yolla muhalif partiler arasında sürtüşme yaşanmasını sağlamayı amaçladığını iddia etmişlerdir (Dokuyan, 2023, s. 67).

İki parti arasındaki bahar havası inişli çıkışlı devam ederken, süreci sarsıntıya uğratan olay 1957 yılı haziran ayında meydana gelmiştir. 1954 yılında yapılan milletvekili seçimleri öncesinde Ödemiş vaizi Fevzi Boyar'ın dini siyasete alet ederek DP etrafında toplanmayanları kâfir ilan eden konuşmasına verilen 10 aylık cezanın affedilmesi mevzusu meclise gelmiştir (Akis, 15.06.1957, s. 4). Vaize verilen ceza 22 Şubat 1957 günü Ödemiş Ağır Ceza Mahkemesi tarafından onanmıştır (Ulus, 23.02.1957, s. 3). Yıllar sonra verilen bu cezanın affedilmesi konusu 5 Haziran 1957 günü mecliste görüşülmeye başlanmıştır. DP milletvekillerinin içinden bazı isimler bile bu af tasarısına olumlu bakmamaktadır. CHP Milletvekili Sırrı Atalay konuyla ilgili olarak mecliste söz almış ve af çıkabilmesi için adli bir hatanın bulunması ya da mahkûm edilen kimsenin yaşlı olması gerektiğini, şahsın bu iki durumu da karşılamadığını belirtmiştir. Şahıs 1954 seçimleri öncesi camide verdiği vaazda: “*Yarın Demokrat Partinin mitingi var. Bu mitinge gitmeyenler; Demokrat Partilileri gülerek karşılamayanlar ve onlara rey vermeyenler münafiktir ve hatta kâfirdirler*” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler dini siyasete alet etmekten başka bir anlam taşımamaktadır. Fakat DP iktidarı cezanın verilmesini sürekli geciktirmiş ve şimdi de affını istemektedir. Bu da vatandaşlar arasında ayrımcılık yapıldığı anlamı doğurmaktadır (TBMMZC, 05.06.1957, s. 50-52; Ulus, 06.06.1957, s. 1, 5).

Af konusu 7 Haziran günlü oturumda yeniden gündeme gelmiştir. DP adına konuşan Ömer Bilen, CHP'ye karşı sert ifadeler kullanmış, onların iktidarları döneminde din adamlarına zulmedildiğini iddia etmiş ve şimdi de bu kafada olanların bulunduğunu söylemiştir. Oturumda söz alan İnönü ise yaptığı konuşmayla bahar havasında büyük bir çatlağa neden olmuştur. İnönü dinin siyasete alet edilmesine karşı olduğunu, Millî Mücadele döneminde İstanbul yönetiminin din adamlarını kullanarak Millî Mücadele'ye katılanları küfür içinde olmakla suçladıklarını hatırlatmış, kendisinin de idamlıklar arasında bulunduğunu belirtmiştir. Affi görüşülen vaizin de aynı dile sahip olduğunu söylemiştir. Bu ifadeler meclisi karıştırmıştır. DP ve CHP vekilleri karşılıklı dinsizlik ithamları dile getirmiştir. İnönü uzun süre önce verilen mahkûmiyet kararını uygulamayan Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk'ü eleştirmiş ve TBMM tarihinde böyle bir bakanın görülmediğini belirtmiştir. Meclis oturumunun ardından konuşmaya devam eden İnönü, inkılap savunucusu olmaya devam edeceklerini söylemiştir (Cumhuriyet, 09.06.1957, s. 5). 10 Haziran günü af konusu görüşülmeye devam etmiştir. Menderes oturuma katılmayarak bahar havasının zedelenmemesini amaçlamıştır. İnönü bu oturumda da konuşmuş ve sert üslubunu devam ettirmiştir. Adli süreçlere müdahaleyi eleştiren İnönü, olayın seçim döneminde olmasının ise esas sorunu teşkil ettiğini belirtmiştir. Adalet Bakanını eleştirmeye devam ederek ve onu kastederek esas irticanın adalet sistemine müdahale olduğunu belirtmiştir. Konuşması esnasında sarf ettiği şu sözler ise hem o an hem de sonraki günlerde İnönü aleyhinde sıkça kullanılmıştır. İnönü şöyle seslenmiştir: “*Arkadaşlar naçizane bir şey söyleyeyim. Benim zayıf yerim, kolay hâkim olunacak yerim; güler yüz ve tatlı dildir. Zıddıma gittiğiniz zaman yapamayacağım yoktur*”. Konuşması boyunca sözleri sıkça kesilen İnönü hitabını: “*Siyaset adamları Ankara barında çıplak kadının seyrinden zevk alarak eğlendikten sonra, Konya'ya gider Müslümanlık iddiasında bulunurlarsa buna çok esef etmek lazımdır.*” sözleriyle tamamlamıştır. İnönü'nün bu sözlerine yanıt veren DP'li Samet Ağaoğlu, İnönü'yü diktatörlükle suçlamış ve ne yapacağını merak ettiğini belirtmiştir. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan olayları tek tek sıralayarak hangisini yapacağını söylemesini istemiştir. Yapılan gergin oturumun ardından oylama gerçekleşmiş ve oy çokluğuyla vaizin affı reddedilmiştir (Akis, 15.06.1957, s. 4-7; TBMMZC, 07.06.1957, s. 81-83; TBMMZC, 10.06.1957, s. 106-114, 120; Cumhuriyet, 11.06.1957, s. 1, 5).

Yaşananları değerlendiren Akis dergisi, içeride birçok gazeteci mahkûm iken iktidarın dini siyasete alet eden bir adamı kurtarmaya çalışmasını bir hata olarak yorumlamıştır (Akis, 15.06.1957, s. 7). Cumhuriyet

gazetesinden Ecvet Güresin, Menderes'in oturuma katılmamasını yorumlayarak, bahar havasının devam ettirilmesine çalışıldığı çıkarımını yapmıştır (Cumhuriyet, 11.06.1957, s. 5). Ulus gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın ise irtica kuvvetlenirse ilk olarak Demokrat Parti'yi yok edeceğini, DP'nin seçimleri kazanmak için bu yola sapmayı faydalı gördüğünü, halbuki seçim kazanılınca iktidarın irticayı bir kenara bırakamayacağını iddia etmiştir (Ulus, 10.06.1957, s. 1). Hem meclisteki atmosfer hem de CHP alt kademelerindeki şikayetler bahar havasının artık can çektiği yönünde değerlendirilmiştir. Zaten gün geçtikçe CHP'nin il ve ilçe kongreleri bahar havasının başladığı ilk günlerdeki gibi rahat toplanamamaya ve müdahalelere maruz kalmaya başlamıştır (Cumhuriyet, 12.06.1957, s. 1, 5).

Bahar Mevsiminin Tek Çiçeği: Kırşehir İl Oluyor ve İttifak Bozuluyor

Vaiz konusu CHP-DP arasında ciddi bir gerginliğe sebep olmuşken aynı günlerde Kırşehir'in yeniden il yapılması mevzusu meclise getirilmiştir. Hatırlanacağı üzere 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde Türkiye genelinde DP büyük bir zafer kazanmış fakat Kırşehir ilinde CMP tüm vekilleri almıştır. Bu başarının temelinde parti başkanı Osman Bölükbaşı'nın Kırşehirli olması yatmaktadır. CMP'nin başarısı Kırşehir için pek de hayırlı olmamış ve bu ilin ilçe yapılması için iktidar tarafından çalışmalar başlatılmıştır. İçişleri Bakanı Namık Gedik'in kontrolünde ilçeye dönüştürülme süreci kısa süre içinde işleme konulmuştur. Kırşehir halkından ve diğer muhalif partilerden gelen eleştirilere rağmen konu meclise taşınmıştır. İktidar partisi bu durumu siyasi nedenlerden kaynaklamayan, ekonomik ve coğrafi nedenlerle ilintili olarak yapmakta olduğunu iddia etse de bu açıklamaları çok tatmin edici olmamıştır. 30 Haziran 1954 günü Kırşehir'in ilçe yapılarak yeni il yapılan Nevşehir'e bağlanması ile ilgili olan kanun meclisten geçmiştir (Erdoğan ve Pişkin, 2020, s. 580-581, 584). İşte bu mesele 1957 yılında tekrar Türkiye'nin gündemine oturmuştur. İnönü 1957 yılı başlarında konuyu meclis gündemine getirmiştir. İktidar tarafı da bahar havasının sürmesi için İnönü'nün talebini dikkate almıştır. DP Elâzığ Milletvekili Selahattin Toker konuyla ilgili bir kanun teklifini meclise sunmuştur. Hükümet de bir teklif hazırlamış ve vekilin önerisinin bu teklifle birleştirilerek meclise getirileceği açıklanmıştır (TBMMZC, 20.05.1957, s. 233, 234).

Nevşehir iline bağlı Kırşehir ilçesinin tekrardan il olması konusu 10 Haziran 1957 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanmıştır. HP adına söz alan vekil Yusuf Azizoğlu daha önce haksız şekilde çıkarılan kanunda yapılacak olan değişikliği olumlu karşıladıklarını, Kırşehir'in siyasi nedenlerle cezalandırıldığını ve bu durumun vatandaşlar arasında üzüntü yarattığını dile getirmiştir. Azizoğlu'na göre iktidar, Kırşehir'i ilçe yaparken ortaya attığı iddiaların tam tersi bir yaklaşımla Kırşehir'i il yapmak istemektedir. Kırşehir'i 1954 yılında ekonomik olarak yetersiz görenler artık bu yeri önemli bir tarım, ticaret ve hayvancılık merkezi olarak göstermeye çalışmaktadır. İnönü de oturumda söz almış ve il yapma girişimini olumlu karşıladıklarını, atılan adımın demokrasi adına umut verici olduğunu, çekişme ve kavgaların artık bitmesi gerektiğini belirtmiştir (İsmet İnönü'nün. ..., 1993, s. 225). CMP adına söz alan Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin ise memnuniyetini ifade etmiş, iktidarın kendilerinin 3 yıl önce savunduklarını şimdi savunmakta olduğunu gördüklerini söylemiştir. Partinin diğer bir Kırşehir Milletvekili olan Tahir Taşer ise atılan adımların başkaca antidemokratik kanunların düzelmesi için iyi bir başlangıç olmasını temenni etmiştir. CMP başkanı Bölükbaşı da kürsüye gelerek gelişmeden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş fakat Kozaklı ile Hacibektaş kazalarının Kırşehir'e bağlanmamasını olumlu görmediğini, bu iki yerin hem coğrafi hem de kültürel-ticari-içtimai olarak Kırşehir'e daha yakın olduğunu belirtmiştir. Buralarda yaşayan vatandaşlar da Kırşehir'e katılmak arzusunda olduklarını bildirmişlerdir (TBMMZC, 10.6.1957, s. 120-139; İsmet İnönü'nün. ..., 1993, s. 225).

12 Haziran günü görüşmeler devam etmiştir. Nevşehir'e bağlı Mucur, Yozgat'a bağlı Çiçekdağı ve Ankara'ya bağlı Kaman ilçelerinden oluşan Kırşehir ilinin kurulduğu kabul edilmiştir. Bölükbaşı kanununun kabulünden sonra söz almış ve DP'nin bu hareketle genel seçimlerde CMP'nin ilde kazanmasını engellemeye çalıştığını iddia etmiştir. Çıkarılan kanun eksiktir ama CMP buna rağmen kanuna destek vermektedir. Bölükbaşı'nın konuşmalarını Namık Gedik kürsüde eleştirmiştir. Sonraki dakikalarda Bölükbaşı meclise dönük olarak "*haysiyetten mahrumlar*" şeklinde bir ifade kullanmış ve bu çıkışı sonrasında üç oturum meclisten çıkarılma cezası almıştır (TBMMZC, 12.06.1957, s. 159, 160, 162-164). Fakat olaylar burada durulmamış, meclis koridorunda Bölükbaşı bir DP vekili ile tartışmaya girmiştir (Milliyet, 13.06.1957, s. 1, 5). Basında anlatıldığına göre koridorda DP'li vekil Ahmet Kocabıkoğlu tarafından Bölükbaşı'na yönelik hakaret içeren laflar edilmiştir. Bölükbaşı tepki göstermiş, araya polis girmiş, DP'li vekilin attığı yumruk polise isabet etmiştir. Olay araya girenler tarafından yatıştırılmıştır (Cumhuriyet, 13.06.1957, s. 1, 5). Bölükbaşı'nın mecliste ettiği laf ve koridorda yaşananlar adli bir konuya dönüşmüştür. Savcılık Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması için Adalet Bakanlığı'na müracaat etmiştir (Cumhuriyet, 16.06.1957, s. 1, 5). Olay günü tutulan zapta göre Bölükbaşı oturumdan çıktığı sırada "*namussuzlar; köpekler*" diyerek bağırarak, Kocabıkoğlu kime küfrettiğini sormuş, Bölükbaşı da "*size*" diyerek küfürlerini tekrarlamıştır (Cumhuriyet, 21.06.1957, s. 5). Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması konusu 24 Haziran günü meclis gündemine gelmiştir. İnönü konuyla ilgili söz alarak Kırşehir'in daha önce siyasi nedenlerle cezalandırıldığını, şimdi de Bölükbaşı saf dışı bırakılarak Kırşehir'in bir kez daha cezalandırılmaya çalışıldığını belirtmiştir. Yaklaşan seçimlerde bir genel başkanın meclisten uzaklaştırılarak hapse atılmaya çalışılmasının seçimlere gölge düşüreceğini iddia etmiştir. İnönü ayrıca Menderes'in son meclis konuşmalarında iç politikada huzurun geleceği konusunda umut vaat ettiğini ve kendisinin de bu yolda tam manasıyla destekçi olmaya çalıştığını hatırlatmış, milletvekillerini Bölükbaşı'nın mevzusunu kürsü dokunulmazlığı olarak değerlendirmeye, gelecek seçimlere huzur içinde girmek için aleyhte oy vermeye davet etmiştir (İsmet İnönü'nün... , 1993, s. 235; Ulus, 25.06.1957, s. 1, 4.; Cumhuriyet, 25.06.1957, s. 1, 5).

Aynı oturumda Bölükbaşı da kendisini savunmak için bir konuşma yapmıştır. Vekil; haksızlığa uğradığını, Kırşehir konusunun görüşüldüğü oturumda İçişleri Bakanının kendisine yönelik olarak "*Bölükbaşı'nı tanıyınız, Ey Kırşehirhliler; ey Nevşehirhliler*" diyerek hitapta bulunduğunu, söz alma isteğinin iktidar vekillerinin protestoları eşliğinde reddedildiğini, iddiaya konu olan sözleri sadece kendisine saldıran vekillere dönük sarf ettiğini ve meclisin tümünü kastetmediğini aktarmıştır. Oturumdan ayrıldıktan sonra da koridorda Kocabıkoğlu'na hakaret ettiği ve saldırdığı yönünde zabıt tutulduğunu belirten Bölükbaşı, mecliste daha önce hakaret içerikli ifade kullanan hiç kimseye kendisine yapılan muamelelerin yapılmadığını belirtmiştir. Kırşehir'in il yapıldığını ama şahsının siyaseten bertaraf edilmeye çalışıldığını da sözlerine eklemiştir. Fakat DP'li vekiller Bölükbaşı'nın sarf ettiği sözlerin tüm meclise yönelik olduğu yönündeki iddialarını sürdürmüşlerdir. Mecliste daha önce hakaretler olduğunu fakat hiçbirinin Bölükbaşı'nın hakareti kadar sert olmadığını, o nedenle başka vekillere bu şekilde muamele edilmediğini söylemişlerdir. Konuşmaların ardından yapılan oylamada 247 kabul, 49 ret, 2 çekimser oy kullanılmış ve Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması kabul edilmiştir (TBMMZC, 24.06.1957, s. 483-514, 519, 530; Ulus, 25.06.1957, s. 1, 4, 5). CMP idare kurulu dokunulmazlık mevzusu ile ilgili bir tebliğ yayınlamıştır. İktidarın muhalefete yaşama hakkı tanımadığı, CMP üzerinde baskı kurduğu, önemli bir siyasi rakip olan Bölükbaşı'nın bertaraf edildiği, bu şartlarda yapılacak bir seçimin meşruiyetinin tartışmaya açık olacağı, diğer muhalif tarafların da dikkatli olması gerektiği yönünde ifadeler tebliğde yer almıştır (Cumhuriyet, 30.06.1957, s. 1, 5).

Bölükbaşı olayıyla birlikte Menderes ve İnönü arasında şahsi gayretlerle sürdürülmeye çalışılan bahar havası da fiilen sona ermiştir. CHP tarafı zaten bu ılımlı sürecin bitmesini çoktan beri arzulamaktadır. Çünkü aylardır devam eden bahar havası süresince sadece Kırşehir il yapılmış, başkaca bir adım atılmadığı gibi Bölükbaşı da cezalandırılarak yeni bir olumlu sürecin başlaması imkânsız hale gelmiştir (Cumhuriyet, 27.06.1957, s. 1, 5). İktidar tarafından, bahar havasının bittiğine dair ilk adım ise Lozan Antlaşması'nın 34. yıldönümünde devlet radyosunda İnönü'nün adının zikredilmemesi şeklinde gerçekleşmiştir. Hâlbuki devlet radyosu daha önce Berlin Antlaşması ile ilgili yaptığı bir yayında Osmanlı delegesi Kara Todorî Paşayı bile zikretmişti (Ulus, 25.07.1957, s. 1, 5). Yine 1957 yılı ağustos ayında Türkiye'ye gelen Afgan Kralı şerefine verilen davete İnönü çağırılmamıştır. Bahar havası devam ederken buna benzer kabullerde İnönü mutlaka davet edilmekteydi. Menderes'le İnönü bir araya gelmek istemediklerine göre artık bahar rüzgârları tersine esmeye başlamıştır demektir (Akis, 31.08.1957, s. 4). Diğer yandan CHP-DP birbirinden koparken CHP ile diğer muhalif partiler arasında bir yakınlaşmanın başladığı net bir şekilde görülmüştür. CHP uzun zamandan beri uzak durduğu CMP ve HP ile yeniden diyaloga girmeye başlamıştır. Böylece muhalefet içerisinde bir iş birliği çalışmasının temelleri atılmıştır (Akis, 29.06.1957, s. 8). Bölükbaşı ise meclisin manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesiyle ifade vermiş ve 2 Temmuz akşamı tutuklanmıştır (Cumhuriyet, 03.07.1957, s. 1).

Sonuç

Demokrasilerde iktidara gelmek halkın onayını almak, iktidarda devamlılığı yakalamak ise halkın takdirini kazanmak anlamına gelmektedir. Her ne kadar Cumhuriyet 1923 yılında kurulmuş ise de Türkiye Cumhuriyeti demokrasi konusunda uzun yıllar çok fazla bir ilerleme kaydedememiştir. Yüzlerce yıl devam eden monarşik yapının ardından demokratik bir rejimin hayat bulması hem siyasiler hem de toplum için kolay olmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu konuda girişimlerde bulunsa da demokrasinin temel unsurlarından birisi olan çok partili hayata geçiş ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında gerçekleşebilmiştir. Tek parti olarak yıllarca iktidarda kalan CHP artık politika arenasında yalnız değildir. Fakat yeni kurulan partilerin siyasi hayata tutunmasının iktidarın müsaadesine bağlı olduğu bu yıllarda, demokrasinin sandıklara yansması ancak 1950 seçimlerinde gerçekleşmiştir. DP 27 yıllık CHP yönetimini yıkarak 10 yıl sürecek iktidarını başlatmıştır.

CHP'nin içinden kopan DP'li kadrolar; kendi siyasi okullarında görmüş oldukları tek parti anlayışı ve muhalif unsurlara karşı müsamaha gösterme konusunda tavizkâr olmayan tutumu iktidarları döneminde net olarak sergilemişlerdir. Özellikle 1954 seçimlerinde DP ciddi başarı yakalayınca muhalif gruplara karşı çok sert bir politika izlemeye başlamıştır. Muhalif partiler, basın, üniversiteler, yargı organları ve sivil toplum oluşumları iktidarın rakip tanımaz ve eleştiriye kapalı tavrından doğrudan etkilenmiştir. Bu durum hem ülke ekonomisinin hem de sosyal hayatın zarar görmesine neden olmuştur. Eleştiriye ve öneriye sıcak bakmayan bir yönetim anlayışı ülkede gerginliği hızla tırmandırmıştır. Vatandaş artık, siyasilerin birbirlerine karşı sergiledikleri çok küçük jestlerine bile umut bağlamaya başlamışlardır. İşte bu gerginliğin zirve yaptığı bir dönemde, 1957 yılı şubat ayında, Menderes ile İnönü arasında başlayan bahar havası ülkede sempatiyle karşılanmıştır. Bu sürecin devam ettirilmesi için iki liderin şahsi gayretleri göze çarpsa da bir başarı sağlanmasının mümkün olmadığı birkaç ay sonra anlaşılmıştır. Çünkü ülkeyi yönetenlerin ve muhalefetin tek amacı iktidarın kendi ellerine geçmesinden başka bir şey değildir. Devletin daimî, iktidarların geçici olduğunu tam olarak anlayamayan ve demokrasinin gerçek manada yerleşmediği toplumlarda görülen en büyük rahatsızlıklardan birisi olan iktidarda sürekli kalabilmek arzusu 1957 yılında gerçekleşen ve kısa süren bahar havasında da kendisini açıkça göstermiştir. Bahar havası karşılıklı jestlerin bir anda kesilmesiyle sona ermiş ve ülke yine gerginliklerin üst seviyelere çıktığı bir atmosfere bürünmüştür.

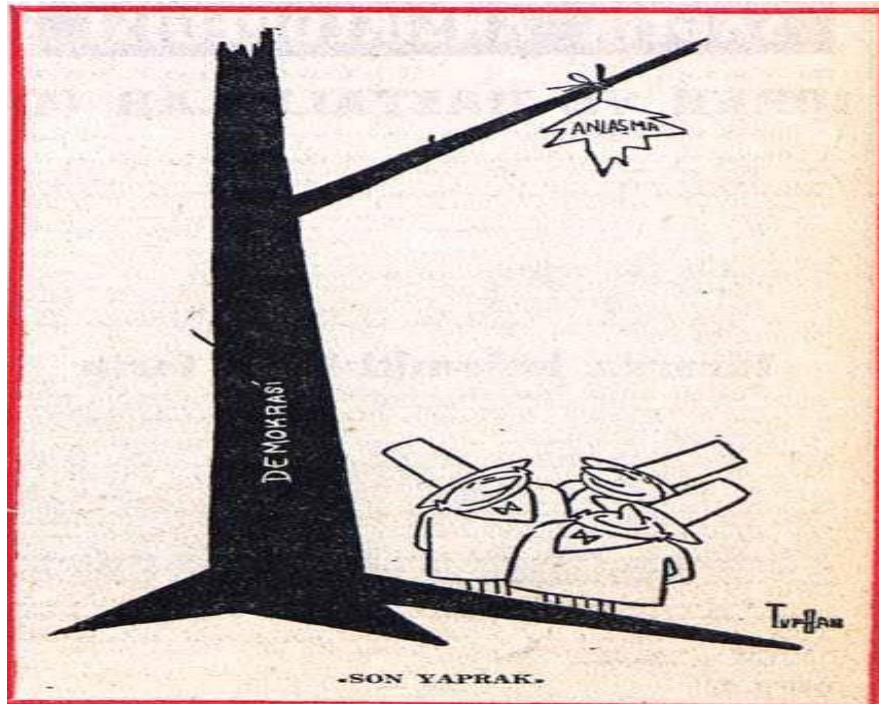
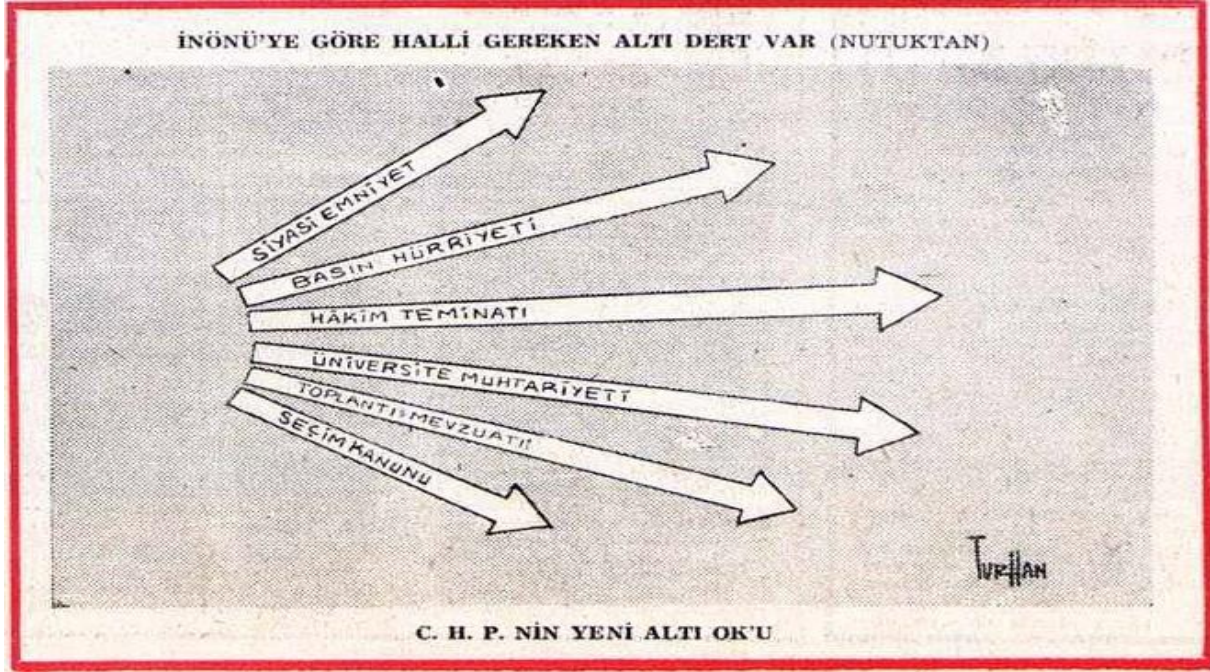
Kaynakça

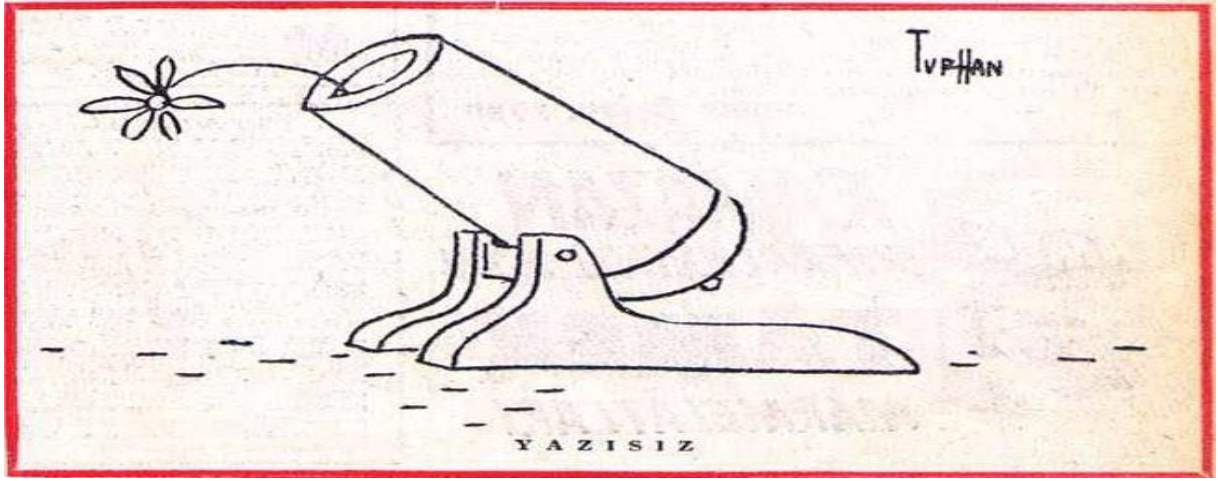
- [1] Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (1992), Hazırlayan H. Kılçık, Demokratlar Kulübü Yayınları, C. VII, Ankara.
- [2] Akın, Rıdvan (2002), "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı (1950-1960)", Türkler Ansiklopedisi, C. 16. Ankara.
- [3] Akis Dergisi, 19 Ocak 1957; 26 Ocak 1957; 9 Şubat 1957; 16 Mart 1957; 11 Mayıs 1957; 18 Mayıs 1957; 25 Mayıs 1957; 1 Haziran 1957; 15 Haziran 1957; 29 Haziran 1957; 31 Ağustos 1957.
- [4] Albayrak, Mustafa (2007), "Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", ATAM Dergisi, C. 23, S. 67-68-69. (219-250)
- [5] Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (2014), C. 4, TBMM Basımevi, Ankara.
- [6] BCA, 30-1-0-0/127-825-2.
- [7] BCA, 30-1-0-0/43-254-12.
- [8] BCA, 30-1-0-0/68-428-11.
- [9] BCA, 30-1-0-0/20-118-5.
- [10] Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ocak 1957; 5 Ocak 1957; 21 Ocak 1957; 8 Şubat 1957; 18 Şubat 1957; 23 Şubat 1957; 25 Şubat 1957; 26 Şubat 1957; 27 Şubat 1957; 28 Şubat 1957; 1 Mart 1957; 2 Mart 1957; 4 Mart 1957; 11 Mart 1957; 12 Mart 1957; 13 Mart 1957; 16 Mart 1957; 20 Mart 1957; 24 Mart 1957; 25 Mart 1957; 6 Nisan 1957; 7 Nisan 1957; 18 Nisan 1957; 16 Mayıs 1957; 25 Mayıs 1957; 26 Mayıs 1957; 28 Mayıs 1957; 1 Haziran 1957; 2 Haziran 1957; 3 Haziran 1957; 9 Haziran 1957; 11 Haziran 1957; 12 Haziran 1957; 13 Haziran 1957; 16 Haziran 1957; 21 Haziran 1957; 25 Haziran 1957; 27 Haziran 1957; 30 Haziran 1957; 3 Temmuz 1957.
- [11] Dokuyan, Sabit (2023), Darbe Yolunda Üç Yıl (1957-1960), Çizgi Kitabevi, Konya.
- [12] Dokuyan, Sabit ve Yüksel, Büşra (2020), "Adnan Menderes'i İdama Götüren Süreç ve İdamı", Journal of Universal History Studies, C. 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue). (15-42)
- [13] Erdoğan, Haşim ve Pişkin, Çağrı (2020), "Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 10(2). (577-590)
- [14] Erer, Tekin (1963), On Yılım Mücadelesi, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul.
- [15] <https://www5.tbmm.gov.tr> (19.11.2023)
- [16] İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1993), C. 2, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.
- [17] Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1957, 16 Mart 1957, 4 Nisan 1957, 13 Haziran 1957, 25 Temmuz 1957.
- [18] Minkari, Ali Esen (1993), 1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara.

- [19] TBMMZC, 14 Ocak 1957; 21 Ocak 1957; 15 Şubat 1957; 20 Şubat 1957; 21 Şubat 1957; 23 Şubat 1957; 24 Şubat 1957; 25 Şubat 1957; 26 Şubat 1957; 27 Şubat 1957; 28 Şubat 1957; 20 Mayıs 1957; 5 Haziran 1957; 7 Haziran 1957; 10 Haziran 1957; 12 Haziran 1957; 24 Haziran 1957.
- [20] Toker, Metin (1991), DP Yokuş Aşağı (1954-1957), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [21] Turan, Şerafettin (1999), Türk Devrim Tarihi (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960), 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [22] Ulus Gazetesi, 15 Ocak 1957; 21 Ocak 1957; 29 Ocak 1957; 23 Şubat 1957; 24 Şubat 1957; 4 Mart 1957; 10 Mart 1957; 12 Mart 1957; 13 Mart 1957; 16 Mart 1957; 25 Mart 1957; 6 Nisan 1957; 6 Mayıs 1957; 28 Mayıs 1957; 6 Haziran 1957; 10 Haziran 1957; 25 Haziran 1957; 25 Temmuz 1957.
- [23] Yücel, M. Serhan (2002), "Menderes Dönemi (1950-1960)", Türkler Ansiklopedisi, C. 16, Ankara.

EKLER

Ek-1: Turhan Selçuk'un Gözünden Bahar Havası

Kaynak: Milliyet, 13 Mart 1957; 16 Mart 1957; 4 Nisan 1957; 25 Temmuz 1957. s. 1.

Journal of Universal History Studies

Battles of Pleven: A Glorious Defeat in Military History¹

Plevne Muharebeleri: Harp Tarihinde Şanlı Bir Mağlubiyet

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 16.09.2023 / 19.11.2023

pp. 168-190

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(2) • December • 2023 •

Umut Akcakaya

Researcher, Dr., Ankara, Türkiye

Email: umutakcakaya@outlook.com

Orcid Number: 0000-0002-6285-5982

Cite: Akcakaya, U. (2023). Battles of Pleven: A Glorious Defeat in Military History. Journal of Universal History Studies, 6(2), 168-190. <https://doi.org/10.38000/juhis.1361452>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 4.0 (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

*There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 was one of the most important events that marked the last century of the Ottoman Empire. In this war, the armies of both sides faced each other on the Balkan and Caucasian fronts, and the Balkan Front was the war's center of gravity. Having crossed the Danube, the Russian army quickly advanced south and captured the Shipka pass. Thus, the road to Istanbul was opened for the Russians. In the same days, the Vidin Corps under the command of Osman Pasha came to Pleven and took positions in the city. Before descending to the south of the Balkan Mountains, the Russians decided to capture Pleven and attacked the city three times. In Pleven, the Ottoman forces repelled these attacks and stopped the Russian operation for five months. In this way, they prevented a defeat that would come much earlier for the Ottoman Empire. Osman Pasha halted the Russian army by defending Pleven for five months. In this way, he allowed the Ottoman Commander-in-Chief to change the war's fate. The Ottoman command, however, could not be able to use this opportunity. Finally, the supplies in the city were exhausted and there was no possibility of defense. Osman Pasha decided to break the siege with a breakthrough operation, but was wounded and had to surrender. Shortly after the fall of Pleven, the Russian armies came to Istanbul and the war ended. Despite the defeat, the defense of Pleven had a great impact and was appreciated all over the world.

Keywords: Ottoman-Russian War of 1877-1878, Defense of Pleven, Gazi Osman Pasha, Ottoman Army, Bastion

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Osmanlı İmparatorluğu'nun son asrına damga vuran en önemli olaylardan biri olmuştur. Bu harpte iki tarafın orduları Balkan ve Kafkas cephelerinde karşı karşıya gelmiş, harbin ağırlık merkezini Balkan Cephesi teşkil etmiştir. Tuna nehrini geçen Rus ordusu süratle güneye ilerleyerek Şipka geçidini ele geçirmiş, böylece Ruslar için İstanbul yolu açılmıştır. Bu kritik anda Osman Paşa komutasındaki Vidin Kolordusu Plevne'ye gelerek burada mevzilenmiştir. Ruslar Balkan Dağları'nın güneyine inmeden evvel Plevne'yi ele geçirmeye karar vermiş ve üç defa şehre taarruz etmiştir. Plevne'de Osmanlı kuvvetleri bu taarruzları püskürtmüş ve Rus harekâtını beş ay kadar durdurarak çok daha erken gelebilecek bir mağlubiyete engel olmuştur. Osman Paşa Plevne'yi beş ay boyunca müdafaa ederek Rus ordusunu karşısında tutmuş ve Osmanlılara savaşın kaderini değiştirmek için fırsat vermiştir. Fakat Osmanlı komuta kademesi bu fırsatı kullanamamış ve harpten mağlubiyetle çıkmıştı. Nitekim şehirdeki erzakın tükenmesiyle müdafaa imkânı kalmamış, Osman Paşa bir huruç harekâtıyla kuşatmayı yarmaya çalışırken yaralanarak esir düşmüştür. Plevne'nin düşmesinden kısa süre sonra Rus orduları İstanbul önüne kadar gelmiş ve harp sona ermiştir. Alınan mağlubiyete rağmen Plevne müdafaası tüm dünyada ses getirmiş ve takdirle karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Plevne Müdafaası, Gazi Osman Paşa, Osmanlı Ordusu, Tabya.

Introduction

The 1877-1878 Ottoman-Russian War (93 War) was one of the toughest tests for the Ottoman army in 19th century. The main reasons for the war were the pan-Slavist policies followed by Russia and the nationalist movement that gained strength in the Balkans. The Ottoman and Russian armies fought on two fronts, namely the Caucasus and the Balkans. But the center of gravity was the Balkan Front. The Ottoman war plan on the Balkan Front was based on strategic defense. The Danube River was the first line of defense, and the Balkan Mountains were the second line of defense (Tacan, 1937, p. 757). Russians crossed the Danube in Sivisthov on June 26, captured Turnovo in a short time and headed for Shipka Pass. When the Russians captured the Shipka Pass on July 19, the second defense line was broken and the road to Istanbul was opened for the Russian army. On the same days, the forces of Süleyman Pasha, transferred from the Montenegro front, came to Shipka and blocked the way of the Russians. Süleyman Pasha tried very hard to recapture the Shipka pass, but had to withdraw with more than 7.000 casualties.

An easy victory for the Russians was on the horizon. Yet, the situation changed when Osman Pasha's forces came to Pleven. The Russian army would not dare to advance south of the Balkan Mountains without capturing Pleven. Osman Pasha was going to stop the Russian army by defending Pleven for five months. In this way, he would allow the Ottoman Commander-in-Chief to change the war's fate. The Ottoman command, however, would not be able to use this opportunity and would be defeated. The defense of Pleven was an event that left its mark on the Ottoman-Russian War and made an impact worldwide. Despite the eventual defeat at the end of the war, thanks to the defense of Pleven, the prestige of the Ottoman soldiers rose and was appreciated by the whole world.

In the field of military history, there is an extensive literature on the battles of Pleven. However, the majority of them are in Turkish and they especially highlight the heroic stories. In the English literature, the subject has been mainly examined through the war experience of the Russian army and Turkish sources have not been utilised. The aim of this study is to analyze the Battles of Pleven based on the Ottoman war experience. In this context, works of Ottoman authors and foreign authors will be discussed in a comparative approach. In this study, answers to the following questions will be sought in particular: Why was the Russian army defeated in all three battles despite its great superiority in the number of soldiers and firepower? What were the mistakes of the Russian command at the tactical level? How was the Ottoman defense in Pleven organized and commanded? How did Osman Pasha take advantage of the mistakes of the Russians? With the answers to these questions, the course of the battles and the combat performances of both armies will be better comprehended.

1. First Battle of Pleven

After crossing the Danube, the Russian army split into three groups. The 8th Corps would form the central group and would advance towards the Balkan passes. The left flank group consisted of the 12th and 13th Corps. This group would advance west and hold the Yantra line. Thus, it would cover the operation of the Russian central group against the Ottoman central army in Shumen and Ruse. The right flank group was formed from the 9th Corps under the command of General Krüdener. Krüdener was going to occupy Nikopol, Lofça and Pleven against a possible operation of Osman Pasha corps in Vidin (Greene, 1879, p. 164; Taşdemir, 2020, p. 16; Epanchin, 1900, p. 2). Pleven especially had strategic importance because this city was located at the

intersection of five critical roads in the north of the Balkans, such as Nikopol-Pleven road, Ruse-Byala-Pleven road, Plovdiv-Lofça-Pleven road, Sofia-Orhanie-Pleven road and Vidin-Pleven road (Ahmet Cemal, 2020, p. 39).

The Russian right flank group captured Nicopolis on 16 July. On July 18, General Krüdener dispatched a force under the command of General Schilder-Schuldner to Pleven. However, it was too late. The corps under the command of Osman Pasha was advancing to Pleven. This corps remained dormant in Vidin during the early days of the war. After the Russians crossed the Danube, Osman Pasha offered to the Front Commander Abdülkerim Pasha to go to Pleven with his corps. When he came to Pleven, he was going to attack Zhistove in coordination with the Danube Western Army in Shumen. But the Commander-in-Chief, who was not enthusiastic to weaken Vidin against the Romanian and Serbian forces, did not accept Osman Pasha's offer. Nonetheless with the rapid advance of the Russian army, the situation changed and the order was given to advance to Pleven on 10 July (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983, p. 447; Öztürk, 2002, p. 117-131).

After making the necessary preparations, Osman Pasha took action with 18 infantry battalions, five cavalry squadrons and nine batteries on 13 July. There was a difficult road of 190 kilometers up to Pleven. In Vidin, he left 12 infantry battalions, one cavalry squadron and one battery. While Osman Pasha was advancing towards Pleven, the situation at the front became very critical. The Russians had begun to descend to the south by crossing the Balkan Mountains. In the telegrams sent from Istanbul on 14 and 15 July, it was reported that the situation was critical and demanded to act quickly (Ahmed Midhat Efendi, 1997, p. 204; Gencer and İpek, 1993, p. 241). Thereupon, Osman Pasha detached a regiment under the command of Emin Bey and sent it to Pleven on the evening of 15 July. The following day he started to move with the rest of his forces. The march of the corps took place in mid-July in sweltering weather. Deaths from sunstroke had begun among the soldiers. However, Osman Pasha, who knew how critical the situation was, continued his walk. During the march, a small force withdrawn from Nikopol joined him. In this way, Osman Pasha learned that Nikopol had fallen and that the Russians had captured Lofça. Osman Pasha accelerated the march and reached Pleven on the morning of 19 July (İbrahim Edhem, 1979, p. 37-39; Von Der Goltz, 1898, p. 4-8; ATASE, ORH.,10/11; ATASE, ORH.,8/101).

While Osman Pasha was advancing to Pleven, there was a force consisting of four infantry battalions, two cavalry squadrons and six artilleries under the command of Atif Pasha in the city. This force was sent from Nikopol after the Russian cavalry entered Pleven on 8 July. Atif Pasha came to the city on 10 July, forced the Russian cavalry to withdraw and began to fortify. This fortification would form the basis of the defense of Pleven. The force commanded by Emin Bey reached the city on 18 July. The Russian Front Commander, Grand Duke Nichola, was aware of the importance of Pleven. On July 17, he ordered General Krüdener to take the city rapidly. Thereupon, Krüdener sent two infantry regiments, four batteries and the 9th Don Cossack Unit under the command of General Schilder-Schuldner to Pleven. The Russians reached Pleven in the afternoon of 19 July and encountered Osman Pasha's forces in the city (Greene, 1879, p. 189-190; ATASE, ORH.,3/135; ATASE, ORH.,8/79).

Pleven was at the crossroads of the roads leading to the western Bulgarian and Balkan passes. The distance of the city to Lofça was 32 kilometers, 88 kilometers to Orhanie, 133 kilometers to Sofia, 117 kilometers to Ruse and 37 kilometers to Nikopol. Its population was about 17 thousand and the majority were Turks. Pleven was not fortified for a defensive operation before the war. However, the geographical structure of the city was advantageous for the defenders. Around the city were hills suitable for defense. The Vid River,

which ran right next to the city, formed a natural line of defense to the west. The most suitable direction for the attack was the valley stretching from the village of Grivitsza to the city in the east (Furmeaux, 1972, p. 54-55). When Osman Pasha entered the city on July 19, he immediately placed his troops on the hills in the north, east and south and began to fortify. The fortification work which started on the first day of the Pleven battles would continue until the fall of the city and solid defense line would be established around the city.

The Russians reached Pleven in the afternoon of 19 July and engaged in battle with the Ottoman outposts. Then, they deployed for the attack. Under the command of General Schilder-Schuldner there were 13.000 infantry, three cavalry regiments and 60 cannons. The forces of the defenders were 27 battalions, one cavalry regiment and 46 cannons. The Russians had not yet carried out the necessary reconnaissance operations and did not fully understand the Ottoman force and its positioning. Russian commanders, who had won easy victories since the beginning of the war, assumed that they would easily capture Pleven. Therefore, they did not hesitate to attack. Osman Pasha had deployed some of his forces to the defense lines and kept the rest as a reserve. In this context, three infantry battalions, two cavalry squadrons and two cannons were deployed in front of Grivitsza in the east under the command of Ahmet Hıfzı Pasha. The 4th infantry regiment and four cannons were stationed on the Bukovlak hill in the north. three battalions, two cavalry squadrons and two cannons under the command of Colonel Yunus Bey were stationed on Yanıkbayır. one infantry battalion and three guns were deployed on the ridges south-west of Pleven. two infantry battalions were in Opanec under the command of Hasan Sabri Pasha. The city, thus, was defended against possible attacks from the north, east and South (Süer, 1993, p. 162-163).

The Russian attack started with the bombardment on the morning of 20 July. The Russians advanced to the city in two groups, from the north and east. The first group under the command of General Knorring consisted of 2 infantry regiments and 1 cavalry regiment. This group attacked the Ottoman forces stationed in Bukovlak and Yanıkbayır. The Russians managed to seize some positions. Thereupon, Osman Pasha put the reserves into battle. The Russians were thrown back with the bayonet attacks of the Ottoman battalions. The battle was very bloody. General Knorring was badly wounded and the commander of the 17th Regiment died. The attack of the Russian first group had failed. The second attack group consisted of one infantry regiment and two cavalry squadrons under the command of Colonel Kleinhaus. This group advanced on Grivitsza from the west. At first, the attack of this group was also successful. However, the situation changed with the counterattack of the Ottoman reserves dispatched from Pleven. The Russians, who suffered a lot of losses, had to withdraw here as well (Albay Talat, 1997, p. 10-12; Maurice, 1905, p. 109-113; ATASE, ORH.,10/41).

Russian casualties were over 2.800. 74 officers, including two colonels, were killed or wounded. On the Ottoman side, 38 officers and 648 soldiers were martyred, 50 officers and 1357 privates were wounded. In addition, 17 ammunition carts, a cannon, a large amount of rifles, 300 tents and a large amount of material were seized from the Russians (Herbert, 1911, p. 116; Süer, 1993, p. 162-163). If Osman Pasha could carry out a pursuit operation the Russians would have suffered much more. However, after days of marching, the Ottoman soldiers were very tired and Osman Pasha did not have enough cavalry forces. The First Battle of Pleven was an important turning point in the war. For the first time since the beginning of the war, the Ottoman forces were able to stop a strong Russian attack and forced them to retreat.

2. Second Battle of Pleven

After the First Battle of Pleven, the importance of Lofça increased. The Russians had captured Lofça on 17 July before attacking Pleven. Osman Pasha dispatched a force of 6 infantry battalions and 1 battery to

Lofça on 26 July under the command of Refet Pasha. There were three or four Russian cavalry squadrons, 2 cannons and Bulgarian militia in the town. Refet Pasha captured Lofça on 27 July. The Russians attacked the next day to retake the town. However, they were defeated (Albay Talat, 1997, p. 13-14; Şapolyo, 1959, p. 197-198).

The defeat in Pleven greatly worried the Tsar. The deployment of an Ottoman corps in the city threatened the right flank of the Russian forces advancing south (Şirokorad, 2009, p. 422; Keçecizade İzzet Fuat, 1997, p. 52). The Russian headquarters saw that its forces in the Balkans were not sufficient to continue the war. Reinforcements had to be brought in from Russia, which would take long time. Therefore, the Tsar wanted the Romanian army to join the battle. Until the Battle of Pleven, the Russians did not want Romania to participate in the war. Nevertheless, the defeat in Pleven changed this situation. Romanian forces crossed the Danube and deployed to Nikopol. With the reinforcements, a force consisting of 36 infantry battalions, 30 cavalry squadrons and 176 cannons was gathered under the command of General Krüdener. The strength of this force was around 30.000. Krüdener overestimated the Ottoman force in Pleven. He thought that his forces were not enough for the attack and wanted reinforcements. However, Grand Duke Nichola insisted on attacking, and Krüdener reluctantly agreed (Hozier, 1878, p. 590-591; Keçecizade İzzet Fuat, 1997, p. 55). The Russian operation in the Balkans had stopped and the Russian army had gathered in front of Pleven.

Osman Pasha was quickly fortified Pleven. In a short time, two big bastions called Baştabya and Kanlıtabya were built in Yanıkbayır. A defensive line was created by digging trenches on the ridge extending from Yanıkbayır to Opanec. The construction of fortifications continued on other hills around the city (Furneaux, 1972, p. 68). The Commander-in-Chief gave the battalions in Sofia and Nis to the command of Osman Pasha for the reinforcement of Pleven. With these reinforcements, the force in the city reached approximately 20.000 soldiers, including 33 infantry battalions, five cavalry squadrons and 300 Circassian volunteers. This force was divided into two divisions, each consisting of 12 battalions of infantry, two squadrons of cavalry and two batteries. The 1st Division under the command of Adil Pasha was positioned on the defense line in the north, and the 2nd Division under the command of Hasan Sabri Pasha in the south and southeast. The rest of the forces were located in the rear area as a reserve (Albay Talat, 1997, p. 15; Hülagü, 1993, p. 90).

Before the attack Pleven, General Krüdener purposed to take control of the Plevne-Sevlievo-Timovo road by capturing Lofça. In accordance with this purpose, he sent the cavalry division under the command of General Skoblev to Lofça. There were six infantry battalions and one battery in the town under the command of Refet Pasha. As the Russians advanced to Lofça, Osman Pasha sent one infantry battalion and some cavalry to reinforce Refet Pasha. General Skoblev approached Lofça to attack on 28th July. However, he could not advance due to the artillery fire of the defenders. Refet Pasha attacked with infantry from the front and cavalry from the flanks and forced the Russians to withdraw. Russian casualties were more than 300 (Süer, 1993, p. 223).

The Russians, who could not capture Lofça, turned their attention to Pleven. General Krüdener's plan was to divide his force into two groups and attack from the east and southeast of the city. The right flank group was composed of two infantry divisions and 10 cavalry squadrons under the command of General Wilhelminof. This group would advance to Pleven from the east and attack Yanıkbayır. The left flank group consisted of one infantry division, one infantry brigade and one cavalry brigade under the command of General Prince Shakofskoi. This group was to attack from the southeast over Radishevo. Two cavalry regiments under the command of General Loshkareff would protect the right flank of the attacking force. The cavalry brigade

under the command of General Skoblev would secure the Lofça road on the left flank. Krüdener had held back an infantry brigade as a reserve. The center of gravity of the attack was in the right wing group with 18 battalions and 80 guns (Greene, 1879, p. 194).

The attack started at 05:00 on 30 July. The right flank group advanced towards Pleven in the fog and took up positions in front of Kanlıtabya and Emin Bey Bastion at around 08:00. With the positioning of the Russians, artillery fire began. Russian artillery of five batteries took the Ottoman trenches under heavy fire. The defenders had only four guns in this area. Artillery fire continued until 14:30. The Russian attack started at 15:00. The 31st Russian Division with its three regiments advanced to the Ottoman trenches. The Russians managed to seize the outpost positions. However, they were stopped by the defenders at the second line positions. After that, they were thrown back by the Ottoman counter-attacks. The losses of the Russians were great. By 16:00 they had lost 29 officers and 1.006 soldiers. Thereupon, General Wilhelminof put his three reserve regiments into battle. Two regiments from the north and one from the south attacked the Ottoman positions. However, these attacks also encountered Ottoman fire. Although the Russian attacks continued until 18:00, they were not successful. Adil Pasha saw that the Russian attack was weakening and started a counterattack. General Wilhelminov had to use his last reserves to stop this offensive. With a final effort, General Krüdener ordered a general attack before the sun went down. However, this attack was also stopped in front of the Ottoman positions. The battle had been very bloody. The offensive power of the Russians was exhausted. After dark, the Russian troops withdrew devastated (Maurice, 1905, p. 125-126; Süer, 1993, p. 238-240).

The Russian left flank group, with two infantry regiments and four batteries from the 32nd Division, arrived in Radishevo in the morning. one brigade and four batteries were in reserve at south of Radishevo. Mutual artillery fire began. The Russians were responding with 60 guns to the eight guns of the defenders. Artillery fire continued until 14:30. The Russians attacked Tahir Pasha detachment with one regiment and Colonel İbrahim Bey detachment in the east with another regiment. The Russians took the first line positions. The Ottomans withdrew to the second line positions. General Shakofskoi continued the attack. The Ottoman defense was under great pressure. At this moment, the Commander of the 2nd Division, Hasan Sabri Pasha, put the reserves into battle and prevented the Russians from entering the second line positions. Thereupon, General Shakofskoi also brought a reserve infantry regiment into battle. With these reinforcements, the Russians could enter some points of the second line positions. Osman Pasha, who saw the criticality of the situation, sent his last reserves to this region. All reserves were put into battle, and there was no force left in the headquarters except for four companies. Osman Pasha immediately sent word and asked for some reinforcement battalions from the Adil Pasha Division. Without waiting for these battalions to arrive, he sent four companies under the command of Talat Bey to Hasan Sabri Pasha (Von Der Goltz, 1898, p. 16; Greene, 1879, p. 198-199; Süer, 1993, p. 235-236). It was the most critical moment of the battle. The defenders were out of reserve, and the Russians were about to break through the defensive line. At this critical moment, Osman Pasha stepped in. He took the head of the infantry battalion and four guns sent by Adil Pasha and counterattacked. With this attack, the Russian attack was halted. The Russians did not have the strength to attack. At 18:30, General Shakofskoi informed General Krüdener that he was in a challenging situation and asked for reinforcements. General Krüdener quickly led a reserve infantry regiment south of Grivitzsa. The Russian regiment, advancing towards İbrahim Bey's positions, was unable to advance due to a heavy artillery fire from Borabayın and had to retreat. The attack of the left flank group also failed. The Russians began to withdraw as darkness fell (Menning, 1992, p. 63).

The operation of General Skoblev's forces, which moved to the west of the Russian left flank, was as follows. The Caucasian Cavalry Brigade under the command of Skoblev advanced westward at 05:00 in the morning to secure the Lofca road. As they approached the Kovanlık Hill in the southwest of the city, they came under the fire of Colonel Yunus Bey's forces. General Skoblev returned fire with four cannons and an artillery duel began. At this very moment, Yunus Bey attacked with an infantry battalion and cavalry under heavy artillery fire and forcing the Russians to withdraw. Yunus Bey's detachment was in a critical position. He was able to take the Russian left flank group under fire from his position. To prevent this, General Skoblev decided to attack. He deployed some of his troops to secure the Lofça road. He reinforced his remaining forces with an infantry battalion and 4 cannons and attacked again. However, Yunus Bey stopped the Russian attacks and returned with a counterattack. Even though the Russians continued their attacks until it got dark, they were unsuccessful. General Skoblev withdrew his troops after dark (Albay Talat, 1997, p. 19-20; Greene, 1879, p. 198-199).

Russian casualties were more than 7.000. It was a big mistake to attack with classical tactics to the defensive lines prepared with modern techniques and protected by fire. The Russians paid a heavy price for this mistake. Although they had many artilleries than the defenders, they could not use them effectively. Artillery fire was not well coordinated with the infantry's maneuvers. The left and right attack groups could not move coordinately. Furthermore, General Krüdener had not spared a sufficient reserve force and had not used his reserves at the right place and time. When the battle was over, the Russian troops were exhausted and devastated. The Russians withdrew in panic. The next day, the news of the defeat reached Nikopol and Sivisthov. A complete panic began when the news spread that the Ottoman army was in pursuit. Roads and bridges were blocked by Bulgarians attempting to escape north of the Danube (Ali Fuad, 1326, p. 66; Erkan-ı Harbiye Kolağalarından Reşid, 2016, p. 48; Herbert, 1911, p. 165-166). The defeat in Pleven had a significant impact on the Russian command (BOA, Y.PRK.HR.,1/60).

In the Second Battle of Pleven, 18 officers and 341 soldiers were killed and 26 officers and 898 soldiers were wounded on the Ottoman side. Osman Pasha played an important role in the victory. He had correctly predicted the Russians' direction of attack. When organizing the defense, Osman Pasha preferred a well-organized fortification and an active defense based on rapid counter-attacks rather than the usual methods. The defense power of the Ottoman soldiers was world famous. Osman Pasha proved that the Ottoman troops could also be successful in the offensive with his active defense based on counter-attacks. His leadership style based on officers being at the forefront of the battle and commanding their troops gave great morale and encouragement to his soldiers (Uyar and Erickson, 2014, p. 382). The only issue that could be criticized in the command of the battle was the lack of a pursuit operation after the victory, because if the Russian troops having withdrawn in panic had been followed, the defeat could have turned into a rout. Nevertheless, Osman Pasha needed more cavalry and his troops were exhausted (Keçecizade İzzet Fuat, 1997, p. 67; Mehmed Hulusi, 2021, p. 138).

The Russians, who had been advancing quickly since the beginning of the war, had suffered a great defeat in Pleven. The effect of the defeat spread to the entire army. The Russian General Headquarters was in great anxiety. Grand Duke Nichola intended to gather forces and attack again quickly. However, the Tsar did not approve of this. The Russians were threatened from the east by the Danube Eastern Army and from the south by the Balkan Corps. If the Russian forces had rallied against Pleven and had been defeated once again, this could have been the end of the war. In this situation, the Tsar decided to bring reinforcements from Russia.

In addition, the Romanian army would come to Pleven. Prince Carol was going to join the Russian army in Pleven with a force of 38.000 soldiers. Until these forces were gathered, the Russian army in the Balkans would not make any forward operations and would remain on the defensive (Ahmed Saib, 1911, p. 181-182; Rosetti, 1993, p. 109; Şirokorad, 2009, p. 423).

3. Third Battle of Pleven

After the defeat in the Second Battle of Pleven, the Russian headquarters decided to wait until reinforcements arrived. The Russians moved a cavalry brigade west of the Vid River to cut off Pleven's connection with Sofia. Osman Pasha, on the other hand, planned an operation against Pelishat on 31 August. This town was protecting the left side of the Lofça-Sevlievo road. There were three Russian brigades and a large amount of cavalry in the Pelishat. Ottoman force to attack consisted of 19 infantry battalions, two cavalry regiments and three batteries under the command of Osman Pasha. However, the Russians were determined not to lose this position which they deemed essential for their attack on Pleven. They quickly sent reinforcements to Pelishat and tried to encircle the Ottoman forces from the left. Thereupon, Osman Pasha gave the order to withdraw. Ottoman casualties were 300 dead and 1.000 wounded. Russian casualties were more than 1.000 (Albay Talat, 1997, p. 29-32; Herbert, 1911, p. 177-178).

At the beginning of September, the Russians turned their attention back to Pleven. The first step of the Pleven operation would be the capture of Lofça. With the capture of Lofça, a critical supply route to Pleven and a possible withdrawal direction for the Ottomans would be cut off. The Russian force gathered in Sevlievo to attack the town consisting of 26 battalions of infantry, 80 cannons, and large numbers of cavalry. This force was commanded by General Prince Imeretinsky (Greene, 1879, p. 229). The Ottoman force defending Lofça consisted of eight infantry battalions and six cannons under the command of Rifat Pasha. General Imeretinsky began the attack in two arms on the morning of September 3. A very bloody battle took place throughout the day. The Ottoman forces defending the city resisted until the evening, but they had suffered great losses. Rifat Pasha had to withdraw to Pleven with the remaining two battalions. The casualties of the defenders were about 2.500. The loss of the Russians was around 1.600. Osman Pasha, who learned that Lofça was in danger, took action with a force of 22 battalions to help. However, when he approached the town, he saw that he was late and had to turn back (Herbert, 1911, p. 178-181; Von Der Goltz, 1898, p. 18; ATASE, ORH., 24/51).

After Lofça, it was Pleven's turn. For the Russians, the capture of this critical city would unlock the road to victory. On the other hand, Osman Pasha made an intense effort to strengthen the defense. New bastions were built and a very modern and effective defense system was created around Pleven. The Ottoman force in the city had increased to 52 infantry battalions, 25 cavalry squadrons and 80 cannons with the reinforcements. The number of defenders is up to 40.000, including 35 thousand infantry, 3.000 cavalry, and 1.000 artillery (BOA, Y.PRK.ASK., 1/42; Albay Talat, 1997, p. 45). The Russian force was also increasing. The force of the Romanian corps that came to Pleven was 30.000 infantry, 4.500 cavalry and 126 cannons. With their participation, the Russian right-flank group had reached 105.000 soldiers. The Russian force to attack Pleven was organized as four corps. Tzar II. Alexander had given the command of these forces to Romanian Prince Carol. This force was over 90.000, including 74.000 infantry, 10.000 cavalry and 442 cannons. The Russians also brought heavy siege artillery against the Pleven fortifications (Greene, 1879, p. 234). It can be seen, there was a great disproportion between the Ottoman and Russian forces.

Russian right-flank troops began to approach defensive positions as of September 4. The Romanian Corps under the command of General Cernat was positioned in the north of Pleven, the 9th Corps under the

command of General Krüdener was positioned in the east of the city. The 4th Corps, under the command of General Krylof, was located in the Pelishat region to the southeast. The group of General Prince Imeretinsky was positioned south of the city. Caucasian and Don Cossack Cavalry Brigades were positioned on both sides of the Lofça-Pleven road. According to the Russian offensive plan, artillery positions would be prepared by approaching the defense lines first, and artillery would be deployed there. After a few days of artillery bombardment, the attack would begin. The center of mass of the attack would be to the east and southeast of the city. The main attack force would be the 9th and 4th Corps. The Romanian Corps would make secondary attacks from the north, and the General Imeretinsky's group from the south (Keçecizade İzzet Fuat, 1997, p. 101; Maurice, 1905, p. 204-205).

The deployment of the defenders was as follows: There were six bastions under the command of Ferik Adil Pasha in the north of Pleven. These were Süleyman Bey Bastion, Süleyman Pasha Bastion, Araptabya, Hayri Bey Bastion, Bastabya and Kanlitabya. 12 infantry battalions were deployed in these bastions. There were four bastions in the east of the city. These were Karaağaç Bastion, Atif Pasha Bastion, Ömer Bey Bastion and İbrahim Bey Bastion. There were nine battalions in these bastions. The southern front of the city was under the command of Tahir Pasha. There were 12 infantry battalions in the İsa Ağa Bastion, Kovanlık Bastion, Bağlarbaşı Bastion, Milas Bastion, Talat Bey Bastion and Yunus Bey Bastion. There were three infantry battalions in the Vid Köprübaşı Bastion, located on the west of Pleven. Osman Pasha kept nine infantry battalions as a reserve (Süer, 1993, p. 361-363).

The Third Battle of Pleven started with the Russian-Romanian bombardment on the morning of 7 September. While the Russian artillery was heavily firing the fortifications around the city, the attack forces were approaching and positioning for the attack. Despite the lack of artillery and ammunition, the defenders were responding successfully. The bombardment which continued throughout the day did not give the result that the Russians expected, and the Ottoman fortifications were not damaged much. The defenders had worked all night to repair the destroyed fortifications. The Russians were hesitant to attack the next day. The defenders had worked all night to repair the destroyed fortifications. That night a meeting was held at the Russian headquarters. The Russians were hesitant to attack the next day. As a result, it was decided to continue the bombardment for one more day, upon the proposal of General Krüdener (Greene, 1879, p. 238).

On the morning of September 8, the Russian bombardment resumed with more than two hundred artillery. Ottoman artillery could only respond with one shot against ten shots of the Russians. However, these shots were successfully and inflicted severe damage on the Russian batteries. The Russians attacked the forward positions in front of the Ottoman defense lines, forcing them to retreat. They also sent 34 cavalry squadrons to the west of the Vid River to cut off Pleven's connection with Orhanie and Sofia (Barnwell, 1877, s. 525-526; Erkan-ı Harbiye Kolağalarından Reşid, 2016, p. 55). The Russians had not achieved the desired result after two days of bombardment. The defensive fortifications could not be destroyed. After the defeat in the first two battles, they were more cautious. Therefore, they decided to continue the bombardment for two more days (Süer, 1993, p. 380-382).

In spite of the intense Russian bombardment, the Ottoman defense remained intact. This was the result of Osman Pasha's masterful tactics. The Ottomans deployed their cannons in small groups in the spaces between the bastions. For this reason, the fires of the Russians against the Ottoman artillery did not harm the infantry in the bastions. In addition, Ottoman artillery in small groups could easily change positions. During the artillery battle, the Ottoman infantry was waiting behind the bastions and was out of the range of the Russian

artillery. In the bastions, security detachments were left for observation. The fortifications, which were destroyed by artillery fire during the day, were fixed by working during the night, and the next day everything was starting over (Mehmed Hulusi, 2021, p. 182).

The bombardment continued on 10 September. In addition, the Russians attacked the forward line forces in front of the Kovanlık bastion with more than one division. This attack was successful and they captured the Green Hills south of the Kovanlık bastion. Osman Pasha considered this point very important for defense. The Green Hills had to be taken back. He appointed Emin Pasha for this objective. Emin Pasha launched a vigorous counterattack, albeit inefficacious. The Russians were well positioned on the hill and had reinforcements (Albay Talat, 1997, p. 51-52). At the end of four days, the Ottoman casualties were about 500 people. Some fortifications were demolished, and some were straightened by working at night. The Russians had lost 2000 men (Herbert, 1911, p. 192).

The Russian offensive began on morning of the September 11. Three targets were set as the weight center. These would be the Baştabya and Kanlıtabya in the north, the Ömer Bey bastion in the southeast and the Kovanlık bastion in the south. The Romanian forces approached forward at dawn and started an attack on Baştabya and Kanlıtabya at around 11:00 a.m.. The Ottoman force in these bastions consisted of only three battalions of infantry and six cannons. The attacking force was two Romanian divisions. Despite the significant imbalance between the forces, the defenders managed to break the waves of attacks. The casualties of the Romanians were very high. Thereupon, the Russian division from behind joined the attack. The casualties of the Ottomans, who were attacked by forces far superior to them, were also quite high. Adil Pasha reinforced Kanlıtabya with an infantry battalion. Russo-Romanian forces attacked once again in the evening. This time, they did not only attack from the front and maneuvered to besiege Kanlıtabya. At the end of the day, Kanlıtabya remained in the hands of the Russians. The Ottoman forces in Baştabya strove to take Kanlıtabya back by making a bayonet attack at night, but they were unsuccessful. The Russian-Romanian force, which participated in the attack in this region during the day, was about 25.000. By evening, the Russian casualties in this region had increased to 22 officers and 1.305 soldiers. On the other hand, the Romanians lost 56 officers and 2.511 soldiers (Greene, 1879, p. 244-246; şapolyo, 1959, p. 145; Süer, 1993, p. 386-389).

Another area which Russian attacks concentrated on was the defensive lines southeast of Pleven. The bastions were under intense fire from sunrise. The Russians started an attack on Ömer Bey's bastion with three divisions at around 13:00. The bastion was defended by five and a half battalions of infantry and six guns. The defenders heroically resisted the Russian attack. However, with the reinforcements coming from behind, the Russians managed to enter the first line trenches. Tahir Pasha saw that the situation had become critical and started a counterattack with two infantry battalions in reserve. The Russians could not hold on to this sudden attack and had to withdraw. However, a new attack started with the Russian reinforcements coming from behind and the Russians were able to enter some positions of Ömer Bey bastion. Osman Pasha realized the danger and immediately reinforced the bastion with two battalions. Then the Ottoman forces counterattacked. The Russians, who could not hold on against this attack, retreated in a miserable condition. The Ottoman soldiers defending the Ömer Bey bastion and the surrounding trenches had defeated a force that was about six times their size. At the end of the battle, the Russian casualties in this region were 110 officers and 5.200 soldiers (Albay Talat, 1997, p. 58-59; Maurice, 1905, p. 222-224).

On September 11, there was a tough battle in the Kovanlık bastion area. The Russians had captured the Green Hills to the south of the bastion the day before. The force gathered by General Imeretinsiky for the

attack in this region was 22 infantry battalions, 25 cavalry squadrons and 94 cannons. There were only nine infantry battalions and seven guns on the defensive lines. Behind them, 11 infantry battalions and three cannons were assigned to counterattack under the command of Emin Pasha. The Russian attack started around 10:00. The main target of the attack was the Kovanlık bastion. Besides, another group attacked Yunus Bey bastion. Due to the dense fog, the neighboring bastions could not see the enemy and could not reinforce Kovanlık with artillery fire. The attack with a large force was successful and the Russians were able to enter the Kovanlık bastion. However, the defenders threw the Russians back from the bastion with a sudden counterattack (Ryan and John Sandes, 1897, p. 234-235; Süer, 1993, p. 394-397).

The Russians did not give up the attack on the Kovanlık bastion. General Skoblev brought reinforcements into battle and attacked once more. The defenders could not hold on against the superior Russian forces. The situation was critical. Osman Pasha dispatched four battalions from the reserve under the command of Rifat Pasha. As response of, the Russians were once again thrown back from Kovanlık. The defenders suffered many casualties. The Russians, however, did not give up. They brought reinforcements from behind and started the general attack at 15:00. As a matter of fact, they captured Kovanlık and İsa Bey bastions in the evening. Yunus Bey bastion remained in the administration of the Ottomans. This bastion was very important for the safety of Kovanlık. It was dark. The Russian soldiers in the bastions anxiously awaited an Ottoman counterattack throughout the night. Osman Pasha, on the other hand, was planning the counterattack the next day (İbrahim Edhem, 1979, p. 53-54; Süer, 1993, p. 397-400).

The night of September 11 was very worrying for both sides. Despite their enormous losses, the Russians were unable to capture the city. Capturing the Kovanlık and İsa Bey bastions was a success for Russians. However, they were not sure that they could hold these bastions. They had suffered many casualties and the Russian soldiers were exhausted. The Ottomans were also concerned. Especially the loss of Kanlıtabya and Kovanlık bastions worried Osman Pasha. He was planning to take back these two bastions with counterattacks on the morning of September 12. He assigned five infantry battalions under the command of Sadik Pasha to take Kanlıtabya back. Sadik Pasha began to advance towards Kanlıtabya at dawn and engaged in battle with the Russian force of 12 battalions. But he was unsuccessful and had to withdraw. The enemy could not be driven out of Kanlıtabya. However, Baştabya was in the hands of the defenders. Baştabya controlled Kanlıtabya due to its position. As long as this bastion was held, the defense of the city could continue (Süer, 1993, p. 404).

The loss of Kovanlık and İsa Bey bastions was also a great danger for the Ottomans. The Russians had gathered a force of five regiments here. General Skoblev did not consider these force sufficient and demanded reinforcements. But the Russians had no troops left. The Ottoman force to counterattack was only 8 infantry battalions under the command of Tahir Pasha. Also, the batteries were running out of ammunition. The Ottoman attack began at 06:30. However, it was not successful against the Russian force of five regiments. For Osman Pasha, Kovanlık should be taken back at any cost for the defense of the city. Thereupon, he took several battalions from other regions for a new attack and sent them to Kovanlık under the command of Colonel Tevfik Bey. Tevfik Bey's attack began at 09:00. This attack, supported by fire from neighboring bastions, was successful. The Russians were thrown back from Kovanlık and İsa Bey. Thus, a great danger was averted (Albay Talat, 1997, p. 64-67; Fumaux, 1972, p. 169-173; Herbert, 1911, p. 212-221). By the evening, the Russians were not able to attack.

The Third Battle of Pleven ended on the evening of 12 September. The losses of the Russian-Romanian forces at the end of the battle amounted to 865 officers and 18.216 soldiers (Erkan-ı Harbiye Kolağalarından Reşid, 2016, p. 57; Greene, 1879, p. 256). Ottoman casualties were between 4.000 and 6.000. The Russians had suffered a great defeat. The Russian generals, who could not learn the necessary lessons from the Second Battle of Pleven, paid a heavy price. The Russian offensive plan was based on the coordinated attack of three groups from the north, southeast and south. The northern group had achieved some success by taking Kanlıtabya. However, the attacking group from the southeast failed to succeed. In this way, Osman Pasha was able to reinforce the southern region by drawing forces from other fronts (Stanley, 1878, p. 190). Under the superior command of Osman Pasha, the Ottoman soldiers fought heroically and managed to defeat the enemy who was far superior to them.

The Battle of Pleven received great attention in the European press. Especially after the Ottoman victory, a lot of news and articles about the war took place in the newspapers. Newspapers blamed the Russian generals for the defeat (Furneaux, 1972, p. 180-181). The news about Pleven and Osman Pasha continued for a long time and some legends sprang up. For example, in the news of the New York newspaper dated October 4, 1877, “*Who is Osman Pasha?*” question was analyzed. In response, it was said that he was actually the famous French General Achille Francois Bazaine, or that he might have been an American or Prussian soldier. In another American newspaper, it was claimed that Osman Pasha was the American Colonel R. Clay Crawford (Jessup, 2000, p. 89-90; Keçecizade İzzet Fuat, 1997, p. 139).

The Pleven victory was greeted with great joy in Istanbul. The Russians were once again stopped in front of Pleven and were devastated. On September 21, the government decided to give Osman Pasha the rank of “*Gazi*” with a medal, a sword and two horses (BOA., Y..EE., 1294 N. 19, 84/102).

4. The Siege of Pleven

The Tsar and his generals were in great despair after the defeat (BOA., Y..PRK..HR., 1294 N. 10, 1/72). The Russian army needed a new plan. For this, a war council was convened under the chairmanship of the Tsar. Two plans were discussed at this meeting. The former was to leave a sufficient force in front of Pleven and march on Edirne with the rest of the army. The latter was to give up the offensive movement and seize Pleven by siege. The tsar did not approve of the first course of action. It was very dangerous to go to the south of the Balkans without taking Pleven. Consequently, it was decided to put the city under siege, cut off its contact with the outside and condemn it to starvation. For this, reinforcements had to come from Russia. To isolate the city until reinforcements arrived, the Cavalry Corps (52 cavalry squadrons and 30 cannons) under the command of General Kriloff would cross to the west of the Vid River and take control of the Pleven-Sofia road. General Todleben would lead the siege of Pleven. Todleben gained fame by building the Sevastopol fortifications during the Crimean War and was considered the best engineer officer of the time. The general's plan was to build a line of siege by making strong fortifications and gradually narrowing this siege. In order to complete the siege, the Guard and Grenadier corps would be brought from Russia (Menning, 1992, p. 71).

The Third Battle of Pleven was also very difficult for the Ottomans. Reinforcements had to be brought in immediately. There was also a shortage of ammunition and supplies. Osman Pasha, in the report he wrote to Istanbul right after the battle, asked for immediate reinforcement. Thereupon, 17 infantry battalions, six cavalry squadrons, two batteries and 500 carloads of provisions and ammunition under the command of Ahmet Hıfzı Pasha departed from Orhaniye on 17 September. This force engaged in battle with the Russian cavalry first in Telish and then in Gorni Dıbnik. Ahmet Hıfzı Pasha forced the Russians to withdraw and reached

Pleven on September 24. This reinforcement gave some relief to the defenders. But there was a shortage of animal feed. For this purpose, Osman Pasha prepared a force consisting of two infantry brigades, four cavalry squadrons, two batteries and 300 cars and assigned them to collect animal feed in the surrounding villages. Although this force entered into battle with the Russian cavalry around Mitropoliya, it was able to bring food to the city. Despite this, Osman Pasha was having great difficulties in logistics. A second support group set out from Orhanie on 5th October to reinforce Pleven. The group under the command of Şevket Pasha consisted of 15 infantry battalions, two cavalry regiments, two batteries and 500 cars. This force reached the city on 8th October. With the last reinforcements, the force in Pleven had increased to 76 infantry battalions and 20 cavalry squadrons. In order to feed this force, the supply route had to be kept open. For this purpose, Osman Pasha deployed a force of 16 battalions in the Gomi Dıbnik, Dolni Dıbnik and Telish regions (Albay Talat, 1997, p. 72-82). However, with such a force, it would not be possible to keep the Orhanie-Plevne road, which is more than 90 kilometers, open.

While the Ottomans were trying to keep the Sofia-Plevna road open, the Russian army around Pleven was constantly getting reinforcements. By mid-October, the Guard and Grenadier corps of 70.000 had reached the operating area. The Russian command reinforced the cavalry corps west of the Vid River with infantry units and placed it under the command of General Gurko. Gurko's force consisted of 44 infantry battalions, 86 cavalry squadrons and 150 cannons. Gurko's plan was to capture Gomi Dıbnik, Dolni Dıbnik and Telish in a simultaneous operation. There was an Ottoman force of 16 battalions under the command of Ahmet Hıfzı Pasha in Gomi Dıbnik, Dolni Dıbnik and Telish. The Russians took action from three directions on October 24. General Gurko attacked Dolni Dıbnik with the bulk of his force, while the other two branches attacked Gomi Dıbnik and Telish. The battle in Dolni Dıbnik was very bloody. The offensive waves of the Russians continued throughout the day. Ahmet Hıfzı Pasha resisted until the evening. However, he had suffered many casualties and his ammunition was on the verge of running out. Finally he had to surrender. Along with Ahmet Hıfzı Pasha, 53 officers and 2.235 soldiers were captured. The casualties were over 1.500. The loss of the Russians was 116 officers and 3.195 soldiers (Greene, 1879, p. 271-277). Colonel Veli Bey, who was in Gomi Dıbnik, learned that Dolni Dıbnik had fallen and reported the situation to Osman Pasha. Thereupon, Osman Pasha ordered Veli Bey to withdraw to Pleven. Dolni Dıbnik, therefore, fell into the hands of the Russians.

The Russians also attacked Telish on October 24. The town was defended by 5 infantry battalions under the command of Hakkı Pasha. The Telish attack was not easy for the Russians. They were worried about Ottoman reinforcements from Orhaniye, because there were 16 infantry battalions in Radomirski and Orhanie. As the battle continued, two infantry battalions, two cavalry companies and two cannons under the command of Colonel Ömer Nazif Bey reached Telish. Thereupon, the Russians had to stop the attack. Russian casualties were over 1.000. Şevket Pasha came to Radomirski from Orhanie with seven infantry battalions the next day (Süer, 1993, p. 471-475).

Thereupon, General Gurko planned a simultaneous attack on Telish and Radomirski. On October 28, the Russians besieged Telish with 16 infantry battalions and 66 guns and began shelling the town. Hakkı Pasha had only four cannons. He panicked and agreed to surrender. About 10 officers, 3000 soldiers, four cannons and a large amount of ammunition fell into the hands of the Russians (Sedes, 1955, p. 246-247; Albay Talat, 1997, p. 135; ATASE, ORH., 29/8). On the same day, another Russian force attacked Radomirski. There were seven infantry battalions under the command of Şevket Pasha. Şevket Pasha managed to stop the Russian offensive. However, he did not dare to advance towards Telish with his forces. When he came to know that

Telish had fallen, he retreated to the Karadağ strait 3-4 hours behind Radomirtsi. With the Orhanie-Pleven road being cut off, the siege circle was completely closed. The countdown for Pleven had begun (Schem, 1878, p. 324).

In fact, Osman Pasha saw that he would be under siege and requested permission to withdraw from Pleven as of the beginning of October (Süer, 1993, p. 454; BOA. Y. EE., 1294 L. 21, 76/26). Osman Pasha was planning to withdraw to Orhanie to meet the forces there and to prevent the Russians from descending to the south of the Balkans. However, he did not receive an answer from Istanbul.

The situation in Pleven was getting more and more critical. Osman Pasha once again asked permission to withdraw on 11 October. On the condition that the permission wouldn't be given, he demanded that the Orhanie-Pleven supply line be kept open. Unfortunately, Istanbul did not allow Osman Pasha to withdraw and failed to keep the Orhanie-Pleven road open (Ahmed Midhat Efendi, 1997, p. 276; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983, p. 470-471). The war council gave permission to withdraw from Pleven at the end of October, but it was too late (BOA, Y.EE, 76/26). On October 28, the siege circle around Pleven was closed. The Russians believed that Osman Pasha would be helpless and intimidated. Grand Duke Nichola sent a letter to Osman Pasha on 12th November asking him to surrender, but Osman Pasha rejected this offer (Albay Talat, 1997, p. 92; Herbert, 1911, p. 269).

At the beginning of November, the Ottoman force in Pleven was approximately 40.000, consisting of 72 infantry battalions, 21 cavalry squadrons and 88 cannons. The Russian-Romanian force surrounding the city consisted of 170 infantry battalions, 152 cavalry squadrons and 571 cannons (Herbert, 1911, p. 266). General Todleben had organized the siege forces into six groups;

- The Romanian Corps under the command of General Cernat is in the north of the city,
- The 9th Corps under the command of General Krüdener is in the east of the city,
- The 4th Corps under the command of General Zotov is in the southeast of the city,
- Corps under the command of General Skoblev, south of the city
- The Granadier Corps under the command of General Ganetski, in the west of the city,
- The Guard corps and cavalry forces under the command of General Gurko were stationed on the Pleven-Orhanie road (Maurice, 1905, p. 265).

The Russians made great efforts to wear down the defenders. They were trying to narrow the siege circle by taking their positions further around the city. For this purpose, they were suppressing the Ottoman positions with artillery fire almost every day. They were occupied in seizing new positions by attacking different points. General Skoblev attacked and captured the Green Hills with a force of five battalions on 24th October. Skoblev tried his luck again on 14th November and launched an attack on Yunus Bey's bastion. However, he had to withdraw with 400 casualties. Such attacks disturbed the defenders. Nevertheless, the real danger for the Ottomans was the approach of winter and the shortage of supplies. There were not enough tents. The existing tents could not be set up because they were the target of Russian artillery. The only solution was to build shelters behind the trenches. Yet, there was not adequate wood. The cold was getting worse. Besides building shelters, it was very difficult to even find wood for cooking and heating. Most of the soldiers did not have winter clothes. Due to the rains and severe cold, frostbite had emerged (Albay Talat, 1997, p. 96-97).

Nutrition also became a major problem for the defenders. With the decline of wheat flour, soldiers could be given with 440 grams of bread made from half wheat and half corn flour, and a very small amount of meat. As of November 22, wheat flour was exhausted, and the food ration had decreased to 300 grams of corn flour and one corn cob. It was also not possible to grind the existing corn. The Russians had rendered the mills in Pleven unusable. The soldiers who were not fed enough were weak and sick. At the beginning of December, the number of sick and injured had reached 10.000. On the other hand, much needed medicine and sanitary supplies for the sick and wounded were exhausted. Even the bandage was exhausted (Albay Talat, 1997, p. 97-98; Herbert, 1911, p. 277; Ryan and John Sandes, 1897, p. 273-274). The Ottoman army in Pleven was getting exhausted day by day.

5. Fall of the Pleven

Despite all the troubles, the defenders of Pleven did not lose their hope until the last days of the siege. They believed that sooner or later reinforcements would come. But they never came. By the end of November, hope was gone. Due to hunger and disease, the forces in the city were being depleted day by day. Nearly 4.000 soldiers had died in the last six weeks, mostly of disease (Herbert, 1911, p. 288).

Osman Pasha at this term knew that he had to make a decision. On December 1, he gathered the division and brigade commanders in his headquarters. Two courses of action were discussed at this meeting. In the first course of action, they would fight until the supplies ran out and then surrender. Or they would break the siege with a breakthrough operation and try to withdraw. As a result, Osman Pasha decided on the second course of action. The breakthrough operation was to be carried out in the direction of the Vid River in the west.

The Russian-Romanian force around the city was 160.000, including 191 infantry battalions, 120 cavalry squadrons and 650 cannons. Osman Pasha's force was about 40.000 people, of which 30.000 were combatants. Some battalions, whose numbers were greatly reduced, were abolished and 62 infantry battalions were formed from this force. Osman Pasha organized his forces into two divisions for the operation. The 1st Division would consist of 34 battalions under the command of Mirliva Tahir Pasha. The 2nd Division, which would consist of 28 battalions, would be under the command of Ferik Adil Pasha. Several bridges were built over the Vid River for the operation. All ammunition, provisions and pack animals were equally distributed among the battalions (Albay Talat, 1997, p. 105-106; Greene, 1879, p. 290).

There were around 1.500 seriously wounded and sick soldiers in the Pleven army. It was not possible for them to participate in the attack. Osman Pasha decided to leave these sick and wounded soldiers in the city. For their needs, several medical officers, an imam and a nurse were assigned. There were also enough provisions left for a month. Despite this, Osman Pasha was worried. He was concerned that the Bulgarians would mistreat the sick and wounded soldiers until the Russians took control of the city. Osman Pasha gathered ten people from the priests and Bulgarian notables and asked them not to torture the wounded and sick soldiers to be left in Pleven. The Bulgarians also promised that they would not do anything wrong. However, with the failure of the breakthrough operation, this promise would be forgotten and all the sick and wounded in the hospitals would be killed (Herbert, 1911, p. 294).

Another issue that worried Osman Pasha was the civilian population in Pleven. There were approximately 200 Muslim Turkish households in the city. Osman Pasa knew that if the civilians participated in the attack, the civilians would both suffer a lot and slow down the operation. Therefore, he intended to leave the civilians in Pleven. However, the civilian population realized that the army would be withdrawn and did not

agree to stay in the city. Women and children gathered in front of Osman Pasha's headquarters and almost begged. Osman Pasha changed his mind due to the insistence of the people. Civilians would leave the city behind the army. However, this was the wrong decision. With the participation of civilians in the operation, there would be a great turmoil and it would interrupt the operation (Ahmed Saib, 1911, p. 289).

Ottoman forces in Pleven began to gather on the banks of the Vid River after dark on December 9th. Subsequently, the 1st Division crossed the river using the three bridges built earlier. The Russians noticed that Ottomans would start operation in the morning and started artillery fire. Osman Pasha personally took the command of the 1st Division. The Ottomans began to attack the siege bastions held by the forces under the command of General Ganetski. Despite heavy fire from the Russian positions, the Ottomans continued the attack and were able to enter the first line positions. Osman Pasha attacked the second line positions without wasting any time. The Ottomans also captured some of the second line positions of the Russians. However, the Russians were alarmed on the entire front and began sending reinforcements to the offensive zone. The Russian-Romanian force gathered against Osman Pasha was increasing every minute. The Ottoman forces, on the other hand, were weakened by casualties. The Ottoman troops could not hold on under the intense fire of the Russians and had to withdraw to the first line positions. However, they were unable to hold on and had to retreat. At this moment, the 2nd Division behind should have caught up and entered the battle. However, this division could not leave Pleven due to the Russian attack. At this very moment, Osman Pasha, who was on the front line to encourage the soldiers, was wounded in the foot. In addition, most of the brigade, regiment and battalion commanders were wounded or killed (İbrahim Edhem, 1979, p. 73; Süer, 1993, p. 483-484).

Events were not going well for the 2nd Division either. The Russian-Romanian army noticed the breakthrough operation and attacked the defense lines in Pleven. The rearguard forces of the 2nd Division tried to stop these attacks, but the Russians managed to seize some bastions. While the 2nd Division units were advancing to the Vid bridges, they were attacked by the Russians from behind and from the side. Only a part of the division managed to cross the bridge. Remaining troops who could not cross the river were trapped between the superior Russian forces (Süer, 1993, p. 485). The breakthrough operation failed and Osman Pasha was wounded. It was no longer possible to return to Pleven, because very important bastions were lost. At the request of the division and brigade commanders, Osman Pasha decided to surrender. White flags were hoisted and representatives were sent to negotiate terms of surrender. Meanwhile, the Russians did not hesitate to continue firing on the soldiers and civilians for half an hour, by ignoring the white flags. Hence, the defense of Pleven, which had been going on for 145 days and made a sound all over the world, came to an end (Albay Talat, 1997, p. 118; Hülügü, 1993, p. 233).

According to the report given by General Todleben after the battle, the Russians realized that Osman Pasha was preparing for an operation. The Bulgarians fleeing from Pleven had informed the Russians. In particular, reports from frontline troops on December 9 confirmed this information. In this case, Todleben took action to take the necessary measures. As a matter of fact, the breakthrough operation had turned into a pitched battle. The Ottoman soldiers had fought for five hours against the Russian-Romanian forces, which were far superior to them. However, it was not possible to break the siege. At the end of the battle, the Russian-Romanian casualties amounted to 60 officers and 1.299 soldiers. Ottoman casualties amounted to 6.000. Ten generals, including Osman Pasha, more than 2.000 officers and 40.000 soldiers were captured, and 77 cannons fell into the hands of the Russians (Greene, 1879, p. 311).

After being captured, Osman Pasha was personally visited by Grand Duke Nichola and Romanian Prince Carol and congratulated for his heroic defense. The next day, Tsar II. Alexander had dinner with Osman Pasha in Pleven. The Tsar made many compliments to Osman Pasha and returned his sword which had been taken when he surrendered (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1972, p. 3316; Stanley, 1878, p. 239-241). Osman Pasha was highly respected during the time he was a prisoner in Russia and he returned to Istanbul on March 25, 1878.

Unfortunately, the care shown to Osman Pasha was not shown to the captured Ottoman soldiers and civilians. Nearly 4.000 Ottomans died in 14 days due to the ill-treatment of the Russians, cold and hunger. Most of the prisoners were transferred to Russia a week after Pleven fell. 5.000 Ottoman soldiers died on the 200-kilometer road between Pleven and Bucharest. Only 15.000 of the 40.000 people captured in Pleven were able to reach Russia. Only 12.000 of them were able to return to their homeland after the war (Furneaux, 1972, p. 277-278; İbrahim Edhem, 1979, p. 76-78; BOA, HR. SYS., 1/4). During the war, 40.5% of the Turkish prisoners in Russia died (Karakulak, 2018, p. 248; Ürkmez, 2020, p. 817).

6. Conclusion

The 1877-1878 War was a great destruction for the Ottoman Empire. Major mistakes made in the strategic command of the war brought the defeat. On the Balkan Front, the Russian army advanced rapidly and reached the Balkan passes and the road to Istanbul was opened for the Russians. The arrival of Osman Pasha forces, who were in Vidin at the beginning of the war, to Pleven and their deployment here changed the course of the war. The heroic defense of Pleven's defenders stopped the Russian army for five months and created an important opportunity for the Ottoman army to seize the initiative. But this opportunity was missed. A month and a half after the fall of Pleven, the Russian army arrived in front of Istanbul.

In the First Battle of Pleven, the Russians attacked without making the necessary reconnaissance and with insufficient forces. Russian commanders, who had won easy victories since the beginning of the war, thought that they would easily capture Pleven. Osman Pasha advanced at great speed and reached Pleven before the Russians, immediately deployed for defense and stopped the Russian attack.

In the Second Battle of Pleven, the Russians achieved numerical superiority. However, this numerical superiority was not sufficient for frontal attacks on fortified positions. Osman Pasha correctly predicted the direction of the Russians' attack with an accurate assessment and took the defensive order accordingly. The defenders worked relentlessly, by improving the fortifications and establishing a modern defense system. Russian attack groups could not attack in a coordinated way, Osman Pasha was able to take advantage of this and shift his forces to different regions.

In the Third Battle of Pleven, the Russian army had a great numerical superiority. Before the attack, the Russians tried to break up the Ottoman defense with artillery shelling that lasted for four days. However, the Ottoman defense system minimized the effect of the Russian bombardment and the Ottoman loss was minimal. The Russians had lost a lot by making frontal attacks on the fortified positions with classical tactics. Russian offensive groups could not act in coordination. Osman Pasha took advantage of this skillfully and stopped the Russian attacks by using the reserves at the right time and point. Osman Pasha, with his leadership in the most critical moments of the battle, raised the morale of his soldiers and increased their determination.

Osman Pasha had an important role in the success of the defense of Pleven. When organizing the defense, Osman Pasha preferred a well-organized fortification and an active defense based on rapid counter-attacks instead of the usual methods. The defence power of Ottoman soldiers was world famous. Osman Pasha

proved that the Ottoman troops could also be successful in the offensive with his active defense based on counter-attacks. He gave great morale and courage to his soldiers by being on the front lines when necessary. Ottoman soldiers proved to the whole world how well they could fight under the command of a competent and determined commander.

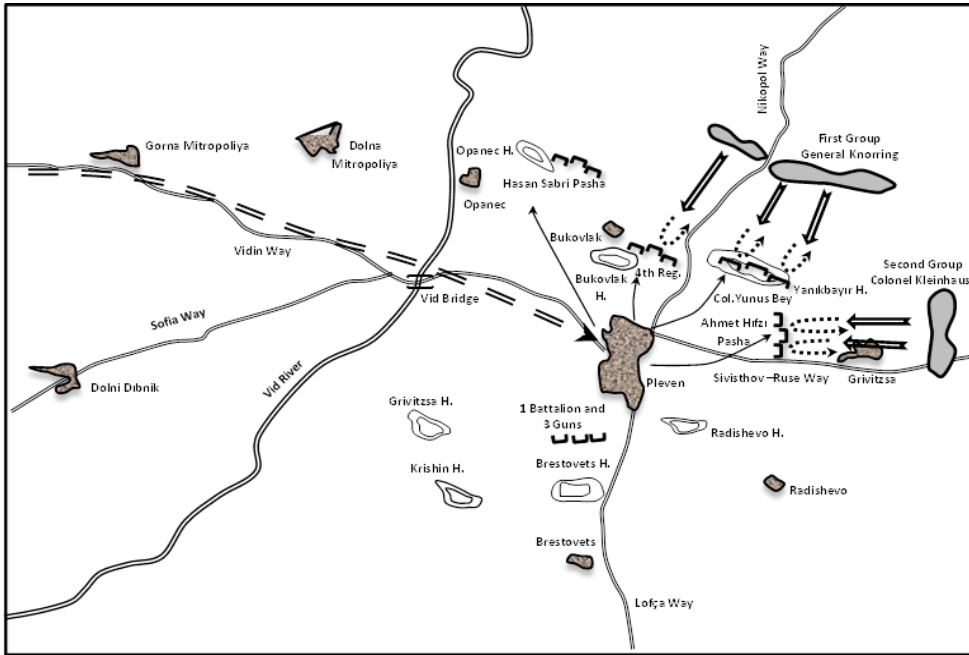
References

- [1] Ahmed Midhat Efendi (2015), Zübdetü'l Hakayık, 93 Harbi'nin Arka Planı, (Ed. Ö.F. Can), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [2] Ahmet Cemal (Cemal Paşa) (2020), Plevne Müdafaası, (Ed. S. Özdemir), Ötüken, İstanbul.
- [3] Ahmed Saib (1911), Son Osmanlı-Rus Muharebesi, Hindiye Matbaası, Kahire.
- [4] Albay Talat (1997), Plevne Savunması, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [5] Ali Fuad (1326), Osmanlı Rus Seferi, C.2, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.
- [6] Archive of the Directorate of Military History and Strategic Studies of the Turkish General Staff (ATASE), Ottoman-Russian War (1877-1878) Collection (ORH); ATASE, ORH.,3/135; ATASE, ORH.,8/79; ATASE, ORH.,10/11; ATASE, ORH.,8/101; ATASE, ORH.,10/41; ATASE, ORH., 24/51; ATASE, ORH., 29/8.
- [7] Grant, Barnwell R. (1877), The Russo-Turkish War, John E. Potter And Company, Philadelphia.
- [8] Erkan-ı Harbiye Kolağalarından Reşid (2016), 1293 Osmanlı-Rus Sefer-i Ahiri, (Ed. H. Kazancıoğlu), Kayhan Yayınları, İstanbul.
- [9] Epanchin, Nikolay (1900), Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877, Kegan Paul, Trench, Trübner Co., London.
- [10] Fumeaux, Rupert (1972), Tuna Nehri Akmam Diyor, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- [11] Gencer, Ali İhsan and İpek, Nedim (1993), 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877), Belgeler, 25/19. (205-244)
- [12] Greene, Francis Vinton (1879), Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878, D. Appleton And Company, New York.
- [13] Herbert, William von (1911), The Defence of Plevna 1877, Smith, Elder&Co, London.
- [14] Hozier, Henry Montague (1878), The Russo-Turkish War, William Mackenzie, London.
- [15] Hülügü, Metin (1993), Gazi Osman Paşa, İstanbul.
- [16] İbrahim Edhem (1979), Plevne Hatıraları, İstanbul.
- [17] Jessup, John E. (2000), "Contemporary Western Perceptions of the Events Surrounding the Russo-Ottoman War of 1877-1878", I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi (1833-1900) Sempozyumu. (80-96)
- [18] Karakulak, Mesut (2018), "93 Harbi'nde Esir Olmak: Rusya'daki Osmanlı Savaş Esirleri ve Gündelik Hayatları", 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi? - Uluslararası Sempozyumu. (230-257)
- [19] Keçecizade İzzet Fuat (1997), Kaçırılan Fırsatlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [20] Mahmud Celaleddin Paşa (1983), Mir'at-ı Hakikat, Berekat Yayınevi, İstanbul.
- [21] Maurice, Frederick (1905), The Russo-Turkish War 1877, Swan Sonnenschein, & Co., London.
- [22] Mehmed Hulusi (2021), Niçin Mağlub Olduk: 1877-78 Osmanlı-Rus Seferi: Avrupa Cephesindeki Harekât, (Ed. H. Habib, A. Eymir), Kayhan Yayınları, İstanbul.
- [23] Menning, Bruce W. (1992), Bayonets Bofore Bullets, The Imperial Russian Army 1861-1914, Indiana University Press, Indianapolis.
- [24] Öztürk, Mustafa (2002), "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi", Belgeler, S. 23/27. (117-139)

- [25] Rosetti, R. (1930), "Roumania's Share in the War of 1877", The Slavonic and East European Review, S. 8/24. (548-577)
- [26] S. Ryan, Charles and Sandes, John (1897), Under The Red Crescent, Charles Scribner's Sons, New York.
- [27] Schem, Alexander Jacob (1878), War In The East: An Illustrated History of the Conflict Between Russia, H.S. Goodspeed & Co., New York.
- [28] Sedes, Halil (1955), 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı, C. XII, Askeri Basımevi, İstanbul.
- [29] Stanley, Francis (1878), St. Petersburg to Plevna, Richard Bentley and Son, London.
- [30] Süer, H. Hikmet (1993), 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [31] Şapolyo, Enver Behnan (1959), Gazi Osman Paşa ve Plevne Muharebesi, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- [32] Şirokorad, A.B. (2009), Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul.
- [33] Tacan, Necati (1937), "1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceyi Hatalar: Başkomutanlık", Askeri Mecmua, 8/107. (755-760)
- [34] Taşdemir, Ahmet (2020), "Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaafiyeti Örneği: 93 Harbi'nde Balkan Savunmasının Çöküşü", Harp Tarihi Dergisi, S.1. (1-40)
- [35] Turkish Republic Presidency Ottoman Archives (BOA); BOA, Y.EE., 1294 N. 19, 84/102; BOA, Y.EE., 76/26; BOA, Y.EE., 1294 L. 21, 76/26.; BOA, Y.PRK.HR., 1/60; BOA, Y.PRK..HR., 1294 N. 10, 1/72; BOA, Y.PRK..ASK., 1/42; BOA, HR. SYS., 1/4.
- [36] Uyar, Mesut and Erickson, Edward J. (2014), Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [37] Ürkmez, Naim (2020), "Savaşın Öteki Yüzü: Romanya'daki 93 Harbi Esirleri", Belleten, S. 84/300. (789-824)
- [38] Von Der Goltz Paşa (1898), Plevne: Tarih-i Harpten Asakir-i Redife Kısımına Dair Tedkikat, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

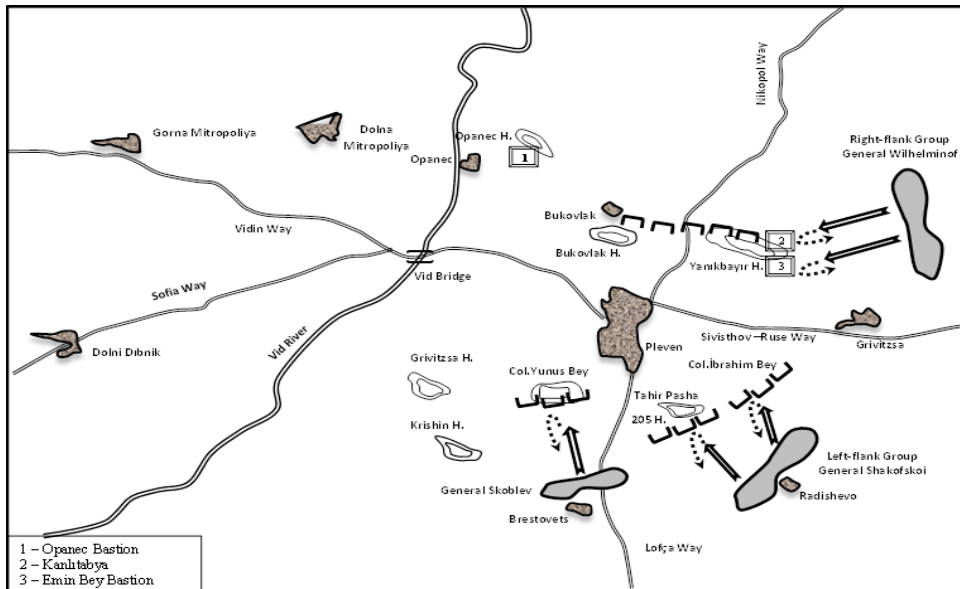
APPENDICES

Appendix -1: First Battle of Plevna (20 July 1877)

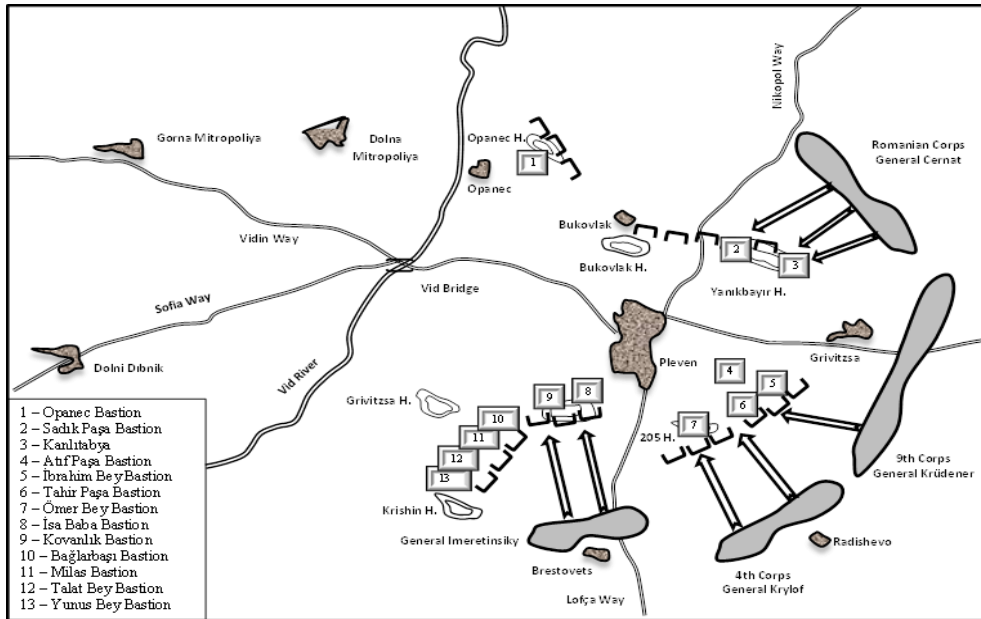
Reference: Süer, H.Hikmet (1993), 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi, Sketch 14.

Appendix -2: Second Battle of Plevna (30 July 1877)

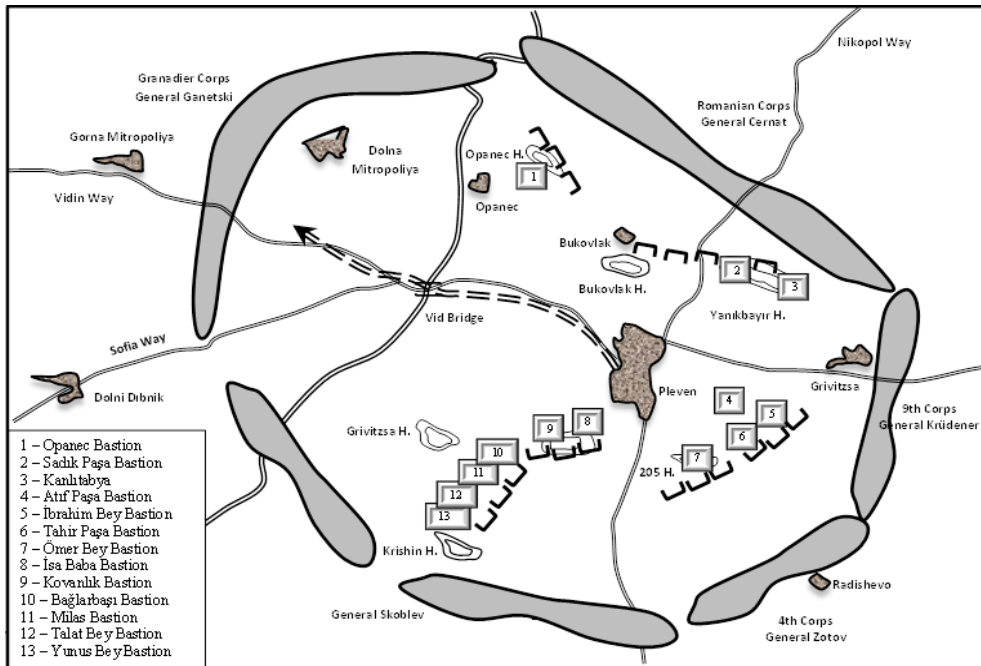
Reference: Süer, H.Hikmet (1993), 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi, Sketch 18.

Appendix -3: Third Battle of Pleven (11-12 September 1877)

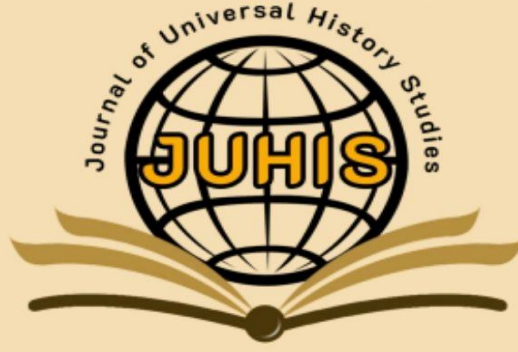

Reference: Süer, H.Hikmet (1993), 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi, Sketch 27.

Appendix -4: Breakthrough Operation (09-10 December 1877)

Reference: Süer, H.Hikmet (1993), 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi, Sketch 33.

Journal of Universal History Studies

Kars'ta Rum Nüfusu (1878-1920) ¹

The Greek (Rum) Population in Kars (1878-1920)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 12.07.2023 / 04.10.2023

pp. 191-212

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(2) • December • 2023 •

Sinan Kıyaç

Researcher, Dr., Muğla, Türkiye

Email: sinankiyanc@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-0148-9632

Cite: Kıyaç, S. (2023). Kars'ta Rum Nüfusu (1878-1920). Journal of Universal History Studies, 6(2), 191-212.
<https://doi.org/10.38000/juhis.1326511>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Bu araştırmada 1878-1920 yılları arasında Kars'ta Rum nüfusu ele alınmaktadır. Kars'ta ilk Rum yerleşimini 1865 öncesine dayanmasına karşın topluluğun yoğun olarak gelmesi, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde (93 Harbi) kentin Çarlık Rusya işgaline girmesi ile başlamıştır. Çarlık Rusya yaklaşık kırk yıl süren işgal süresince kentten göç ettirdiği Müslümanlar yerine kendine sadık toplulukları yerleştirmiştir. Bu kapsamda Anadolu'dan ve Kafkasya'dan Rumlar kente göç ettirilmiştir. Rumların farklı coğrafyalardan olması aralarında bir ayrımı da beraberinde getirmiştir. Bu ayrım topluluk arasında sürekli olarak kendini hissettirmiştir.

Kars'a göç eden Rumların büyük kısmı çiftçi olduğundan köylere yerleştirilmişlerdir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Rumlar, kendileri ile beraber getirdikleri keçi ırkının farklı topluluklar tarafından da yetiştirilmesini sağlamışlardır. Çiftçiliğin yanı sıra taş ustası olan Rumlar ise kentin imaret faaliyetlerinde çalışmak üzere kent merkezine yerleştirilmiştir. Ortodoks inancının yaygınlaştırılması için desteklenen Rum din adamları ise kent merkezinde olduğu gibi köylerde de etkin bir şekilde faaliyet yürütmüşlerdir. Yoğun olarak köylerde yaşayan Rumlar, kentten ayrılmadan hemen önce yaşanan siyasi gelişmelerde aktif rol oynamışlardır. Balkan Savaşları'na kadar Müslümanlar ile iyi ilişkiler kuran topluluk, onlarla kültürel etkileşim içinde bulunmuştur. Balkan Savaşları'nda Yunanistan için Rus yönetiminin desteğiyle yardım toplamışlardır. Türklerin bu duruma tepki göstermesi o güne kadar büyük oranda iyi şekilde sürdürülen ilişkileri bozmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın gergin ortamında ilişkiler iyice bozulmuştur. Bolşevik İhtilali sonrasında yaşanan siyasi boşlukta Rumların bir kısmı çete faaliyetleri yürütmüşlerdir. Kentin yeniden Osmanlı Devleti himayesine girmesi ile kentten ayrılan Rumlar, Tiflis ve Batum'a; oradan da bir kısmı Yunanistan'a göç etmiştir.

Araştırmada Rumların, Kars'ın Çarlık Rusya'nın işgal yıllarında en kalabalık topluluklardan birisi olduğu, kente göç etmeleri, sosyoekonomik durumları, siyasal gelişmeler karşısında tavırları, kentte bıraktıkları izler ve kentten ayrılmaları birinci el kaynaklar başta olmak üzere araştırma eserleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rum, Kars, Çarlık Rusya, Göç.

Abstract

In this research, the Greek population in Kars between 1878 and 1920 is discussed. Although the first Greek settlement in Kars dates back to before 1865, the intense arrival of the community began with the 1877-1878 Ottoman-Russian War (93 War) and the city's occupation by Tsarist Russia. Tsarist Russia settled communities loyal to itself instead of the Muslims it expelled from the city during the occupation, which lasted approximately forty years. In this context, Greeks from Anatolia and the Caucasus were immigrated to the city. The fact that the Greeks were from different geographies brought about a distinction between them. This distinction has constantly made itself felt among the community.

Since most of the Greeks who migrated to Kars were farmers, they were settled in villages. The Greeks, who were engaged in agriculture and animal husbandry, ensured that the goat breed they brought with them was bred by different communities. In addition to farming, Greeks who were stonemasons were settled in the city centre to work in the city's soup kitchen. Greek clergy, who were supported to spread the Orthodox faith, carried out activities effectively in the villages as well as in the city centre. Greeks, who lived intensively in the villages, played an active role in the political developments just before leaving the city. The community had good relations with Muslims until the Balkan Wars and had cultural interaction with them. During the Balkan Wars, they collected aid for Greece with the support of the Russian administration. The Turks' reaction to this situation disrupted the relations that had been maintained largely well until that day. In the tense environment of the First World War, relations deteriorated further. In the political vacuum after the Bolshevik Revolution, some Greeks carried out gang activities. After the city came under the protection of the Ottoman Empire again, the Greeks who left the city went to Tbilisi and Batumi; From there, some of them migrated to Greece.

In the research, the fact that the Greeks were one of the most populous communities in Kars during the occupation years of Tsarist Russia, their migration to the city, their socioeconomic situation, their attitude towards political developments, the traces they left in the city and their departure from the city were discussed within the framework of research works, especially primary sources.

Key Words: Greek (Rum), Kars, Tsarist Russia, Migration.

Giriş

Kars, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ve Avrupalı devletlerin araya girmesi sonrasında bu antlaşma şartlarının yeniden görüşüldüğü 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Çarlık Rusya'ya bırakılmıştır. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar Kars, yaklaşık 40 yıl Çarlık Rusya işgalinde kalmıştır. Çarlık Rusya işgalindeki Kars'ın, idari, sosyoekonomik, demografik yapısında kapsamlı değişiklikler yapılmıştır.

Çarlık Rusya, Kars'taki demografik yapıyı kendi çıkarlarına uygun olarak değiştirmiştir. Kentteki Müslüman nüfusu göç ettirirken yerine kendisine sadık toplulukları yerleştirmiştir. Bu toplulukların büyük kısmı Kafkasya'dan gelen Slav topluluklardı. Slav toplulukların yanı sıra Kafkasya'da ve Anadolu'da yaşayan Rumlar da göç ettirilmiştir.

Kars'ta Rum nüfusu, Ruslara sadık diğer topluluklarda olduğu gibi düzenli olarak artırılmaya çalışılmıştır. Rumların büyük kısmı köylerde yaşamışlardır. Bir garnizon kenti olan Kars'ın büyük köyleri bulunmaktaydı. Her ne kadar işgal sonrasında kentten Müslüman nüfusun bir kısmı göç etse de önemli bir kısmı yaşamaya devam etmiş; boşalan yerlere Ruslar kendilerine sadık toplulukları yerleştirmiştir. Böylece köylerin birçoğunda farklı din, dil ve ırktan insanlar yaşamıştır. Rumlar yerleştiği köylerde Müslümanlar ile Balkan Savaşları'na kadar iyi geçinmişlerdir. Geldikleri bu topraklarda Rumlar, diğer topluluklar ile kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Bu kültürel etkileşimin izleri günümüzde kentte az da olsa görülebilmektedir. Balkan Savaşları ile başlayan bozulma yerini kısa süre sonra çatışmaya bırakmıştır. Balkan Savaşları yıllarında Yunanistan için yardım toplayan Rumlar, orduya katılmak için başvurular yapmışlardır. Rumların bu tutumu Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile yeni bir süreç başlamış, Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya'ya savaş ilan etmesi yeni bir gerginliği de beraberinde getirmişti. Ancak kısa süre sonra Bolşevik İhtilali gerçekleşmiştir. Bolşevik İhtilali sonrasında Rus yönetimi Brest Litovsk Antlaşması ile Kars'tan çekilmiştir. Kent yeniden Osmanlı Devleti himayesine girdiğinde Rumların bir kısmı kentten göç etmiştir. Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusu kentten ayrılırken geride kendi kaderine terk edilmiş bir Kars vardı. Bu süreçte göç eden Rumların bir kısmı geri dönmüş ve Kars'taki siyasi gelişmelerde etkin rol üstlenmişlerdir. 30 Ekim 1920 tarihinde Kars'ın kurtuluşu ile Rumlar kenti tamamen terk etmişlerdir.

Anadolu'daki Rum nüfus konusunda geniş bir literatür olmasına karşın Kars'taki Rum nüfus hakkında literatür son derece sınırlıdır. Kentin Çarlık Rusya işgali sürecini ele alan eserlerde bir alt başlık olarak verilen Rum nüfusu, Çarlık Rusya işgali sonrasında kente gelen Osmanlı yetkililerin anılarında da yer almıştır. Bu alanda "*Güneybatı Kafkasya Kars Rumları ve Kinigopulos'un Anıları*" isimli eser konunun aydınlanması için son derece önemlidir. Bu eserin yanı sıra Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü nezdindeki arşivler ve yayınlar bu konuda önemli kaynaklardır. Araştırmada Kars'taki Rumlar hakkında literatürdeki açığı kapatmak için kentin tarihinde yer etmiş topluluğun kente gelişi, yaşayışları, göçleri ve izleri üzerinde durulmuştur. Birinci el kaynaklar başta olmak üzere araştırma eserleri doğrultusunda elde edilen bilgi ve bulgular üzerinde durulmaktadır. Çarlık Rusya'nın Kars'ı işgali yıllarında Rumların kentin önemli bir parçası olduğu savunulmaktadır.

1. Çarlık Rusya'nın Kars'ı İşgali ve Rumların Kente Göçleri

Kars, Anadolu'nun Kafkaslara açılan kapısı olması nedeniyle stratejik öneme sahipti. Bu nedenle tarihte birçok devletin işgaline uğramıştır. Bunlardan birisi de Kars'ın sosyal ve ekonomik yapısında kapsamlı değişiklik yapan, kente yeni bir silüet kazandıran Çarlık Rusya idi. Güney Kafkasya topraklarını işgal eden Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bu stratejik kenti almak için ilk kez 1807 yılında girişimde bulunsa da başarılı olamamıştır (Kırzioğlu, 1953, s. 547-548). 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşında, 25 Haziran 1829 tarihinde Kars, Çarlık Rusya tarafından kuşatılmış ve üç gün sonra işgal edilmişse de 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edime Barış Antlaşması ile yeniden Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı (Akşin, 2005, s. 111; Sander, 2003, s. 299; Armaoğlu, 1997, s. 183). Kars, Kırım Harbi sırasında bir kez daha Çarlık Rusya tarafından kuşatılmış ve 25 Kasım 1855 tarihinde işgal edilmiş, ancak Paris Antlaşması (30 Mart 1856) gereğince Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Kars'ın yaklaşık kırk yıllık işgal dönemi, 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-78 tarihlerinde gerçekleşen savaşta, 18 Kasım 1877'de başlamıştır. Savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda ve sonrasında bu antlaşmanın yeniden gözden geçirildiği Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Kars, Ardahan ve Batum'u Çarlık Rusya'ya vermeyi kabul etmiştir (Kırzioğlu, 1953, s. 551-552).

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında 8 Şubat 1878 tarihinde imzalanan Muahede-i Kathiye'nin 7. maddesine göre Kars, Ardahan ve Batum'da bulunan Müslüman ahalinin kentten ayrılması için üç yıllık süre tanınmıştı. Bu süre zarfında kenti terk etmeyenler Çarlık Rusya yasalarına tabi tutulacaklardı. Müslüman nüfusun bir kısmı Kars'tan ayrılmak zorunda kalmıştı. Çarlık Rusya, kentte Rus varlığını güçlendirmek için Khalkol, Dukhobor, Malakan gibi Rus köylüleri ve Anadolu ile Kafkasya'dan çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidi, Asuri gibi gayrimüslim ahaliyi yerleştirdiler. Böylece üç yıl içerisinde bölgeden Fahrettin Kırzioğlu'na göre yaklaşık 120 bin, Konstandinos Kinigopulos'un anılarına göre ise 82.000 Müslüman göç etmiştir (Kırzioğlu, 1953, s. 553; Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 24). 1880 yılında Çarlık Rusya nezdindeki ilk Kars Şehbenderi İzzet Bey'in yerine atanan Mehmet Asım'ın bölgedeki halkı göç etmemeleri için ikna çabaları, Şeyhülislam'ın Fetvası ve Sultan II. Abdülhamid'in gizli fermanı ile kısmen de olsa göçün önüne geçilmişti (Gökdemir, 1989, s. 10; BOA, İ.HR./279-171152; BOA, İ.HR./281-17405). Kars'ın ileri gelenlerinden Asıboğa Köyünden Aziz Ağazade İsmail Ağa, Tiknis Köyünden Murat oğlu Derviş Ali, Oluklu Köyünden İsmail Ağa Diziuzunoğlu, Ardahan'dan Çığlakoğlu İsmail Ağa'lar, Karahamza Köyünden Yörükoğulları, Poloşoğulları göçün önüne geçilmesi için çaba sarf etmiş, Müslüman nüfus kaybını önlemeye çalışmışlardır. Tüm çabaya rağmen nüfusun bir kısmı göç etmişti. Köylerin bir kısmı tamamen boşalırken bir kısmı ise göç vermişti. Çarlık Rusya bu yerlere kendine sadık topluluklar yerleştirmişti (Erdoğan, 1998, s. 15).

Kars'a göç ettirilen topluluklardan birisi de Rumlardır. Kars'taki Rum yerleşimi, Rus işgalinin öncesine dayanmaktadır. 1865 öncesinde kentteki tabyaların inşası için Trabzon'dan Rumlar getirilmiştir. Bu insanlar daha sonra geri dönmeyerek Vezinköy'e (Ölçülü Köyü) yerleşmişlerdir. Kars'ın işgal edilmesinden hemen önce köyde 300 Rum yaşamaktaydı (Sağır, 2020, s. 2828). Rumlar, Çarlık Rusya'nın Kars'ı işgal etmesi ile Kafkaslardan ve Anadolu'dan göç ettirilmişlerdir. 1878 yılında Kars'a gelen ilk göçmenler Eleşkirt ve Pasinler Ermenilerinden sonra Gümüşhane ve Sivas Rumlarıdır (Badem, 2010, s. 59). Rusya sefaretî himayesinde yaşayan Rumların Kars'a göçü konusunda Osmanlı Devleti'nden gerekli izinlerin verilmesini istemiş, Osmanlı Devleti de göç konusunda izin vermiştir (BOA, HR.TO./291-58; BOA, HR.SYS./1231-82). Kars'ın ilk askeri valisi Tümgeneral Viktor Frankini'nin, Tümgeneral Aleksandr Vissanoviç'e verdiği 18 Şubat 1879 tarihli Kars'ın gelecekteki nüfus yapısı ve kıstasını içeren raporda, Erzurum ve Trabzon'dan 4.000 kadar

Rum ailenin gelmek istediğini, bunların çiftçilik ve zanaatkarlıkla uğraştıklarını, itaatkâr ve çalışkan bir halk olduğundan kentte önemli bir denge unsuru olacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Erzurum ve Trabzon'daki konsolosların Rumların göç etmesine yardım etmesi gerektiğine de yer vermiştir (Badem, 2010, s. 52-53).

Kars'taki Rum nüfusu hakkında farklı iddialar bulunmaktadır. Georg Kobro, 1882 yılında Rum nüfusunu 15.105; 1911 yılında ise 50.307 olarak belirtmiştir (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 30). Candan Badem ve İlber Ortaylı, Rus arşiv belgelerine dayanarak Rum nüfusunun 1886 yılında 23.525 olduğunu ifade ederken, Badem devamında Rum nüfusunun 1897 yılında 32.593'e çıktığını ifade etmiştir (Badem, 2010, s. 84-95; Ortaylı, 1978, s. 349). Fahrettin Erdoğan ise Güneybatı Kafkas Demokratik Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı sırasında Rum nüfusunu 36.172 olarak vermektedir (Erdoğan, 1998, s. 13-14). Konstandinos Kinigopulos ise 1914 yılında kentteki Rum nüfusunun 75.000'e kadar çıktığını ileri sürmektedir (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 31). Çarlık Rusya'nın 1882 ile 1914 yılları arasındaki nüfus sayımına bakıldığında Kars Vilayeti nüfusunun ve kentteki Rum nüfusunun arttığı görülmektedir. Çarlık Rusya işgali döneminde Kars Vilayeti'nde en kalabalık nüfus Türk, Ermeni, Kürt, Rum, Rus olarak sıralanmaktadır (Badem, 2010, s. 50).

Tablo 1: Kars Vilayetinde Rum Nüfusu

Yıl	Rum Nüfusu	Kars Vilayeti Toplam Nüfusu	Rum Nüfusunun Kars Vilayeti Toplam Nüfusuna oranı
1882	15.105	145.412	10,4
1883	14.923	148.688	10,0
1885	23.494	172.846	13,6
1886	23.525	173.848	13,5
1888	25.532	187.028	13,7
1890	26.550	195.866	13,6
1891	27.567	200.868	13,7
1892	28.364	203.765	13,9
1894	28.975	207.350	14,0
1895	30.267	218.496	13,9
1897	32.593	290.654	11,2
1899	34.215	240.419	14,2
1903	38.581	277.896	13,9

1910	46.085	322.189	14,3
1914	53.700	385.000	13,9

Kaynak: Badem, 2010, s. 50.

Kars'ta nüfusun hızla artması ve kente gelenlerin devam etmesi, sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle kentteki Rus yönetimi bir dizi düzenleme yapmıştır. General Frankini bu sorunların önüne geçmek için göç eden Rumları, Kağızman ve Oltu sancaklarına yerleştirmek istemişti; ancak Rumlar sınır bölgeleri yerine Rum nüfusunun yoğun olduğu Vezinköy çevresine veya Zaruşad, Taht sancağına yerleştirilme talebini ilemişlerdir. Çarlık Rusya yönetimi tarafından istek kabul edilmeyince Rumlar geri dönmüşlerdir. Rum göçmenler arasında meslekî farklılıklar bulunmaktaydı. Bazıları taş ustalığı yaparken kimisi de çiftçiydi. 1899 yılındaki istatistiklere göre yörede 31 Türk, 42 Ermeni ve 1.057 Rum taş işçisi bulunmaktaydı (Badem, 2018, s. 362). Kars'ta günümüzde varlığını korumakta olan Çarlık Rusya işgali dönemi evlerinin çoğunda Ermenice yazılar bulunmaktadır. Bu durum kent merkezinde Ermenilerin ekonomik durumunun diğer topluluklardan daha iyi olduğunu göstermektedir. Az da olsa Rumca bina yazıtları ile de karşılaşılmalıdır (Türkan, 2017, s. 44). Rumlar göç ettiklerinde tarımsal alanda araç ve gereçlerini de yanında getirdiklerinden Çarlık Rusya yönetimi bunları daha az su bulunan ve engebeli araziye sahip olan Vezinköy, Subatan, Hacıhalil, Kotanlı, Karakilise, Ağçakale Vadisine, Penek, Tihris ve çevresine yerleştirmiştir. General Frankini'nin belirttiğine göre 1880 yılında Kars'a göç eden Rumların çoğu Kafkas kökenliydi (Badem, 2010, s. 74). Fahrettin Erdoğan anılarında Sarıkamış'ı anlatırken o dönemde Sarıkamış'a bağlı 150 köyden 25 tanesinin Rum köyü olduğunu ve bu Rumların Sivas'ın Kangal ve Zara ilçelerinden geldiğini belirtmiştir (Erdoğan, 1998, s. 13-14). Konstandinos Kinigopulos anılarında Kars'a göç eden Rumların menşei hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bezirgan-Geçit köyünün sakinleri atalarımız koloni veya göçebe şeklinde yaşıyorlardı ve Kırım Savaşı'ndan sonra Trabzon'un Gümüşhane vilayetinin Kialandon ve Konak köylerinden 1862 senesinde göçerek ilk başta, Kuzey Kafkasya'nın Gürcistan'ın, Tiflis'in Gori bölgesinde yer alan aşağı ve yukarı Sopeli isimli küçük köylerine yerleşmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen aşağı ve yukarı Sopeli'de her birinde 15 ev olmak üzere toplamda 30 aile yaşıyordu. Orada katırcı, mal taşıyan olarak yaşıyorlardı... 1877-1878 yılları arasında meydana gelen Rus-Osmanlı Savaşı Tiflis ilinin Gori bölgesinde yaşayan Sopeli 30 Rum aile için yeni ufuklar açmıştır. Ruslar tarafından alınan Kars bölgesine göç etmeye karar verdiler. Böylece 1879 senesinde Türk sakinlerin Osmanlı topraklarına kaçmasından sonra Kars ilinin Soğanlı bölgesinin Bezirgan-Geçit'e ilk önce Gürcistan'ın Tiflis ilinin Gori bölgesinde olan 30 Sopeli ailesi yerleşmişlerdir. Bunlar kendilerine, Gürcistan'dan gelen göçebeler anlamına gelen 'Kartoliler' adını takmışlardır. Çünkü Gürcü dilinde Gürcistan 'Kartveli' denilmektedir ve Rumlar bu kelimeyi Rumcaya çevirerek 'Kartoliler' kelimesini üretmişlerdir. Bunu da Trabzon vilayetinin Gümüşhane bölgesinden gelen diğer 14 aileden ayırt edilmek için yapmışlardı.” (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 26-27).

Anadolu'dan ve Kafkasya'dan gelen Rumlar, Rus yönetimine sadık olmuşlardır. Rum papazları, Rus yönetimi tarafından Ortodoksluğu yaymaları için teşvik edilmiştir. Yıllık 500 rubleye varan tahsisat ile papazlar ve keşişler sadece kentte değil Kafkasya'da da dini propaganda yapmışlardı (Yosuntaş, 2021, s. 75-76). Kars'taki Rumlar Yunanca yerine Türkçe ve Rusça konuşmaktaydılar. Milli bilinç dini kimlik üzerinden şekillenmişti. Bu durum 1905 yılında değişmeye başlamıştır. Kars'taki Rumlar bu yıldan itibaren örgütlenmeye

başlamışlardır. Yunan konsoloslarının da etkisiyle eğitimde milli bilincin uyanması için adımlar atılırken, kilise özerkliğini savunmuşlardı (Perchanidou, 2018, s. 6).

Kars'ta Rum örgütlenmeleri yavaş yavaş ortaya çıkmasına karşın Müslüman komşuları ile genel olarak uyum içinde yaşamaktaydılar. Bu uyum Balkan Savaşları'na kadar devam etmiştir. Balkan Savaşları ile kente başka bir hava hâkim olmuştur. Yunan yanlısı Rumlar, Balkan Savaşları ile heyecanlanmıştı. Yunan ordusuna katılmak için birçok Rum başvuru yapmış, ancak bunların küçük bir kısmı savaşa katılabilmemiş, ihtiyaç olmadığı belirtilerek gönüllülerin büyük kısmı geri gönderilmişti. Bir yandan da Yunan ordusu için yardım kampanyaları düzenlenmişti. Rumların bu tutumları kentteki Kürtleri ve Türkleri rahatsız etmişti. O güne kadar sürdürülen uyum bozulmuştu. Topluluklar arası sözlü atışmalar sık sık yaşanmıştı. Yardımlar nedeniyle Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Kars'taki Rumlara teşekkür mektupları göndermiştir. Bu mektuplar Pazar ayinlerinde kilisede okunmuştur. Mektupların okunması sırasında yaşananları Kinigopulos anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Kilisedeki insanlar yaşlı gözlerle yazılanları dinliyordu ve Yunanistan'ın canlı sesinin, buldukları bu uzak yere kadar varabildiği ve Yunanistan'ın zaferi için sevinçlerini apaçık belli ediyorlardı. Halk şairleri ise, Yunan halk maneviyatının sıcaklığını, Yunanistan için ulusal nabızlarını ve silahlarının zaferini anlatan kabataslak beyitler kaleme almışlardı ve bu dörtlükleri kemençe ve diğer müzik aletleri ve dans eşliğinde çalıp söylüyorlardı. Bugüne kadar hatırladığım bir beyti aşağıda bulacaksınız. Dört krallık/Yunanistan ve Sırbistan/Bağımsızlık için savaşı başlattılar.” (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 99).

Balkan Savaşları sürecinde Rumların çabalarına Ermeniler de destek vermekteydi. Bu yardımlar (nakdi yardımlar) kenti ziyaret eden Yunan yetkililere teslim edilmişti. Çarlık Rusya'nın desteklediği ve kolaylık sağladığı yardımlar karşısında Müslümanlar da Osmanlı Devleti için yardım toplamıştı (Erdoğan, 1998, s. 50-51). Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile kentteki Rumlar bu kez Çarlık Rusya'nın seferberlik emri sonrasında Kafkas Cephesindeki Rus ordusuna katılmıştı. Bir yandan da Yunan donanması için para toplamışlardır (BOA, HR.SFR.1.../173-33). Çarlık Rusya ordusuna katılan Kars'taki Rumların bir kısmı Osmanlı Devleti'ne esir düşmüşlerdi (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995a, s. 18). Bu esirlerden bir kısmının bilerek esir düştüğü ve bu sırada öğrendiği bilgileri Ruslara ilettiği anlaşılmaktadır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995b, s. 51).

Rumlar milliyetçilik fikri karşısında ikiye bölünmüşlerdi. Bir kısım milli duygulara kapılırken, diğer kısım da milli duyguların aksine var olan düzene bağlı kalmışlardı. Kırsal kesimde yaşayanlar genellikle var olan düzene bağlı kalmayı seçerken; meslek sahipleri ve aydınlar milli duygularına kapılmışlardı (Augustinos, 1997, s. 326) Rum milli duygularını besleyen temel unsur Pontus meselesiydi. Pontus meselesinin politik bir mesele halini alması Doğu Sorunu'nun (Şark Meselesi) son safhasında gerçekleşmiştir. Berlin Konferansı'nda ortaya konulan Pontus meselesi, temelinde ayrıştırma ve parçalama siyasetinin bir parçası olarak yeni bir uydu devleti kurulmasını amaçlamaktaydı (Bilgiç, 2011, s. 2; Genelkurmay Başkanlığı, 2009, s. V).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kars'ta meydana gelen siyasi boşluk beraberinde çetecilik faaliyetlerini de getirmiştir. Karadeniz sahillerinde kurulması planlanan Pontus Devleti için ilk olarak Kars, Ardahan ve Batum'da bulunan Rum nüfusun Karadeniz sahillerine göç ettirilmesi planlanmıştır. Bu nedenle Yunanistan'dan gelen bazı görevliler bölgede faaliyet yürütmüşlerdi. Bazı aileler göç etmişlerse de geri dönmüşlerdi. Yetkililer bir yandan da Osmanlı Devleti'nde yaşayan zengin Rumlar ile irtibat kurarak onları da Yunanistan'a göç etmeleri konusunda ikna etmeye çalışmışlardı (Genelkurmay Başkanlığı, 2009, s. 83; BOA,

HR.SFR.1.../183-14; BOA, Y.EE..KP./7-664). Bu planın başarılı olmaması ve Kars, Ardahan ve Batum civarında Hristiyan nüfusun sayı olarak azalması neticesinde Trabzon'da bulunan Rum ve Ermeni aileler Kars ve civarına geri dönmüşlerdi (Genelkurmay Başkanlığı, 2009, s. 118). Yine bölgede sürekli değişiklikler meydana geldiğinden planlar da değişmekteydi. 6 Şubat 1920 tarihinde gönderilen bir telgrafa göre, Sohum, Kars ve civarında 200.000 Rum'un Bolşevik bahanesiyle Osmanlı Devleti topraklarının Karadeniz sahillerine göç etmesi için Venizelos tarafından İttifak Devletleri'ne bildirilmişti. Pontus meselesini gündemde tutmak ve bölgedeki demografik yapıyı değiştirmek için gerekli birimler uyarılmıştı (Genelkurmay Başkanlığı, 2009, s. 185). Pontus meselesinin görüşüldüğü Paris Barış Konferansı'nın 10 Mart 1920 tarihli görüşmesine katılan Pontus delegasyonu hazırladığı konuşmada, Güney Rusya ve Kafkaslarda yaklaşık olarak çeyrek milyon Rum nüfusunun bölgeye göç etmek için beklediklerini iletmiştir (The Pontus Delegation, 1920).

Kars, Ardahan ve Batum'da bulunan Rumları, Pontus meselesine çekmek için Trabzon Metropolitisi Hrisantos, Venizelos'un desteğiyle Kafkaslara gezi düzenlemiştir. Gezi sırasında bölgenin önde gelen aileleri ile görüşerek Pontus fikri ve emelleri için destek istemiştir. Kars'a da gelen Hrisantos, burada bulunan Rum ve Ermenilerle görüşerek Pontus fikrini aşılama çalışmıştır. Karadeniz'de sözde Pontus Cumhuriyeti'nin varlığını göstermek için bölgede yaşayan Rumlara seyahat belgeleri verilmiştir. Böylece Rumlar İngiltere işgal bölgelerinde serbest seyahat edebilmekteydi. Kars ve civarında bulunan Rumların bu belgeleri kullandıkları tespit edilmişti (Genelkurmay Başkanlığı, 2009, s. 150-152).

Çarlık Rusya'da yaşanan gelişmeler ve Bolşevik İhtilali'nin ayak seslerinin duyulması ile Kars'taki Rumlar da örgütlenmişlerdi. Bu örgütlenme siyasi bir yapıya dönüşmüştü. Eylül 1917 tarihinde yapılan Kars Şehir Meclisi seçimlerinde %3 oy alan Rum Demokratik Bloku, toplamda 60 üyeli mecliste 2 üye ile temsil edilmişti (Badem, 2021, s. 51). Haziran 1917'den Nisan 1918'e kadar geçen sürede kurulan Kars Halk Hükümetleri sürecinde siyasi olarak var olan Rumlar aynı zamanda askerî açıdan da teşkilatlanmış ve bir Rum alayı oluşturulmuştu (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 99).

2. Osmanlı Devleti İdaresinde Kars Rumları

Çarlık Rusya'da yaşanan Bolşevik İhtilali, Kars içinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Siyasi boşlukta Kars'taki topluluklar kendi geleceğini oluşturmaya çalışmışlardı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Brest Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) ile yaklaşık kırk yıldır süren işgal resmen sona ermişti. Kentin geleceği için plebisit (halkoylaması) yapılmıştı. Kars'ın plebisit sonrasında Osmanlı Devleti'ne katılma kararı ve ilgili evraklar Abdülhalık Bey tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Kars'ın Osmanlı Devleti'ne katılması hususunda Elviye-i Selaseyi temsilen İstanbul'a, Sultan başta olmak üzere birçok yetkili tarafından kabul edilecek 16 kişilik bir heyet gönderilmişti. Bu heyetin arasında Rum temsilci Murat Bunyatof da bulunmaktaydı (BOA, DH.İ.UM/20-13; Kırzioğlu, 1984, s. 125). Kars'taki durumu incelemek için Ahmet Refik Altınay başkanlığında bir grup Avrupalı gazeteci, içinde Kars'ın da yer aldığı Doğu kentlerini ziyaret etmişlerdir. Ermeni mezaliminin izlerini gören Altınay, Rumlar hakkında da bilgi vermektedir. Sarıkamış'tan Kars'a kadar birçok Rum köyü olduğunu belirten Altınay, buradaki Rumların Rusça konuştuklarına ve Rus kıyafetleri giydiklerine, Rumcalarının da gayet kaba olduğuna yer vermektedir. Kentin asayişini sağlamak için Rumlardan müteşekkil bir muhafaza birliği oluşturulmuş, bu birlik Osmanlı Devleti ordusunun kente girmesi ile lağvedilmiştir (Altınay, 1998, s. 92).

Sultan Vahdettin'in 15 Ağustos 1918 tarihli fermanıyla Kars, Osmanlı Devleti'ne katılmış oldu. Kars'ın işgal sonrası durumunu belirlemek ve yeniden yapılandırmak için Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalık Bey başkanlığındaki bir heyet bölgede incelemeler yaparak rapor hazırlamışlardı. Raporda Kars'ta

yaşayan Rumlara da yer verilmişti. Abdülhalık Bey, Ardahan Livasında 20 Rum köyünün olduğunu, bu köylülerin 93 Harbi sırasında Gümüşhane'den geldiğini ve Türkçe konuşan sakin köylüler olduğunu belirtmiştir (Öğün, 2004, s. 129).

Brest Litovsk Antlaşması ile Rus birliklerinin Kars'tan çekilmesi kentte siyasi boşluğa neden olmuştu. Bu siyasi boşlukta Ermeni çetelerinin yanı sıra Rum çeteleri de siyasi boşluktan faydalanarak Müslümanlara saldırmışlardı. Osmanlı ordusunun Kars'a gelmesine kadar mezalim devam etmiştir (Ural, 2011, s. 653-654). Fahrettin Erdoğan'ın 25 Nisan 1918 tarihinde ordu komutanı Yakup Şevki Paşa'ya gönderdiği mektupta, Rum Ortodoks Kilisesi'ndeki ay yıldız üzerindeki haçın alta getirilmesini ve bunun muhafaza edilmesini istemiştir (Erdoğan, 1998, s. 209).

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile kentin kaderi yeniden şekillenmişti. Ateşkes antlaşmasına zemin hazırlamak için Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 21 Ekim 1918'de yayınladığı emirle Şark Orduları Grubu, Başmenzil Müfettişliği ve Birinci Kafkas Kolordusu Karargâhları lağvedilerek personelin İstanbul'a dönmelerini istemiştir. İran ve Kafkasya'da bulunan ordular hakkında düzenleme yapmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Mütarekesi'nin üç sancağı ilgilendiren maddeleri gereğince Osmanlı ordusu 1914 sınırlarının batısına çekilmişti (Bakan, 2008, s. 737). Böylece Kars bir kez daha kendi başına kalmıştı. Çarlık Rusya'nın çekilmesi ile ortaya çıkan asayişsizlik yeniden ortaya çıkmıştır. Kars'ta yaşayan topluluklardan bir kısmı bu karmaşa nedeniyle göç etmiş, geride kalanlar için yeni bir dönem başlamıştı. Kars'ta bulunan Ermeniler, emellerine ulaşmak için Rumlarla ittifak yapma çabasına girmiştir. Karadeniz'de Ermeniler ile Rumlar arasında kurulan ittifakın bir benzeri Kars'ta oluşturulmaya çalışılmıştı (Genelkurmay Başkanlığı, 2005; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2008).

Rumların bölgedeki faaliyetlerinden sorumlu olan Albay Palemarchakis'in belirttiğine göre bu ittifak ilk başlarda pek istenildiği gibi gitmemişti. Ancak Albay Palemarchakis, yoğun çabalar neticesinde ittifakın başarıya ulaştığını 24 Eylül 1919 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığına bir rapor olarak bildirmişti. Albay Palemarchakis, Kars'taki Rumların Ermenilerden nefret ettiğini, Türklere daha yakın olduklarını ifade etmiştir. Ancak kendisi bu durumu ortadan kaldırmak için yoğun çaba göstermiş ve netice almıştır. Rum-Ermeni ittifak çabası Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcisi Amiral Mark L. Bristol'un de dikkatini çekmişti. Bristol hazırladığı raporda ittifaka dikkat çekmişti. Bristol'e göre büyük umutlar bağlanan ittifakın hayata geçirilmesi son derece zordu. Ancak Yunanistan'ın Tiflis'teki siyasi işler sorumlusu Stavridakis'in, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Kars'taki Rumlarla Ermeniler arasındaki görüşmelere değinerek, ittifak açısından gelinen noktadan memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. General Anasis de Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndermiş ve Kars'taki Rumlar ile Ermeniler arasında ittifakın sağlıklı bir şekilde kurulduğunu ve bu durumdan duyduğu memnuniyeti bildirmişti. General Anasis, güvenilir olmayan istatistiklere dayandırarak Kars'taki Rum nüfusunu 30-35.000 olarak vermiş, Kürtlerin saldırıları karşısında siyahlı grupların organize edildiğini ifade etmiştir. Amiral Bristol'un belirttiğine göre, Albay Palemarchakis 6 Kasım 1919 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanlığı'na Kars Rumlarının endişelerini gidermek için yürüttüğü çalışmaları içeren bir dosya göndermişti. Palemarchakis, dosyada; Kars Rumlarını Karadeniz Bölgesinde askeri amaçla kullanmak isteyen Yunan Hükümeti'nin bu politikası uyarınca topluluğun kentten göç etmemesi için yoğun çaba gösterdiğini belirtmiştir. Ancak kentteki Rumlar silahaltına alınsa da ciddi bir yardım sağlanamadığı sürece başarılı bir sonuç elde edilemeyeceğini ifade etmiştir. Palemarchakis'in faaliyetleri Ermenistan Rum Konseyi Başkanı Manoussou'nun hazırladığı raporda da yer bulmuştu. Kars'taki Rumlarla ilgili Yunanistan

Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan Kopzantzakis'in 10 Kasım 1919'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Kars'taki Rumların Türkçe ve Rusça konuştuklarını, gelenek ve göreneklerinin Ruslaştığını belirtmiştir. Bu nedenle kentteki Rumların Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirilmesi politikası karşısında endişelerini ifade etmiştir. (Okur, 2011, s. 18).

Yunanlılar tarafından son derece gizli tutulan Kars ve civarında askeri yapılanma planı kısa süre sonra İngilizlere iletildi. İngilizlerin desteğini almadan böylesine bir yapılanma gerçekleştirmek imkânsızdı. Planın sağlıklı bir şekilde uygulanması ve askeri sevkiyatın dikkat çekmemesi için Kars'ta ve Batum'da birer Kızılhaç şubesinin oluşturulmasına karar verilmişti (Okur, 2011, s. 20-21). Kars'ta yaşanan Ermeni zulmüne bazı Rumlar da destek vermiştir. Bunun yanı sıra kimi Rumlar da Müslümanlara yardım etmiş, onların zulümden kaçmasını sağlamışlardı (Solmaz, 1995).

Bu siyasi boşlukta Kars'ta milli teşkilatlanma oluşturulmuştu. Osmanlı Devleti 9. Ordu Komutanı Yakub Şevki Paşa, Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey ve Piroğlu Fahrettin Bey, 5 Kasım 1918 tarihinde Kars İslam Şurası isimli millî bir hükümet kurmuştu. (Gökdemir, 1989, s. 65). Kars İslam Şurası, Birinci Kars Kongresi olarak adlandırılan ilk toplantısını 14 Kasım 1918 tarihinde yapmıştı. Kongrede Piroğlu Fahrettin Bey'in başkanlığında sekiz kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Heyet üyeleri arasında Rum üye İstefan Vafyettin de bulunmaktaydı (TBMM, 1993, s. 23). Hükümet, Wilson İlkelerinin 12. maddesinde belirtilen hakları temel almış ve kısa zamanda halktan da destek alarak teşkilatlanmıştır (Dayı, 1997, s. 91). Dr. Esat Bey başkanlığında 17-18 Ocak gecesi toplanan kongrede, Merkez Kars olmak üzere Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Millîyesini kurulmuştu. Kongrede 18 maddelik Anayasa kabul edilmiş, hükümet başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Bey getirilirken Maarif Nazırlığına Rumlardan Mihail Andreyanat, Posta ve Telgraf müdürlüğüne Arlof getirilmişti. Kongreye Kars ve civarında bulunan gayrimüslim nüfusu da ilgi göstermişti. Rus kökenli Matvey Radjinski şûra üyesi olarak katılırken, Pavlo Çamuşev Rum Şura üyesi, İstefan Vafyettin Rum Şura üyesi ve Sosyal Yardım Bakanı olarak katılmış ve görev almışlardı. Maarif Mümessili görevine ise Kayserili Rum Öğretmen Ksenofon Andreyanof getirilmişti (Gökdemir, 1989, s. 90; Kırzioğlu, 1953, s. 557).

İngilizler İstanbul'u işgal ederek (16 Mart 1920) Parlamento'nun basılması ve bazı mebusların Malta'ya sürgün edilmesinin provasını Kars'ta yapmıştı. General Thomson komutasındaki İngiliz Alayı Mondros Mütarekesini bahane ederek 12 Nisan 1919 tarihinde Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Parlamentosu'nu basarak 11 yönetici ve 1 mebusu Malta'ya sürgüne göndermişlerdi. Sürgüne gönderilenler arasında (2714 Sürgün Numaralı) Rum Mebus Pavlo Çamuşev (Jamusev) ve (2726 Sürgün Numaralı) Sosyal Yardım Bakanı İstefan Vafyettin (Vafiades Stefan- Stefanos Vafiadis) de vardı. (Şimşir, 1976, s. 125-127; Gökdemir, 1989, s. 157). Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'ne 13 Nisan 1919 tarihinde İngilizler tarafından son verilmesi üzerine kurulan geçici Şûra, altı Müslüman, bir Rus ve bir Rum temsilciden meydana gelmişti (Gökdemir, 1989, s. 160). Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri ile Malta'ya sürgün edilen Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Parlamentosu üyeleri hakkında çok az bilgiye sahibiz. Anılar genellikle Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri tarafından kaleme alınmış, muhtemeldir ki tanımadıklarından dolayı bu isimlere yer vermemişlerdir. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Fahrettin Bey baskın sırasında Erzurum'da bulunmasından dolayı sürgün edilmekten kurtulmuştu. Malta'ya sürgün edilenlerin Fahrettin Bey'e gönderdikleri mektuplar onların Malta'da yaşadıklarını en iyi aktaran kaynaklar arasındadır. Bu mektuplardan birisi de Sosyal Yardım Bakanı İstefan Vafyettin'e aittir. Kadioğlu Arslan Bey'in Ermeniler tarafından katledilmesine çok üzülen Vafyettin, 17 Mart 1920 tarihinde Fahrettin Bey'e mektup göndermiştir. Vafyettin mektup adresini Kars'tan giden diğer Malta sürgünlerinin de yer aldığı Polvariste Apartmanı olarak vermiştir:

“*Muhterem efendim,*

Almış olduğumuz mektupta yeğeniniz Ahmed ve Arslan Beğlerin suret-i şehadetini kemal-i teessürle öğrendim. Derece-i teessürümü size anlatmak müşkildir. Fakat ne yapalım? Takdir-i ilahi böyle emir ediyor. Bugün dünyada gördüğümüz bütün mahlukat, hayvanat değil hatta nebata bile fenaya mahkûmdurlar. Bu kâinata ezeli olan; yalnız bütün dünyayı halk eden Allah'dır. Ve biz de onun kuluyuz. Mademki O kendisi bütün insanları ölüme mahkûm etmiştir; demek ki bu dünyada baki kalmayacağız. Buna müteessir olmak Cenab-ı Hakk'ın emr-i ilahisine itaat etmemiş demek oluruz ki bu da bizim için kendisine karşı bir isyandır. Emr-i İlahi'ye karşı muti ve sabır olmaktan başka elden bir şey gelmez. Bunları size yazmak, her ne kadar fazla ise de belki teessür dolayısıyla unuttuğumuz bazı şeyleri hatırlatmak ve teessürün hiçbir faydesi olmadığını arz etmektir. Çünkü teessürle veya ağlama ile gidenin geri geleceği şimdikiye kadar vaki olmamıştır. Bizim için onların ruh-ı pürnurlarına fatiha (ile-çizik) okumak ve günahlarının afv edilmesini Cenab-ı Hakk'tan temenni etmektir. Cenab-ı Hak baki kalan sizlere tul-i ömürler ve murhumları afv-ı mağfiret eyleye. Amin.

Biz onbir arkadaş hep burada sıhhat ve selametdeyiz. Cümlesi arz-ı ihtiramla beyan-ı taziyet ederler. Kağızman'da bulunan bütün büyük beğlerin ellerinden ve küçük beğlerin gözlerinden öperim. Bu mektubun cevabını (İstefan Efendi) göndermenizi rica ederim. Ali Efendi'ye ayrıca mahsus selam ederim.” (Saylan, 2004, s. 288-289).

İstefan Vafyettin ile Pavlo Çamuşev, Malta'ya sürgün edildikten bir yıl sonra İngiliz makamlarına başvurarak serbest kalmışlardı. Artık Kars'a dönmeyen iki isim Yunanistan'a gitmişler ve Göle ile Sarıkamış köylerinde bulunan ailelerini de daha sonra yanlarına aldirmışlardı (Kırzioğlu, 1984, s. 140).

3. Kars Rumlarının Sosyal, Ekonomik, Dini ve Kültürel Yapıları

Kars'ın işgal yıllarında kentte muhtelif milletlere mensup bir nüfus yapısı hâkimdi. 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kars'ta 31 adet dil konuşulmaktaydı (Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897). Bu çok yapılu hayat, kenti ziyaret eden İngiliz seyyah Henry Finnis Blosser Lynch'in de dikkatini çekmiştir. Her ne kadar Lynch kentteki Rumlar hakkında çok bilgi vermese de Türklerin ve Rumların beraber yaşadığı Subatan köyünü ziyaret etmiş ve dönemin sembolik fotoğraflarından olan köydeki bir Rum kızının fotoğrafını çekmiştir. Fotoğrafta yer alan yerel kıyafetler ve ayak yalın Rum kızı, aynı zamanda o dönemde Rum kadınlarının nasıl giyindiğini göstermektedir (Lynch, 1901, s. 331).

Kars zorlu iklimine karşın verimli topraklara sahiptir. Ancak kentin savaşlar neticesinde siyasi istikrarsızlığı üretime büyük zarar vermiş, yaşanan göçler ile toprakların büyük kısmı boş kalmıştı. İngiliz Konsolos W. R. Holmes'in 1846 tarihinde hazırladığı raporda Kars'taki tarıma dikkat çekmiştir. Tarımın zayıf olmasına karşın hayvancılığın gelişmiş olduğuna değinen Holmes, Doğu Kırmızı inek cinsinin yetiştirildiğine yer vermiştir. Bu inek cinsi daha sonra Malakan ya da Zavot ineği olarak adlandırılmıştır. Ünlü yazar Aleksandra Puşkin 1829 yılında Kars'a geldiğinde bu zengin arazilerin savaşlar nedeniyle terk edildiğini belirtmektedir (Ersoy, 1964, s. 238-249; Boy, 2017, s. 417-434).

Çarlık Rusya işgali öncesinde olduğu gibi sonrasında da Kars, sınır garnizon kenti olarak varlığını devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra tarım ve hayvancılık günümüzde olduğu gibi son derece önemliydi. Verimli toprakları tarım ve hayvancılığa uygundu. Bu nedenle kente yerleştirilen topluluklardan birçoğu tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktaydı. Rumlar da 1897 nüfus sayımında meslek kolları bakımından birçok meslek

kolunda yer alsa da en çok tarım ve hayvancılık ile uğraşmışlardı. Tarım ve hayvancılıktan sonra en çok inşaat ve tamir işleri yapmışlardır (Badem, 2010, s. 172-173). Çarlık Rusya, Malakanlar ve Dukhoborlar gibi toplulukları Kars merkezine yakın verimli topraklara yerleştirmişlerdi. Böylece tarımsal üretimin artması planlanmıştı (Kıyanç, 2014, s. 30; Akça ve Kıyanç, 2017, s. 26; Kırzioğlu, 1953, s. 553). Ancak Rumlarda bu durum pek gözlenmemiştir. Rum köyleri incelendiğinde son derece dağınık olduğu görülmektedir. Bu köylerin bir kısmı verimli topraklar üzerine kurulsa da bir kısmı dağlık ya da engebeli arazi üzerinde yer almaktadır.

Rumlar Kars'a Angora (Ankara) keçilerini de getirmişlerdi. Angora keçileri ile yerli keçi ırklarını çiftleştirme deneyleri yapmışlardı. Angora keçilerini Malakanlara satan Rumlar, böylece bu ırkın bölgede yaygınlaşmasını sağlamışlardır (Boy, 2017, s. 423). Filiki adı verilen ipeksi, yumuşak ve uzun yüne sahip olmaları nedeniyle bu keçileri Rumlar, Filikia olarak adlandırmışlardı. Filiki yünü Kars'ın uzun ve sert kış ayları için kazak ve eldiven gibi giyecek yapımında kullanılmaktaydı (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 83).

Rumlar, Kars'taki diğer topluluklar gibi kılıçığı olmayan kırık, kırmızı ve beyaz, üç çeşit buğdayın yanı sıra arpa, patates, sarımsak, soğan, pancar, havuç, lahana, turp vs. ekimi yapmaktaydı. Bu ürünler un ve bulgur gibi besinlerin yanı sıra hayvan yemi olarak da kullanılmaktaydı. Konstandinos Kinigopulos anılarında (günümüzde kullanılmakta olan) Kars'ta "taya" adı verilen ot topluluklarını yaptıklarını, havyan gübrelere de ısınmada kullanılmak için "kalak" adı verilen kale surlarına benzeyen şekilde istiflendiğini anlatmaktadır. Isınma için kullanılan tezekerin külleri ise bahar aylarında tarlalara serpilirdi. Kars'ta günümüzde halen bu uygulama devam etmektedir. Rumlar, süt, çökelek, yoğurt, kefir, süzme yoğurt, tereyağı ve fuhniar denilen küflü peynir gibi hayvansal ürünler üretmişlerdir. Kars'ta o dönemde de üretilen peynirlerin dünyaca ünlü peynirlerle aynı kategoride olduğuna Kinigopulos anılarında yer vermektedir (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 95-97).

Konstandinos Kinigopulos'un anılarından anlaşıldığı üzere Kars'a gelen Rumlar göç ettikleri toprakların kültürlerini de taşımışlardı. Günümüzde Kars'ta görülen kültürel unsurlar ve yemekler, Rumlar tarafından da benimsenmişti. Eğlencelerinde kemençenin yanı sıra davul ve zurna da yer almıştır. Kars halk oyunları Rumlar tarafından da oynanmaktaydı. Erişte ve haşıl yemeklerinin yanı sıra Rusların meşhur borç çorbası Rum mutfağında yer almıştır (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 93-95).

Raporlara göre Rumlar uyumlu bir davranış sergilemişlerdi. Çarlık Rusya gayrimüslim halkın Müslüman köylerinde azınlık olarak kalmamalarına dikkat etse de hareketli bir nüfus ve göçlerin sürekliliği nedeniyle kimi köylerde bu durum korunamamıştı. Çarlık Rusya'nın Kars'ı işgal etmesi sonrasında Müslüman nüfustan Batıya göç edenlerden bir kısmı geri dönmüştür. Subatan Köyü sakinlerinin 1885 tarihli dilekçesinde köyde yaşayan Türklerle arazi üzerine yaşanan tartışmalar olduğu ifade edilmiştir (Badem, 2010, s. 92). Nitekim Kars'ta yaşayan Rumlar, Malakanlar ve Dukhoborlarla beraber Müslüman halkla iyi ilişkiler kurmuşlardı. Yukarıda ifade edildiği üzere Balkan Savaşları ile topluluklar arasındaki ilişkilerde gergin bir döneme girilse de diğer topluluklarla etkileşim devam etmiştir (Serbest ve Demirci, 2007, s. 2730-2731).

Kars'ta yaşayan Rumlar arasında Anadolu'dan ve Kafkaslardan göç edenler arasında toplumsal yaşam ve dil yönünden farklılıklar bulunmaktaydı. Bu farklılık ayinlerde bile kendini göstermiştir. Dini ayinlerde Rusça konuşulmasından ötürü Rumlar, ayini anlamadıklarını belirterek kentteki Rus yönetimine başvuru yaparak bir Rum kilisesinin yapılmasını talep etmişlerdi. Fakat bu ayrışma en fazla kendini eğitimde göstermiştir. Rumların tüm çabalarına rağmen yeterli okulun bulunamaması ve maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle eğitim faaliyetlerini tam anlamıyla gerçekleştirememişlerdir. Devlet okullarına gidenlerin yaklaşık üç katı dini okullara gönderilmişlerdi (Badem, 2010, s. 270-271). 1919 yılındaki istatistiklere göre Rumların 78

okul ve 123 öğretmeni bulunmaktaydı (Sağır, 2020, s. 2825). Bu okulların giderleri için ahalinin kendi aralarında topladıkları paralar, bağışlar ve taşınmazların (otlakların) kiralari kullanılmaktaydı. Öğretmenler ise okullardaki başarılı öğrenciler arasından seçilmekteydi. Bunun yanı sıra Trabzon ve Gümüşhane gibi kentlerden de öğretmenler Kars'ta görev yapmışlardı (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 85-86). Kars'ta yaşayan Rumlar, Rusça ve Türkçe konuşmaktaydılar. Kendilerine has dilleri ise Yunancadan farklıydı. Bu, Yunanistan'a göç ettikten sonra oradaki insanlar ile anlaşmalarında büyük soruna neden olmuştur (Skopeteas, 2014).

Kars'taki Rumlar Ortodoks Hıristiyanlardır. Kentteki Rum kiliseleri Tiflis Rus Piskoposluğuna bağlıydılar (Sağır, 2021, s. 332). Kars'ta Rumlara ait 67 kilise bulunmaktaydı ve tüm kiliselerde din adamı vardı (Sağır, 2020, s. 2825). Kars'taki ilk Rum kilisesi, Kars tabyalarının inşası için Trabzon'dan getirilen ve Vezinköy'e yerleşen Rumlarn bu köyde yaptıkları Vezinköy Peygamber Elias Şapeli'dir. Günümüze nispeten iyi durumda gelen şapelin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen 1872 öncesinde inşa edilmiştir (Sağır, 2020). Kentteki Rum kiliselerinin bir kısmı yeni inşa edilmişken bir kısmı da camiden çevrilmiştir. Havariler (Sürp Arakelots) Kilisesi olarak da bilinen Kümbet Cami, Ruslar tarafından Rum Ortodoks Kilisesi'ne çevrilmişti. 1890 yılında Ruslar tarafından yan tarafına bir çan kulesi yapılmış, bu çan kulesi günümüze ulaşamamıştır. Kentteki ilk Rum kilisesi olma özelliğini taşıyan eser, aynı zamanda Ruslar tarafından yapılan törenlere de ev sahipliği yapmaktaydı. (BOA, HR.UHM./332-25). Rumlarn Kars'ta kilise olarak en bilineni günümüzde Merkez Cami'nin yerinde bulunan Ayios Yorgis (Aziz Jorj) Rum Kilisesidir. Kilisenin yapımı (1878?) için kentin yönetimi tarafından bütçe ayrılmıştır (Badem, 2010, s. 285) Kilise 1957 tarihinde yıkılarak yerine Merkez Cami yapılmıştır. Yine bir başka Rum Kilisesi de günümüzdeki Beşik Cami yerindeki Kabun-Kab Kilisesi'dir. Bu kilise 1044-1064 yıllarındaki Bizans işgali döneminde yapılmıştır. Bazilika mimarisi ile yapılan eser, 1579'da camiye çevrilse de 1882 yılında tekrar kiliseye çevrilmişti. 1918-1935 arasında Cami olarak kullanılsa da zamanla terk edilmiştir (Denisenko, 2011, s. 130).

Kars'taki zengin kültürel ortamda ünlü Rumlar da yetişmiştir. Araştırmada George Ivanovic Gurdjieff ile Lev (Leonid) Georgiyeviç Samarjidi'ye yer verilmektedir. Ünlü yazar ve düşünür George Ivanovich Gurdjieff, Gümrü kentinde dünyaya gelmiş, çocukluğu Kars'ta geçmişti. Babası Rum, annesi de Ermeni asıllı olan Gurdjieff kentin yapısından ve kültürel zenginliğinden beslenmiştir. Kars'taki Rum okulunda başladığı eğitim hayatına daha sonra Rus Devlet okulunda devam etmiştir. "*Meeting with Remarkable Men*" isimli ünlü eserinin hemen başında Kars'ta yaşadığı günleri ve kendisini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Gurdjieff, 2002). Bir diğer isim olan Lev (Leonid) Georgiyeviç Samarjidi 16 Ağustos 1917 tarihinde Kars'ın Oluklu köyünde dünyaya gelmiştir. 1924-1932 yılları arasında Stravropol'da, 1932-1936 yılları arasında ise Rostov Endüstri Teknik Okulu'nda eğitim almıştır. Çalışma hayatının yanı sıra tiyatro ile de ilgilenen Samarjidi, Magnitogorsk tiyatrosunda üne kavuşmuştur. 60 yıllık tiyatro hayatında yaklaşık 100 rolde oynayan Samarjidi 18 Ağustos 2001 tarihinde hayatını kaybetmiştir (Konak, 2020, s. 31-32).

4. Rumlarn Kars'tan Ayrılmaları

Kars'taki Rumlar 1918 yılı ocak ayının hemen başında geleceklerini şekillendirmek için üç gün süren bir toplantı yapmışlardı. Çarlık Rusya'nın çekilmesi sonrasında kentin yeniden Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi karşısında kaderlerinin nasıl olacağını ele almışlardı. Toplantıda göç uzun uzun tartışılrsa da kesin bir karar çıkmamıştı. Toplantıdan bir karar çıkmamasına karşın Osmanlı ordusunun Kars'a doğru ilerleyişi kentteki Rumlar arasında büyük paniğe neden olmuş ve birçoğu Gümrü'ye göç etmişlerdi. Bu topraklara göç eden Rumlarn bir kısmı buradan Yunanistan ve Rusya'nın iç kesimlerine doğru ilerlemeyi beklerken bir kısmı ise

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı ordusunun Kars'ı terk etmesi sonrasında Kars'a dönmüşlerdi (Sönmez, Karagöz, Kinigopulos, 2016, s. 41-42).

Mondros Mütarekesi nedeniyle kentin kaderine terk edildiği günlerde yukarıda belirtildiği üzere göç yerini Ermeniler ile ittifaka bırakmıştı. Kars'ta kalan Rumlar varlıklarını korumak için Ermeniler ile ittifak görüşmelerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yeniden Kars'a gelmesi kaygısındaydılar. Kazım Karabekir önderliğindeki Ankara Hükümeti'ne bağlı birlikler Kars'a doğru ilerlediğinde Kars'taki Rumlar temelli olarak kentten ayrılmış, Tiflis ve Batum'a gitmişlerdi. Karadeniz'in bu küçük limanı Kars ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerinden gelen Rumlar ile 80.000'e ulaşmıştı. Tüm girişimlere karşın bunca insanın göç etmesi istenilmemekteydi. Batum'da sıkışan Rumlar hakkında Yunan hükümeti herhangi bir plan yapmamıştı. Batum'da sıkışan Rum mülteciler Yunanistan'a gitmek için beklerken, açlık ve hastalık ölümleri de beraberinde getirmişti. Near East Relief'in yardımlarına rağmen durum hiç de iyi değildi. Nihayet 25 Nisan 1920 tarihinde Batum'a gelen KEA adındaki gemi ile mültecilerin Yunanistan'a sevkıyatı başlamıştı. Sevkiyat son derece zor ve parça parça ilerleyebiliyordu. 1921 Şubat'ına gelindiğinde aralıklarla yapılan sevkiyat ile 52.878 Rum, Batum'u terk etmişti (Perchanidou, 2018, s. 14-16; Xanthopoulou-Kyriakou, 1996, s. 281).

Selanik Limanı'na çıkan Rum mülteciler için şartlar Batum'dan pek farklı değildi. Yunanistan'daki ağır ekonomik şartlar altında bunca insanın yerleşebileceği yer yoktu. Karantina koşulları nedeniyle diğer yerlere göçlerine izin verilmiyordu. Kars Rumlarının birçoğu Selanik ve çevresine yerleşmişlerdi. Kars'ın karasal iklime karşın Selanik'in nemli havası ve sıtma hastalığı nedeniyle birçok Rum hayatını kaybetmişti (Orakçı, 2022, s. 292).

5. Sonuç

Kafkaslar ile Anadolu'nun birleştiği noktada yer alan Kars, kadim bir tarihe sahiptir. Kadim tarihinde onlarca medeniyete ev sahipliği yapmış, onlarca işgal, zafer ve savaş yaşamıştır. Bunlardan birisi de 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ydi. 93 Harbi olarak da adlandırılan savaşın sonucunda Kars, Çarlık Rusya işgaline girmişti.

Kars, Çarlık Rusya işgaline girmesi ile günümüzde izleri görülebilen kapsamlı bir değişim yaşamıştır. Baltık mimarisi ile yeniden imar edilen kent, Anadolu'dan ve Kafkasya'dan Ruslara sadık toplulukların yeni yerleşim yeri olmuştur. Bu topluluklardan birisi de Rumlardır. Rumların büyük kısmı tarım ve hayvancılık ile uğraşırken önemli bir kısmı da taş ustalıkları sayesinde kentin günümüzdeki silüetinin oluşmasında rol oynamışlardır.

Balkan Savaşları'na kadar Rumlar, beraber yaşadıkları Müslümanlar ile iyi geçinmişlerdi. Balkan Savaşları öncesinde topluluk arasında görülen milliyetçilik, savaşlar ile iyice belirgin bir hale gelmiştir. Bu durum topluluk arasında da farklı tutumlara neden olmuştu. Yunanistan'a yardım kampanyalarının yanı sıra, Yunan ordusu için gönüllü birlikler oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı ile kentte ayrışma iyice belirginleşmiş, kısa süre sonra yerini çatışmaya bırakmıştı. Rum çeteleri de tıpkı Ermeni çeteleri gibi Müslüman halka zulüm yapmışlardı. Bu nedenle Brest Litovsk Antlaşması ile Kars'ın yeniden Osmanlı Devleti eline geçmesi ile kentteki Rumların büyük kısmı göç etmişlerdi.

Gümrü şehrine doğru yola çıkan topluluğun bir kısmı Gürcistan ve Rusya'nın iç kesimlerine doğru devam ederken bir kısmı da Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin Kars'tan çekilmesi ile kente dönmüşlerdi. Bu süreçteki siyasi gelişmelerde aktif rol oynayan Rumlar bir yandan da çete faaliyetleri yürütmüştür. Kazım Karabekir komutanlığındaki birliklerin Kars'ı kurtarması ile kentteki Rumların tamamı Tiflis ve Batum'a gitmişti. Burada büyük sıkıntılar ile karşı karşıya kalan Rumlar, oradan da Yunanistan'a göç etmişlerdi.

Kaynakça

- [1] Akça, Bayram ve Kıyanç, Sinan (2017), “Malakanlar’ın Anadolu’daki İzleri”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, S. 39. (22-43)
- [2] Akşin, Sina (2005), “Siyasal Tarih”, Türkiye Tarihi: 1600-1908, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul. (77-188)
- [3] Altınay, Ahmet Refik (1998), Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- [4] Armaoğlu, Fahir (1997), 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [5] Augustinos, Gerasimos (1997), Küçük Asya Rumları, 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Çev: Devrim Evcı, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- [6] Badem, Candan (2010), Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- [7] Badem, Candan (2018), Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- [8] Badem, Candan (2021). “Batum, Kars ve Erzurum’da Yayınlanmış Öteki Rusça Gazeteler”, Kebikeç, S. 51. (133-144)
- [9] Bakan, Mustafa (2008), “Millî Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S. 3/7. (733-748)
- [10] Bilgiç, S. Bestami (2011), Doğu Karadeniz Rumları: İsyân ve Göç 1919-1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [11] BOA, Y.EE..KP../7-664.
- [12] BOA, HR.TO../291-58.
- [13] BOA, HR.SYS./1231-82.
- [14] BOA, HR.SFR.1.../183-14.
- [15] BOA, HR.SFR.1.../173-33.
- [16] BOA, DH.İUM/20-13.
- [17] BOA, HR.UHM./332-25.
- [18] BOA, İ.HR../281-17405.
- [19] BOA, İ.HR../279-171152.
- [20] Boy, Arzu (2017), “Çarlık Rusya Yönetiminde Kars’ta Tarım ve Hayvancılık,” İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 12. (417-434)
- [21] Dayı, Esin (1997), Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilatlanma, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum.

- [22] Denisenko, Ludmila (2011), *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- [23] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1995a), *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [24] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1995b), *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [25] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2008), *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları 1878-1895*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [26] Erdoğan, Fahrettin (1998), *Türk Elllerinde Hatıralarım*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [27] Ersoy, Osman (1964), "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2/2. (238-249)
- [28] Genelkurmay Başkanlığı (2005), *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- [29] Genelkurmay Başkanlığı (2009), *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- [30] Gökdemir, Ahmet Ender (1989), *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- [31] Gurdjieff, George Ivanovic (2002), *Meeting with Remarkable Men*, Penguin Compass, New York.
- [32] Konak, İsmet (2020), *Geçmişten Geleceğe Uzanan Köprü Kars*, Epa-Mat Basım Yayın Promosyon San. Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- [33] Kırzioğlu, M. Fahrettin (1984), "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Millî Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler", *Bellekten*, S. 189-190. (109-166)
- [34] Kırzioğlu, M. Fahrettin (1953), *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul.
- [35] Kıyanç, Sinan (2014), *Malakanlar*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [36] Okur, Mehmet (2011), "Venizelos'un 'Pontus Komplosu': Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 3/12. (10-28)
- [37] Orakçı, Meryem (2022), "Türk ve Rum Mübadillerin Karşılaşmalarına Dair Bir Değerlendirme," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XXII/44. (287-311)
- [38] Ortaylı, İlber (1978), "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9. (343-362)
- [39] Öğün, Tuncay (2004), *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-i Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayınları, Ankara.
- [40] Perchanidou, Alexandra (2018), *The Greek Refugees From Kars in Batumi and Their Final Settlement (1919-1923)*, School of Humanities, Thessaloniki. (Unpublished Master Thesis).

- [41] Sağır, Güner (2021), “Kars Mağaracık (Ataköy) Rum Köyü ve Şapeli,” *Turkish Studies*, S. 16/7. (327-338)
- [42] Sağır, Güner (2020), “Kars’ın Rus Yönetimine Geçtiği 1878 Yılında Rum Yerleşimi Vezinköy ve Peygamber Elias Şapeli”, *History Studies*, S. 12/5. (2821-2843)
- [43] Sander, Oral (2003), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara.
- [44] Saylan, F. Gürkan (2004), “Malta Adası’nda Tutuklu Bulunan Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Üyelerinin Fahrettin Bey’e Gönderdikleri Mektuplar”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Uluslararası Atatürk Dergisi*, S. 4/2. (279-293)
- [45] Serbest, Bürkan ve Demirci, N. Savaş (2007), “Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara.
- [46] Skopeteas, Stavros (2014), “Kafkasya Urumları ve Urum Dili,” *Tehlikedeki Diller Dergisi*, S. 3/3. (333-364)
- [47] Şimşir, N. Bilal (1976), *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- [48] Solmaz, Gürsoy (1995), *Yaşayanların Dilinden Erzurum-Sarıkamış-Kars’ta Ermeni Zulmü (1918-1920)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van.
- [49] Sönmez, Bingür ve Karagöz, Erkan ve Kinigopulos, Konstandinos (2016), *Güneybatı Kafkasya Kars Rumları ve Kinigopulos’un Anıları*, çev. Despinida Eftimyadis, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- [50] TBMM (1993), *Anadolu’da ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C. II: Yerel Kongrelere Kars, Ardahan, Ordu ve Trabzon*, TBMM Yayınları, Ankara.
- [51] The Pontus Delegation (1920), *The Pontus Questions, Memorandum Submitted to the Peace Conference on March 10.*
- [52] Türkan, Sait (2017), *Kars’ta Rus Dönemi’nde (1878-1918) İnşa Edilen Yapıların Cephe Özelliklerinin Analizi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [53] Ural, Selçuk (2011), “Kurtuluştan Mondros Mütaketesi’ne Elviye-i Selase’de Yaşanan Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47. (647-676)
- [54] Yosuntaş, Burcu (2021), *Kars Şehbenderliği (1879-1914)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [55] Xantopoulou-Kyriakou, A. (1996). “The Migration of Pontic Greeks from the Russian Caucasus to Macedonia (1912-1914)”, *Balkan Studies*, S. 37/2. (271-288)
- [56] Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Под ред. Н.А.Тройницкого. т.II. Общий свод по Империи результатов разработки данных Первой Всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. С.-Петербург, 1905. Таблица XIII. Распределение населения по родному языку.

EKLER

Ek-1: Kars Subatan Köyü'ndeki Rum Kızı

Kaynak: Lynch, 1901, s. 331.

Ek-2: Kars Rum Ortodoks Kilisesi (Kara Kilise), 1957 yılında yıkıldı, yerine günümüzdeki Merkez Cami yapıldı

Kaynak: Badem, 2010, s. 478.

Ek-3: Kars Vilayetinde Rumların Yaşadığı Köyler

<u>KARS</u>	<u>GÖLE</u>
1. Akbaba	37. Dedekılıç
2. Azat	38. Şaraf (Şeref?)
3. Halifoğlu	39. Dereyolu
4. Çağlayan	40. Çakırüzüm
5. Karaçoban	41. Tahtakıran
6. Aydınalan	42. Göle
7. Karakilise	43. Kuzupınarı
8. Ataköy	44. Uğurtaş
9. Maksutçuk	45. Yenidemirkapı
10. Ölçülü	46. Yeleçli
<u>SOĞANLI</u>	47. Yiğitkonağı
11. Aşağısallıpınar	48. Yavuzlar
12. Eskigeçit	49. Balçesme ?
13. Bölükbaş	<u>KAĞIZMAN</u>
14. Çatak	50. Çapık
15. Çıplaklı	51. Çilehane
16. Yayıklı	52. Mollamustafa
17. Emirhan	53. Keçevan
18. Kamışlı	54. Oluklu
19. Laloğlu	55. Ortaköy
20. Ali Sofi	56. Yalağuzçam
21. Tuygun	<u>HORASAN</u>
22. Gürbüzler	57. Kurbançayırı
23. Yağbasan	58. Karaorgan
24. Yenice	59. Handere
25. Yolgeçmez	60. Karakurt
26. Darboğaz	61. Kızılkilise
<u>SURAGEL</u>	62. Köroğlu

27. Haciveli	63. Meciğert
28. Subatan	64. Meçetli
29. Ovaşınar	65. Sırbaşan
<u>ARDAHAN</u>	66. Yeniköy
30. Çetinsu	
31. Kartalpınar	
32. Çamlıçatak	
33. Selamverdi Mah.	
34. Hasköy	
35. Yalnızçam	
36. Çimenkaya	

Kaynak: Badem, 2010, s. 304-359.

Journal of Universal History Studies

A Woman Portrait Bust from Central alıca Village (Cormasa)¹

Merkez alıca Ky (Cormasa) Buluntusu Bir Kadın Portre Bst

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 24.08.2023 / 09.12.2023

pp. 213-225

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(2) • December • 2023 •

Yaşar Arlı

Akdeniz University, Department of Archaeology, Research Assistant, Dr., Antalya, Trkiye

Email: yasararli@akdeniz.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-7799-6764

Cite: Arlı, Y. (2023). A Woman Portrait Bust from Central alıca Village (Cormasa). Journal of Universal History Studies, 6(2), 213-225. <https://doi.org/10.38000/juhis.1349332>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale  hakem tarafından incelenmiş ve editr tarafından benzerlik oranı taramasından geirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 4.0 (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

*There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile ıkar atışması bulunmamaktadır.

Abstract

The portrait bust, which is well-preserved in garden of the Burdur Museum, was acquired by the museum in 1987. The artefact, which was purchased from a citizen, was found in the central village of Çallica in Burdur. The portrait bust, thought to be a find from Cornasa near the village, was sculpted from limestone. The bust of the woman, which has not been published until the present day, has been identified by the necklace around her neck and her iconography, and a period has been suggested by the hairstyle on her head and other stylistic features. The crescent motif at the end of the necklace designed with multiple spheres around the woman's neck is important for the identity of the artefact. The woman portrait with the shawl on her head and the necklace around her neck symbolizes the priestess of Men. This shows that the cult of Men, of whom centre in Pisidia is Antioch, was also present in Burdur. The woman head with the "Ceres" type hairstyle, which was designed with wavy hair tresses separated from the centre of the forehead on both sides and tightly processed at the transitions, was sculpted by being inspired by the portraits of the emperor's wife Vibia Sabina during the period of Hadrian (117-138 AD). The other stylistic features in the woman portrait, of which hairstyle fashion suggests the Hadrian period, also make it possible to date the artefact to the Early Hadrian period. There was a strong Neoclassicism during the period of emperor Hadrian. Therefore, in the portraits of the period, the characteristic features of the sculpted people were idealized (beautified). The characteristics of the portrayed woman, on the other hand, are realistic. Finally, in the Late Hadrian period (after 130 AD), the pupil and iris were carved with a single drill stroke for the first time. On the woman head, the pupil and iris were not processed, although the characteristic features were realistically reflected. With these important stylistic features, it is possible to date the priestess of Men to before 130 AD.

Keywords: Burdur Museum, Central Çallica Village, Priestess of Men, Early Hadrian Period.

Öz

Burdur Müzesi'nin bahçesinde iyi durumda korunan portre büst, 1987 yılında müzeye kazandırılmıştır. Sivil bir yurttaştan satın alınan eser, Burdur ilinin merkez Çallica köyünde ele geçirilmiştir. Köyün yakınlarındaki Cornasa antik kenti buluntusu olarak düşünülen kadın portre büstü, kireç taşından yontulmuştur. Günümüze kadar yayımlanmayan kadın büstüne boynundaki kolye ve ikonografisiyle birlikte bir kimlik ve başındaki saç modası ve diğer üslup özellikleriyle de bir dönem önerisi getirilmiştir. Kadının boynundaki çoklu küreciklerden tasarlanan kolyenin ucundaki hilal motifi, eserin kimliği açısından önemlidir. Başındaki şal ve boynundaki kolyesiyle kadın portresi, Men rahibesini simgeler. Bu durum, Pisidia'daki merkezi Antiocheia olan Men kültürünün, Burdur'da da varlığını göstermektedir. Kadın başındaki alın merkezinden her iki yana ayrılan ve geçişlerinde oldukça sıkı işlendiği dalgalı saç bukleleriyle tasarlanan "Ceres" tipi saç modasıyla kadın başı, Hadrianus (MS 117-138) döneminde, imparatorun eşi Vibia Sabina portrelerinden esinlenerek yontulmuştur. Saç modasıyla Hadrianus dönemi önerisi getirilen kadın portresindeki diğer üslup özellikleri de eserin, Erken Hadrianus dönemine tarihlendirilmesini mümkün kılmıştır. İmparator Hadrianus döneminde güçlü bir Neoklasizm söz konusuydu. Bu yüzdendir ki döneminin portrelerinde, yontulan kişilerin karakteristik özellikleri idealize (güzelleştirilerek) edilerek aktarılmaktaydı. Portresi yapılan kadının karakteristik özellikleri ise gerçekçi bir şekilde aktarılmıştır. Son olarak Geç Hadrianus (MS 130 sonrası) döneminde göz bebeği ve iris, ilk kez tek matkap darbesiyle işlenmiştir. Kalemle alınan kadın başında ise karakteristik özelliklerin gerçekçi aktarılmasıyla birlikte gözbebeği ve iris işlenmemiştir. Bu önemli üslup özellikleriyle Men rahibesini, MS 130 öncesine vermek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Burdur Müzesi, Merkez Çallica Köyü, Men Rahibesi, Erken Hadrianus Dönemi.

Introduction

A portrait is the reflection of the characteristic features of wealthy individuals or respected people onto a marble, stone, bronze or other object (Ozgan, 2013a, p. 9). The dating of the portraits is explained by the hairstyle/fashion of the enthroned emperor and his wife, as well as their artistic preferences (Ozgan, 2013a, p. 13; Tepebaş, 2018, p. 64, 79). Not only by these, but also the dating is practised by archaeological context. The prototype portraits of the reigning emperor produced in Rome were sent to the provinces, and the portraits copied in the workshops there were sent to the cities (Ozgan, 2013a, p. 15). In this way, the enthroned emperor and his dynasty were both propagandized and the people got to know their new emperor (Tepebaş, 2018, pp. 107-8. For Roman citizens who wanted to have their portrait sculpted, the hairstyle/fashion of the ruling emperor and empress served as a role model (Fejfer, 2008, p. 9; Tepebaş, 2018, p. 64; Erkoç, 2012, p. 5; Ozgan, 2013a, p. 15). Therefore, the hair style/fashion of the work is very important in the interpretation of the portrait art of the Roman Imperial period (Erkoç, 2012, p. 5). In addition, the artistic tendencies of the emperor who ascended to the throne are also important in terms of supporting the predicted period together with the hairstyle/fashion; because as a result of the artistic tendencies of the emperors, in some periods of portrait art, it is seen that the sculpted works are processed in a realistic manner free from the effects of Neoclassicism while in other periods, there is a narration to Greek art (Neoclassicism) (Durugönül, 2021, p. 165). In addition to these important stylistic features, the use of drill in portrait art also guides researchers in dating the works. For example, the use of drill in the hair style shaped by being undulated the hair tresses on the forehead seen first on the women portraits dated to the period of Caligula (37-41 AD) in the portrait art of Roman Imperial period will be used in the workmanship of the pupil and iris in man and woman portraits (Ozgan, 2013b, p. 104, fig. 106; Wegner, 1956, pp. 40, 61-2; pl. 24-5a).

The woman portrait to be analyzed with this methodology was found in Çallica village in the central district of Burdur. The portrait that was purchased on 24.03.1987 by the Burdur Museum Directorate from I. Şahin is preserved today in the museum garden. The artefact from Çallica is in the form of half-figured bust (Fejfer, 2008, p. 235, fig. 154). This form is more economical and practical compared to full-figured sculptures (Fejfer, 2008, p. 236). The portrait, which has not been interpreted until today, will be shared with the scientific world for the first time. The woman portrait, which was evaluated in terms of hair fashion and other stylistic features, was prepared for publication by adhering to the criteria of international portrait research. As a result of the evaluations, the period, identity and place of production have been suggested.

1. The Museum, Material and Dimensions

The inventory number of the woman portrait preserved in the Burdur Museum is K.5.22.87 (Figure 1-3). The half-figured bust is carved from limestone. The portrait measures 67,3 cm in height, 48 cm in width and 24 cm in depth.

2. Description of the Work

The portrait shows abrasion, bruising, discolouration and crusting. The tip of the nose is worn. The left arm is broken. There are small deficiencies and breaks in the lower wiping of the portrait, albeit partially (Figure 1-3).

The well-preserved portrait depicts an adult woman (Figure 1-3). The hairstyle on the woman's head is formed by wavy tresses that are separated from the centre of the forehead to both sides and are quite tight in the transitions. The tresses are voluminous. The narrow forehead is in the shape of an arc. The ends of the thin

eyebrows are slightly curved. The squinting eyes look away. Fleshy eyelids are almond-shaped. Pupil and iris are unprocessed. The straight nose is small. Cheekbones are prominent and cheeks are plump. Ears are left under the hair tresses. Upper lip area is narrow. The mouth is small and closed. The lips are thin. The oval face tapers towards the chin. The fat and round chin is slightly protruding. The neck is short. Pendulum ring earrings are seen on the ears. On her neck, she wears a necklace of multiple spheres with a crescent motif on the end (Figure 4-5). The woman portrait has a himation with a soft “V” collar. There are also short intersecting “V” shaped folds on the chest. The thick two-layer shawl covering the top and back of the head is draped over the shoulders on either side of the head. The himation fabric also lacks rich, elaborate folds. The left arm is broken at the shoulder. The right arm adjacent to the torso, left under the garment and raised at shoulder level by breaking at the elbow, holds the shawl. As a result of this arm movement, a diagonal flat fold is formed in the stretched cloth. There is also a bracelet on the right arm with a flat centre surface and a stone. Finally, the portrait ends with a horizontal wiping on the lower part of the chest. The back of the bust is also left unprocessed.

3. Assessment

In the woman portrait, the hair fashion, which is separated from the centre of the forehead to both sides and shaped with wavy tresses are given quite tightly in the transitions, is the goddess-type hair fashion interpreted as the “Ceres” type (Ozgan, 2013b, p. 164). This hairstyle is both seen in the portraits of Livia Drusilla (Ozgan, 2013a, p. 207, fig. 133a), one of the most important women of the Iulius-Claudian Dynasty (27 BC - 68 AD), and Vibia Sabina, the wife of the emperor during the period of Hadrian (117-138 AD) (Wegner, 1956, pl. 45; Ozgan, 2013b, p. 164). The portraits of Livia (58 BC-29 AD), the wife of Augustus (27 BC-14 AD), the first dynasty of the empire and the founding emperor of both the empire and the Iulius-Claudian Dynasty, as well as the first empress and mother goddess of the empire, were sculpted in three types during this dynasty (Stirling, 2012, p. 628; Erkoç, 2016, pp. 209-10).

The first portrait type of the empress, Livia, who married Octavianus (Augustus) in 39 BC, appears in 27 BC when Octavianus became emperor (Kleiner, 1992, p. 76, fig. 53; Stirling, 2012, p. 628). The hairstyle fashion in the portraits of the empress sculpted during this period is the forehead bun, which includes two different types (Malbury Hall-Fayum) and is essentially designed with tresses combed back over the forehead (Inan and Rosenbaum, 1966, p. 123, pl. 81, figs. 3-4; Fittschen and Zanker, 1983, pp. 1-3, pl. 1; Aurenhammer, 1988, p. 125, fig. 2; Boschung, 2002, pl. 67, fig. 3-4; Erkoç, 2016, p. 210, fig. 1-2). This hair fashion, known as the “Nodus” type, continued until the end of emperor Augustus’ reign in 14 AD (Inan and Rosenbaum, 1966, p. 123, pl. 81, figs. 3-4; Fittschen and Zanker, 1983, pp. 1-3, pl. 1; Aurenhammer, 1988, p. 125, fig. 2; Boschung, 2002, pl. 67, fig. 3-4; Erkoç, 2016, p. 210, fig. 1-2). During the reign of Livia’s son Tiberius (14-37 AD), who ascended to the throne after the emperor's death, the empress was glorified with the crown of “Augusta” and her portraits were sculpted in the “Salus” type (Freyer/Schauenberg, 1982, pp. 218-9; figs. 21-2; Kleiner, 1992, p. 77, fig. 55; Ozgan, 2013a, pp. 217-8, fig. 133b). The hair fashion in this portrait type is also designed with wavy tresses that are separated from the centre of the forehead to both sides and are very soft in their transitions. Later, Tiberius, who was disturbed by the pressure exerted on him by his mother, stripped Livia of all her titles, and the portraits of Livia, who died in 29 AD, were resculpted during the reign of her grandson Claudius (41-54 AD) (Arlı, 2022a, p. 317). During his reign, emperor Claudius restored all the titles of his grandmother and also deified her with the title “*DIVA*” (Rumpf, 1941, pl. 1; Sadurska, 1972, pl. 6; Erkoç, 2012, p. 77; Arlı, 2022a, p. 317). Thus, the resculpted portraits of Livia, who was deified with the title “*DIVA AUGUSTA*”, are also of the “Ceres” type (Rumpf, 1941, pl. 1; Sadurska, 1972, pl. 6; Erkoç, 2012, p. 77; Arlı, 2022a, p. 317). This hair

fashion is also only seen in portraits of the deified Livia during the Iulian-Claudian Dynasty (Poulsen, 1962, pp. 72-3, pl. 59-9; Freyer/Schauenberg, 1982, pp. 222-3, fig. 25; Ozgan, 2013a, pp. 207-8, fig. 133a). The hairstyle of other members of the dynasty is a new hairstyle designed by corrugating the tresses on the forehead (Ozgan, 2013b, pp. 42, 103-5, figs. 106, 109). This hairstyle, which was first seen during the reign of the emperor Caligula (37-41 AD), was later followed by Claudius (Fittschen and Zanker, 1983, pl. 4-5; Akşit, 1985, p. 89; Kleiner, 1992, p. 140, fig. 116) and Nero (54-68 AD) (Fittschen and Zanker, 1983, pl. 6; Erkoç, 2012, p. 126, pl. 91).

The “*Ceres*” type hairstyle, which was only seen in the portraits of Livia during the period of Claudius in the Iulius-Claudian Dynasty, is seen again about eighty years later during the period of Hadrian (117-138 AD) (Wegner, 1956, pl. 45; Ozgan, 2013b, p. 164). Emperor Hadrian was a pro-Greek and this admiration turned into a Neoclassicism that peaked in the portrait art of his period (Ozgan, 2013b, p. 134). That is why Hadrian, who married Sabina in 100 AD, crowned his wife with the title of “*Augusta*” shortly after becoming emperor, and her portraits were sculpted in the “*Ceres*” type (Wegner, 1956, pl. 45; Ozgan, 2013b, p. 164). This goddess-type hairstyle of the empress also inspired the woman portraits sculpted during the period of Hadrian (Inan and Rosenbaum, 1979, p. 248, pl. 158, fig. 1-3; Fittschen and Zanker, 1983, pp. 10-1, pl. 12).

One of the most important stylistic features guiding researchers in the dating of the Hadrian period was the idealization of the characteristic features of the people portrayed due to the effects of strong Neoclassicism along with this hair fashion (Boatwright, 1991, p. 516; Ozgan, 2013b, p. 134).

In addition, another important factor in the portrait art of Hadrian period is the use of the drill seen in the workmanship of pupil and iris since 130s AD (Wegner, 1956, pp. 40, 61-2, pl. 24-5a; Kleiner, 1992, p. 242, fig. 206). In this period, the pupil and iris are first processed by a single drill stroke (Wegner, 1956, pp. 40, 61-2, pl. 24-5a; Kleiner, 1992, p. 242, fig. 206).

In the light of the information above, it is not possible to date the woman portrait to the Iulian-Claudian Dynasty, because the “*Ceres*” hairstyle fashion during this dynasty was practised in the portraits of Livia, who was deified during the period of Claudius. The characteristic features of this woman portrait do not define Livia. It is known that the triangular face tapering towards the chin, large eyes, slightly hook nose and idealized face are among the characteristic features that define the empress (Ozgan, 2013a, p. 207, fig. 133a).

Therefore, the artefact from central Çallica is sculpted by being narrated from the portraits of Sabina, the wife of emperor in the Hadrian period; however, the characteristic features are not idealized as in the portraits of the empress (Wegner, 1956, pl. 45; Ozgan, 2013b, pp. 164-6). This stylistic feature enabled the portrait bust to be dated to the Early Hadrian period (before 130 AD) (Arlı, 2020, pp. 513-7); because the main factor preserving its existence is realization of the characteristic features as in the woman portrait despite the hair fashion that is changed from the Flavian Dynasty (69-96 AD) to the end of Traian (98-117 AD) period (Wegner, 1966, pl. 55c-d; Inan and Rosenbaum, 1966, p. 163, pl. 115, fig. 2; Varner, 1995, p. 204, fig. 14). Additionally, unprocessed of the pupil and iris by a single drill stroke in the artefact is important for supporting the proposed period.

The find should also be a portrait of a priestess. The fact that her head is covered with a shawl emphasizes this status of the woman. Moreover, the necklace with a crescent (half-moon) motif around her neck strengthens the possibility that the portrait owner was a priestess of Men (Moon God), because the crescent motif is one of the most important symbols of the Moon God Men (Lane, 1978, pl. 46.1-2; 1990, p. 2161). The

largest centre of the Men cult in Pisidia is Antioch (Isparta/Yalvaç) and Antioch appears as a centre of worship after the 1st century AD (Anderson, 1913, p. 286; Lane, 1990, pp. 2163-5). Ancient sources also mention a temple of Men here (Strabon, VII, 8-9, 331). At the same time, this cult is centered in Pisidian Antioch is also present in the ancient cities within Burdur (Lane, 1976, pp. 48, 103-4, 106). For example, an altar from Burdur supports this view (Robert, 1950, pp. 39-50, pl. 6-8; Lane, 1971, p. 77, pl. 55, fig. 121; 1976, pp. 46-8). Apart from this altar, many other altars and steles have survived in Asia Minor with the god Men or with the crescent motif, the symbol of his cult (Lane, 1971); however, there is no example of a free half-figured bust with a necklace with a crescent motif on its neck, except in the present study. The only noteworthy example is a tomb stele, probably from the contemporary period and probably from Kütahya, preserved today in Istanbul Archaeological Museums (Lane, 1971, pp. 64-5, pl. 43, fig. 99). While the upper part of the tomb stele depicts the god Men and other figures, the lower part of the stele shows man and woman figures depicted in the form of half-figured bust. The hairstyle of this woman figure and the stylistic features in the reflection of her facial features are in close resemblance with the woman bust. Although there is no necklace with crescent motif on the neck of the woman figure, her head is similarly covered with a dress fabric. With this iconography, the bust of a woman is related to the cult of Men and must be of the same status as the interpreted artefact.

Finally, the portrait, interpreted as a priestess of Men by the necklace around her neck, must have been sculpted to be placed in a closed niche. This assumption is possible due to the rough processing of the back and its size.

4. Production Site

According to the museum artefact record, the portrait, which was inventoried as a find from the central Çallica village in Burdur, must have been found in Cormasa/Kormasa, about 1 km west of the village (Özsait and Özsait, 2010, p. 46). The city is shown on the Tabula Peutingeriana, a map of the road network of the Roman Empire (Miller, 1916, p. 633-4, fig. 204; French, 2014, p. 16). The Tabula Peutingeriana, also known as the Peutinger table or map, is a large copy of an illustrated world map originally dated to the 2nd or 4th century AD, reflected on parchment in the 12th century (Can, 2023, p. 21). On this map, Cormasa is on the road from Perge to Laodicea in Pamphylia Region (Leake, 1824, p. 154-5). Cormasa, of which there are no remaining architectural structures and foundations on the acropolis, is located in the Pisidia region, which today includes the whole of the Burdur-Isparta provinces and a part of the north of Antalya (Livius, 38.15; Polybius, 21.36; Özsait and Özsait, 2010, p. 46; Hürmüzlü/Kortholt and Tannver, 2016, p. 28). Ptolemaios which is one of the important resources of 2nd century AD describes the region in this city as "*Pisidia of Phrygia*" (Ptolemaios, 5.5.4-5; Hürmüzlü/Kortholt and Tannver, 2016, p. 28). In Cormasa which is one of the cities in this region, the rough workmanship of this artifact that is thought to be brought to the light indicates that the portrait bust was not the product of a well-established workshop, but was sculpted by local craftsmen in an itinerant workshop (Arlı, 2022b, pp. 599-607). The fact that the material preferred in order to keep the production cost low is indigenous to the region is another indication that the work was produced on site (Arlı, 2022b, pp. 599-607).

Conclusion

It is a portrait of a priestess in Cormasa near the central Çallica Village of Burdur, which is thought to have been sculpted on site by local craftsmen in an itinerant workshop using the local materials of the region. The woman portrait with a necklace with a crescent motif representing the Moon god Men around her neck is important as it adds to the available archaeological data showing the spread of the cult of Men, of whom the epicentre in the region is Pisidian Antioch, in Burdur as well.

The “*Ceres*” hairstyle on the priestess of the cult of Men was dated to the Early Hadrian period by comparing it with the examples found in the portrait art of the Roman Imperial period. The first example of the “*Ceres*” hairstyle was designed in the portraits of the grandmother Livia, who was deified during the period of Emperor Claudius. The woman portrait differs from the Livia portraits with its unique characteristics. The “*Ceres*” hairstyle is seen for the second time during the period of Emperor Hadrian. In the portrait art of his period, the narration to Greek art reached its top point. Therefore, there was a strong Neoclassicism in the portraits of his period. Hadrian glorified his wife with the title of “*Augusta*” shortly after he declared his reign in 117 AD. The hairstyle of the empress, whose portraits were carved with this title, was sculpted with the “*Ceres*” type, known as the goddess hairstyle, and this hairstyle was the role model of the woman portraits of the period. Thus, the woman portrait was inspired by the portraits of Sabina, Hadrian’s wife. The woman portrait from the contemporary period with similar hair fashion and stylistic features, which is preserved in Kayseri Museum and finding place is unknown, is an example for this (Arli, 2020, pp. 513-7).

Finally, the characteristic features of the woman portrait are processed without the influence of Neoclassicism, and the absence of drills in the workmanship of the pupil and iris makes it possible to date the work to before 130 AD.

Acknowledgments: I would like to thank the Directorate of Burdur Museum and Mr. Evren ŞAHİN, the supervisor of the stone artefacts, for permission to study the portrait.

References

- [1] Anderson, John G. Clark (1913), “Festivals of Men Askaenos in Roma Colonia at Antioch of Pisidia”, *Journal of Roman Studies*, No. 3/2. (267-300)
- [2] Arlı, Yaşar (2020), “Kayseri Müzesi’nden Yayınlanmamış Bir Portre Baş”, *Asia Minor Studies*, No. 8/2, July. (513-517)
- [3] Arlı, Yaşar (2022a), “Ödemiş Müzesi’nde Korunan Kadın Başlı Betimli Mobilya Ayağı”, *Amisos*, No. 7/13, December. (315-323)
- [4] Arlı, Yaşar (2022b), “Burdur Müzesi’nden Erkek Portresi”, *IBAD Journal of Social Sciences*, No. 13, Winter. (599-607)
- [5] Aurenhammer, Maria (1988), “Römische Porträts aus Ephesos”. *Ritratto Ufficiale e Ritratto Privato: Atti Della II. Conferenza Internazionale sul Ritratto Romano*, Roma.
- [6] Boatwright, Mary T. (1991), “The Imperial Women of The Early Second Century A.C”, *The American Journal of Philology*, No. 112/4, Winter. (513-540)
- [7] Boschung, Dietrich (2002), *Gens Augusta: Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des Julius-Cladiuschen Kaiserhauses*, Verlag Philipp von Zabern and Mainz am Rhein, Germany.
- [8] Can, Alper (2023), *Güney Bithynia’da Bir Kent: Prusa ad Olympum*, Bursa Uludağ Univesity, Bursa. (Unpublished PhD Thesis).
- [9] Durugönül, Serra (2021), *Roma Devlet Kabartmalarında Propaganda ve ‘Sanat’*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- [10] Erkoç, Serap (2012), *Anadolu’da Iulius-Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı*, Akdeniz University, Antalya. (Unpublished PhD Thesis).
- [11] Erkoç, Serap (2016), “Küçük Asya’daki Livia Portreleri”, *Cedrus*, No. 4, June. (209-217)
- [12] Fejfer, Jane (2008), *Roman Portraits in Context*, Walter de Gruyter, Berlin and New York.
- [13] Fittschen, Klaus and Zanker, Paul (1983), *Katalog der Römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den Anderen Kommunalen Sammlungen der Stadt Rom III-Text*, Philipp von Zabern and Mainz am Rhein, West Germany.
- [14] Fittschen, Klaus and Zanker, Paul (1983), *Katalog der Römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den Anderen Kommunalen Sammlungen der Stadt Rom III-Tafeln*, Philipp von Zabern and Mainz am Rhein, West Germany.
- [15] French, David H. (2014), *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.5 Asia, Electronic Monograph 5, British Institute at Ankara.
- [16] Freyer/Schauenberg, Brigitte (1982), “Die Kieler Livia”, *Bonner Jahrbücher Band 182*. (209-224)
- [17] Hümmüzlü/Kortholt, Bilge and Tanrıver, Öznur (2016), “Antik Kaynaklar, Epigrafi ve Arkeolojik Veriler Işığında Kuzeybatı Pisidia Bölgesi’nin Kültürel Kimliği”, *SDU Faculty of Art and Sciences Journal of Social Sciences*, No. 37, April. (27-49)
- [18] Inan, Jale and Rosenbaum, Elisabeth Alföldi (1966), *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, The Oxford University Press, London.
- [19] Inan, Jale and Rosenbaum, Elisabeth Alföldi (1979), *Römische und Frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei-Text*, Philipp von Zabern and Mainz am Rhein, West Germany.
- [20] Inan, Jale and Rosenbaum, Elisabeth Alföldi (1979), *Römische und Frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei-Tafeln*, Philipp von Zabern and Mainz am Rhein, West Germany.

- [21] Kleiner, Diana E. E. (1992), *Roman Sculpture*, Yale University Press, New Haven.
- [22] Lane, Eugene N. (1971), *Corpus Monumentorum Religionis dei Menis (CMRDM) I: The Monuments and Inscriptions*, Brill, Leiden.
- [23] Lane, Eugene N. (1976), *Corpus Monumentorum Religionis dei Menis (CMRDM) III: Interpretations and Testimonia*, Brill, Leiden.
- [24] Lane, Eugene N. (1978), *Corpus Monumentorum Religionis dei Menis (CMRDM) IV: Supplementary Men-Inscriptions From Pisidia*, Brill, Leiden.
- [25] Lane, Eugene N. (1990), "Men: A Neglected Cult of Roman Asia Minor", *ANRW* 2, No. 18/3. (2161-2174)
- [26] Leake, William Martin (1824), *Journal of a Tour in Asia Minor, With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, John Murray, London.
- [27] Livius, Titus (1912), *The History of Rome*, Rev.: Canon Roberts, E.P. Dutton and Co., New York.
- [28] Miller, Konrad (1916), *Itineraria Romana: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Verlegt von Strecker and Schröder, Stuttgart.
- [29] Ozgan, Ramazan (2013a), *Roma Portre Sanatı I*, Ege Yayınları, Istanbul.
- [30] Ozgan, Ramazan (2013b), *Roma Portre Sanatı II*, Ege Yayınları, Istanbul.
- [31] Ozsait, Mehmet and Özsait, Nesrin (2010), "2009 Yılı Isparta ve Burdur Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, No. 28/2, May. (41-56)
- [32] Polybius (1889), *The Histories of Polybius*, Rev.: Evelyn S. Shuckburgh, Macmillan, London and New York.
- [33] Poulsen, Vagn (1962), *Les Portraits Romains I: République et Dynastie Julienne*, Ny Carlsberg, Copenhagen.
- [34] Ptolemaios, Claudius (2000), *Ptolemy's "Geography": Annototated Translation of the Theoretical Chapters*, Rev.: J. Lennart Bergren and Alexander Jones, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- [35] Robert, Louis (1950), "Inscriptions d'Antalya et de Byzance", *Hellenica*, No. 9. (39-66)
- [36] Rumpf, Andreas (1941), *Abhandlungen der Preußischen Akademie er Wissenschaften: Antonia Augusta*, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- [37] Sadurska, Anna (1972), *Corpus Signorum Imperii Romani Pologne Volume I: Les Portraits Romains Dans Les Collections Polonaises*, PWN-éditions Scientifiques de Pologne, Warszawa.
- [38] Stirling, Lea M. (2012), "A New Portrait of Livia From Thysdrus (El Jem, Tunisina)", *American Journal of Archaeology*, No. 116/4, October. (625-647)
- [39] Strabon (1969), *Coğrafya*, Rev.: Adnan Pekman, Istanbul University Faculty of Letters Publications, Istanbul.
- [40] Tepebaş, Ulus (2018), *Roma Portre Metodolojisi Işığında Manisa Müzesi Portreleri ve Başları*, Mersin University, Mersin. (Unpublished PhD Thesis).
- [41] Varner, Eric R. (1995), "Domitia Longina and The Politics of Portraiture", *American Journal of Archaeology*, No. 99/2, April. (187-206)
- [42] Wegner, Max (1956), *Das Römische Herrscherbild: Hadrian (Plotina. Marciana. Matidia. Sabina)*, Verlag Gebr. Mann, Berlin.
- [43] Wegner, Max (1966), *Das Römische Herrscherbild: Die Flavier (Vespasian. Titus. Domitian. Nerva. Iulia Titi. Domitilla. Domitia)*, Verlag Gebr. Mann, Berlin.

APPENDICES

Figure 1: Frontal View of Woman Portrait Bust

Source: Individual Archive.

Figure 2: Right Profile View of Woman Portrait Bust

Source: Individual Archive.

Figure 3: Left Profile View of Woman Portrait Bust

Source: Individual Archive.

Figure 4: Necklace with Crescent Motif on the Neck of the Woman Portrait

Source: Individual Archive.

Figure 5: Drawing of the Necklace

Source: Individual Archive.

Journal of Universal History Studies

**“Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi” Kitapçığı Üzerinden William E.Gladstone’un
Osmanlı Politikalarına Dair Bir Analiz¹**

**An Analysis of William E. Gladstone’s Ottoman Policies through the “Bulgarian
Horrors and the Question of the East” Pamphlet**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 12.04.2023 / 04.09.2023

pp. 226-241

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(2) • December • 2023 •

Fahriye Begüm Yıldızeli

Bilecik Seyh Edebali University, Department of International Relations, Assist. Prof. Dr., Bilecik, Türkiye

Email: begum.yildizeli@bilecik.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-6312-8405

Cite: Yıldızeli, F. B. (2023). “Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi” Kitapçığı Üzerinden William E.Gladstone’un Osmanlı Politikalarına Dair Bir Analiz. *Journal of Universal History Studies*, 6(2), 226-241. <https://doi.org/10.38000/juhis.1281490>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* This study is based on Fahriye Begüm Yıldızeli's PhD thesis entitled 'William E. Gladstone and British Policy Towards the Ottoman Empire' / Bu çalışma Fahriye Begüm Yıldızeli tarafında hazırlanan “William E. Gladstone and British Policy Towards the Ottoman Empire” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 4.0 (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

*There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Uzun yaşamı boyunca dört kez başbakanlık yapmış olan William Ewart Gladstone hem İngiliz tarihi hem de dünya siyaseti için iz bırakmış bir devlet adamıdır. 5 Eylül 1876 yılında yayımladığı ünlü kitapçığı “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*” ile Osmanlı imparatorluğu içinde yaşanan olaylara katılması gerek 1876-1878 Yakın Doğu krizini gerekse de Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik İngiliz politikasının oluşmasında belirleyici olmuştur. Gladstone’un Hristiyan tebaanın Türk yönetimiyle idaresine yönelik her zaman şüpheleri mevcuttur. Kitapçığının temel eksenini de bu düşünceleri oluşturmaktadır. İngiliz-Osmanlı ilişkileri tarihinin dönüm noktası, İngiliz Parlamento tartışmalarının ve Liberal devlet adamı Gladstone’un politikalarının incelenmesinde yatmaktadır. Bununla birlikte, Gladstone’un Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik İngiliz diplomasisinin oluşumunda Bulgar İsyanı’ndaki bu çıkışı Disraeli’nin 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı’ndaki Türk yanlısı tarafsızlığından vazgeçişe yol açmış ve akabinde Gladstone liderliğinde 1882’de Mısır’ın İngilizler tarafından işgali gerçekleşmiştir. Gladstone’un “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*” kitapçığındaki retorik öfkesindeki, “*insanlığın yüz karası Türklerin pılı pırtısıyla Avrupa’dan çıkarmak*” düşüncesinin yahut dini kızgınlığının politikalarını etkileyip etkilemediği düşüncesi tartışmaya açıktır. Bu çalışma, Gladstone’un düşüncelerinin ve kitapçığının Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik İngiliz politikasının oluşumundaki önemini analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: “Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi” Kitapçığı, Osmanlı Hristiyan Azınlıkları, W.E. Gladstone, Şark Meselesi, Viktorya Dönemi İngiltere’si.

Abstract

Throughout his long life William Ewart Gladstone who served as prime minister four times, is a statesman left his mark on British history as well as world politics. His involvement in the events taking place within the Ottoman Empire with his famous pamphlet “*Bulgarian Horrors and the Question of the East*” published on 5 September 1876 was decisive in the formation of both the Near East Crisis of 1876-1878 and the British policy towards the Ottoman Empire. Gladstone always had doubts about the Turkish administration of Christian subjects. These thoughts constitute the basic axis of the pamphlet. The cutting edge of the history of Anglo-Ottoman relations lies in examining British Parliamentary debates and the policies of the Liberal statesman Gladstone. Nonetheless, it was Gladstone’s novel departure in the Bulgarian Agitation in the formation of British diplomacy towards the Ottoman Empire, which led to a transition from Disraeli’s pro-Turkish neutrality in the Russo-Ottoman War of 1877-1878, and ended up with the British occupation of Egypt in 1882 during the leadership of Gladstone. The question as to whether Gladstone’s rhetorical indignation in his “*Bulgarian Horrors and the Question of the East*” pamphlet – “*clearing the Turks out of Europe as the anti-specimen of humanity with bag and baggage*” – or his religious fervour primarily determined his policies is open to debate. Thus, this research will analyse how important Gladstone’s involvement and pamphlet for the formation of British policy towards the Ottoman Empire.

Keywords: “Bulgarian Horrors and the Question of the East” booklet, Ottoman Christian Minorities, W.E. Gladstone, the Eastern Question, Victorian Britain.

Giriş

William Ewart Gladstone, Kraliçe Viktorya döneminde yaşamış önemli bir İngiliz devlet adamıdır. Uzun yaşamı boyunca dört kez başbakanlık yapmasının yanı sıra dış politika, din ve reform konularında popülist konuşmalarıyla tanınarak yalnızca ulusal değil uluslararası alanda da önemli bir üne sahip olmuştur. Ailesinin Tory siyasi geleneklerine göre yetişmesine karşın hayatının ilerleyen yıllarında Whig olmayı tercih eden Gladstone katı bir Evanjelik inanca sahiptir. Yunan kültürüne derin bir sempati beslerken Müslüman Türklerin gayri müslim tebaayı İslami geleneklere göre yönetmesine her zaman şüpheyle yaklaşmıştır. 1874'te Liberal Parti liderliğinden istifa etmesinin ardından yoğunlaştığı Şark Meselesi konusunda bir kamu propagandasının gelişmesine öncülük etmiştir. Bu siyaseti sonucunda İngilizlerin Lord Palmerston ve Kırım Savaşı döneminden beri takip ettikleri Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasının değişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1868 ile 1874 yılları arasındaki ilk başbakanlığı döneminde liberal düşünceleri daha fazla oturmuş, ordu ve sivil hizmetteki reformlarla İrlanda Kilisesi'nin feshi konusunda politikalar yürütmüştür. Ancak bu durum muhalefetin elini güçlendirmiş ve Liberal Parti içinde bölünmelere yol açmıştır. Sonuç olarak, 1874'teki ağır genel seçim yenilgisinden sonra parti liderliğinden istifa etmiştir. Altı yıllık muhalefetin ardından, Gladstone'un ezeli rakibi Benjamin Disraeli 1874 seçimlerinde zafer kazanmıştır. Disraeli'nin ikinci kabinesi en önemli konu olarak dış politikada Şark Meselesi ile ilgilenmeye başlarken, aynı zamanda sağlık, barınma ve istihdam gibi konularda reform sürecini uygulamaya koymuştur. Disraeli Osmanlı merkezi idari yapısını canlandırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim tebaanın statüsünü yükseltmek için yapılan reformlara dayanan geleneksel politikasını sürdürmekte kararlıdır. İngiliz politika yapıcılarının temel stratejisi Bâb-ı Âli'yi ekonomik ve stratejik nedenlerle dost tutma arzusu olmuş ve bu nedenle de gayrimüslim azınlıkların imparatorluk içindeki durumu ikincil bir öneme sahip olmuştur. Bu düşünceden hareketle yapılan çalışma, Gladstone'un 1876 tarihli ünlü "*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*" kitapçığının yayımlanmasının kritik bir dönüm noktası olduğunu savunmaktadır. İngiliz devlet adamının Osmanlı politikalarıyla yakından ilgilenmesinin Şark Meselesi'nde yeni bir çığır açtığını öne sürmektedir.

Şark Meselesi geniş bir terim olup, özellikle 1815 Viyana Kongresi ya da 1856 Paris Barış Antlaşması gibi Avrupa'nın kaderini değiştiren olaylarla 19. yüzyılda çok daha sık kullanılmaya başlanmıştır (Gölen, 2011, s. 91-92). Şark Meselesi, devlet adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumlarından başlayarak kültürel ve siyasi yaklaşımları içine alan bir anlayıştır. Şark Meselesi düşüncesi ışığında ilk önce Osmanlı'nın Avrupa ve Balkan coğrafyasında ilerleyişinin durdurulması hedeflenmekteydi. Ardından gelen aşamalarda ise Osmanlı'nın topraklarını paylaşmaya yönelik daha kapsamlı hesaplamalar yapılmıştır. Balkanlar ve Ortadoğu toprakları başta olmak üzere, zayıf düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine ilişkin Batılı devletlerin yaklaşımları farklılık göstermektedir. Buna rağmen asıl öne çıkan konu yüz yıllardır süregelen Batı anlayışıyla Türklerin Avrupa ve Balkanlar'daki varlığından duyulan rahatsızlığın Osmanlı'nın gücünün zayıflamasıyla daha da belirginleşmesidir. Osmanlı Devleti'nin istikrarsızlık döneminde Düvel-i Muazzama stratejilerini azınlıkların isyanlarını destekleyerek oluşturmuş ve politik rekabetlerini hızlandırmışlardır. Bu dönemde Osmanlı'ya yönelik İngiliz politikaları literatürü incelendiğinde genel kanı, 1854-1856 Kırım Savaşı ile 1876 Bulgar İsyanı'ndan sonra ortaya çıkan olayların bir dönüm noktası olarak analiz edildiğidir. Bu

olayların önemi sadece diplomatik olmamış İngiliz parti geleneklerinde kültürel, ideolojik, emperyalist ve siyasi boyutlara taşınmıştır (Yıldızeli, 2016, s. 12-23).

İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini araştırmanın sosyal bilimciler arasında her zaman popüler olduğu söylenebilir. Tarih yazımının zaman içinde nasıl değiştiğini İngilizlerin Şark Meselesi’ndeki deneyimine göre değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre, Kraliçe II. Viktorya dönemini dikkate alan ilk yayın dalgası, Gladstone’un 1870’lerdeki liderliğinin liberal mirasını yansıtmaktadır. Özellikle James S. White (White, 1877), Baron Henry De Worms (De Worms, 1877), Duke of Argyll (Argyll, 1896), Malcolm Maccoll (Maccoll, 1878), Anthony Gallenga (Gallenga, 1877) ve Edward A. Freeman (Freeman, 1876) gibi dönemin siyasetçilerinin kitapçıları parlamenter bakış açısını temsil ederken, Januarius MacGahan (MacGahan, 1876), William T. Stead (Stead, 1898) ve Eugene Schuyler (Stead, 1892) gibi gazetecilerin eserleri Bulgar İsyanı’na ilişkin kamuoyu düşüncelerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, tüm bu çalışmaların tanıkların gözünden siyasi atmosferi de ortaya koydukları ve Gladstone’un siyasi çerçevesini oluştururken referansları hakkında fikir verdikleri görülmüştür. Gazeteci William E. Stead, Gladstone hakkındaki ilk izlenimini “*en derin, en taze ve en kalıcı*” olarak tanımlarken Gladstone’un “*Türk-İngiliz ittifakı hakkındaki görüşlerini gerçekleştirmek için parti liderliğinden emekli olduğunu*” iddia etmektedir (Stead, 1892, s. 345-362). John Morley, Parlamento’daki yakın dostluklarının yanı sıra, Gladstone’un hayatı üzerine yazdığı üç ciltlik kapsamlı çalışmasında Gladstoncu liberalizmin temellerini özetlemiştir. Gladstone’un uzun yaşamında Şark Meselesi’nin her zaman önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Morley, “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*” kitapçığını “*ateşe dönüşecek bir büyük kavilcım*” olarak tanımlamıştır (Morley, 1903, s. 553).

1930’larda Şark Meselesi tarihçiliği, R. W. Seton-Watson’ın önderliğinde parti siyasetinin karşılaştırmalı analiziyle (Seton-Watson, 1935) başlayarak 1876 Bulgar İsyanı’ndaki İngiliz duruşuna ilişkin farklı çalışmalarla genişlemiştir. David Harris (Harris, 1939) ve Walter Wirtwein’in (Wirtwein, 1935) çalışmalarıyla bu artış devam etmiştir. Seton-Watson, kapsamlı çalışmasında William Gladstone ve Benjamin Disraeli arasındaki rekabetin dinamiklerini ayrıntılarıyla ortaya koymuş ve Şark Meselesi’nin İngiliz siyaseti üzerindeki etkisini de “*dış politikanın parti içi siyasetin sloganına dönüşmesine izin vermenin tehlikelerine karşı bir uyarı*” olarak yorumlamıştır (Seton-Watson, 1935, s. 32).

1963’te Richard Shannon’un Gladstone’un Bulgar İsyanı sırasındaki rolüne ilişkin açık analiziyle, Şark Meselesi’nin tarih yazımı, hiç kuşkusuz bir kırılma noktası yaşamıştır (Shannon, 1963). Shannon destekleyici kanıtlarla Bulgar kampanyasının temelini ve yapısını analiz ederken, Gladstone’un parti siyasetinin özelliklerini de daha net bir biçimde açıklamıştır. Ayrıca, İngiltere’deki farklı grupların Gladstone’un Disraeli hükümetine karşı yürüttüğü kampanyayı desteklediğini ve Gladstone liderliğindeki bu birliğin İngiliz dış politikasını “*1876’daki Türk karşıtı propagandaya olan ilgisiyle büyük ölçüde ödünç verdiğini*” belirtmiştir. Bu dönemde Matthew Anderson’un da 1774’ten 1923 Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanına kadar olan dönemi ele alan incelemesi de, 1870’lerdeki İngiliz parti siyasetinin kısa bir değerlendirmesi olmakla kalmamış, Şark Meselesi çalışmalarına uluslararası ilişkiler boyutu da getirmiştir (Anderson, 1968).

Colin Matthew’un Gladstone’un tuttuğu günlük kayıtları üzerine yaptığı “*The Gladstone Diaries: With Cabinet Minutes and Prime-Ministerial Correspondence*” başlıklı on üç ciltle sonuçlanan araştırması Gladstone çalışmalarına şüphesiz yeni bir boyut getirmiştir (Matthew, 1986-1894). Bu kayıtlar, Gladstone’un

özellikle 1876 Bulgar İsyanı sırasındaki düşüncelerinin parti siyasetinde ne denli önemli olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde Ann P. Saab'ın İngiltere'de yükselen işçi sınıfı, oy hakkı ve Gladstone'un Doğu propagandaları ilişkisi üzerine yaptığı araştırması da öne çıkmıştır (Saab, 1991). Saab, Gladstone'u "gönülsüz bir simge ve lider" olarak tanımlayarak, "19. yüzyılın büyük bir bölümünde halk protestolarının piyadeleri" oldukları için, Bulgar İsyanı sırasında radikallerin, işçilerin ve Konformist olmayanların eylemlerini incelemenin önemli olduğunu öne sürmektedir (Saab, 1991, s. 57). Bu nedenle, Bulgar İsyanı'nda kitlesel seferberliğin ve kolektif davranışın kritik önemini değerlendirmektedir. Eugenio Biagini'nin 1982 yılında yayımladığı "*Liberty, Retrenchment and Reform, Popular Liberalism in the Age of Gladstone, 1860-1880*" başlıklı çalışması ve Jonathan Parry'nin Kraliçe Viktorya dönemi İngiltere'sindeki Liberal kabinelerine ilişkin kapsamlı analizi, Gladstone'un Doğu kampanyası sırasında emperyal düşüncelerden ziyade parti siyasetinde kullanmak üzere liberal pratikleri öne sürdüğünü göstermektedir (Parry, 1993). Biagini bunlara ek olarak Gladstone'un Bulgar İsyanı ve Midlothian Seçim Kampanyaları sırasındaki karizmatik liderliğini de incelemektedir (Biagini, 1982, s. 2). Ayrıca Biagini "*Gladstoncu liberalizmin doğası ve popüler liberalizmin doğasının*" hayati önemi olduğunu belirtmiştir (Biagini, 1982, s. 2). Parry'nin çalışması da dönemin olaylarını Liberal Parti'nin bakış açısıyla kapsamlı bir şekilde araştırmaktadır (Parry, 1993). Gladstone'un "*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*" kitapçığının yankılarını takiben Gladstone'un liderliğinin Liberal Parti'nin birliği için önemini değerlendirmiştir. Dönemin Liberal politikacıları da bu görüşte birleşerek "*ulusal çıkarlar için diplomasinin kullanılmasının etkin bir şekilde yürütüldüğünü*" öne sürmüşlerdir (Parry, 1993, s. 276).

1. Gladstone'un Şark Meselesi'ne Karşı Tutumu

William Gladstone aile geleneğini takip ederek önce Christ Church daha sonra Eton Koleji'nde eğitim görmüştür. 1830'lu yıllarda kariyeri babasının sunduğu ekonomik refah ve siyasi bağlantılarla başlamıştır. Dönemin dış politika ve toplumsal konjonktürünü yakından takip eden Gladstone, Muhafazakâr başbakan George Canning'i ilk kahramanı olarak tanımlamış, siyasi yeteneğine derin bir sempati duymuştur (Quinault, 2011, s. 32). Gladstone kariyerinin erken dönemindeki siyasi fikirleri üzerindeki Canning'in baskın etkisine atıfta bulunarak Akdeniz'deki Rus tehdidine karşı Yunan İsyanı'na destek vermesini ve "*Avrupa Uyum*" doktrinini desteklemiştir. Yunan kültürüne yoğun bir ilgi duyan Gladstone buna ek olarak Canning'ten Roma'nın Katolik Kurtuluşu ya da ticaret özgürlüğü gibi konularda da etkilenmiş, Latin Amerika'da dâhil tüm milliyetçi hareketlerde aktif bir İngiliz siyaseti benimsenmesi gerektiğine inanmıştır. Bu görüş şüphesiz 1870'lerde Şark Meselesi'nde benimsediği Türk karşıtı propagandalarla Hristiyan azınlıkların Müslüman Osmanlı yönetiminden kurtarılması gerektiği düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Gençlik yıllarında Gladstone'un Türkofobik tutumları Evanjelizmin temel dinamiği olan "*Hristiyanlık'ın Eski Ahit (Tevrat) 'ten geldiği düşüncesi ve kutsal toprakların kurtarılması gerektiği inancı*"yla da bağdaştırılabilir (Balci, 2018, s. 360). Gladstone, "*medenî Hristiyan topluluklar ve gayri medenî İslamiyet'in temsilcisi Türkler*" arasında ayırım yapan bir dünya görüşü oluşturmuş, kendini zaman zaman Osmanlı'yı yok etmeye yönelik bir Haçlı Savaşçısı olarak nitelendirmiştir (Karaca, 2011, s. 88-90).

Gladstone'un Osmanlı'nın Hristiyan tebaasıyla ilişki kurmasının bir diğer nedeni İngilizler'in uzun zamandır uğraştığı İrlanda sorununda olduğu gibi yerel öz yönetim ve dini inanç özgürlüğüne ilişkin değerlendirmeleridir. Gladstone'un güçlü Hristiyan inancı, Türk hükümetinin ahlaki yükümlülükleri ve Türk valilerinin kapasitesi hakkındaki düşünceleri onun Osmanlı politikalarına yoğunlaşmasına neden olmuştur. Gladstone'un Hristiyan azınlıkların durumuyla ilgili endişesini dini inançlarının motive etmesine karşılık

Bulgaristan’daki Türk hükümetinin tutumu hakkındaki görüşleri de oldukça önem arz etmektedir (Gladstone, 1877, s. 7-14).

Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki geçişi sağlamak için İngiltere ve Rusya arasında devam eden ve Büyük Oyun olarak bilinen Osmanlı vilayetlerinin vesayet meselesi de Şark Meselesi’nin önemini artırmıştır. Her iki taraf açısından da ekonomik ve siyasi amaçlarının yanı sıra, Türk yönetimi altındaki Hristiyan tebaanın statüsü gün geçtikçe daha da önemli bir dinamik halini almıştır. Bu durum Bulgar isyanlarında kendini çok net göstermiştir. 1870 yılında Bulgar Ulusal Kilisesi’nin kurulması ve otonomi sağlanmasıyla isyan boyunca Bulgar rahipleri önemli bir rol oynamıştır. Gerçekten de, Bulgar İsyanı’nın dini kimliği, özellikle “*ezen Müslümanlara ve Türklerin kötü yönetimine karşı ezilen Hristiyan topluluklar*” algısı müdahaleye hız kazandıran önemli bir faktördür. Bulgar isyanları Nisan 1876’da başlasa da, Eylül 1876’da Gladstone’un ünlü kitapçığının yayımlanmasından sonra İngiliz kamuoyunda ve parlamentosunda çok daha geniş bir yankı uyandırmıştır (Yıldızeli, 2016, s. 65).

30 Mart 1876’da Gladstone, Stratford de Redcliffe’in The Times gazetesindeki “*Osmanlı’nın dış borçları ve Hersek’te başlayan isyan sonrasında Britanya’nın Bâb-ı Âlî’ye yönelik politikası*” hakkında yaptığı eleştirel yazısıyla özellikle ilgilenmiştir. Bunun nedeni, Lord Stratford de Redcliffe’in 1830’lu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda görev yapmış önemli tecrübeleri olan büyükelçi olmasıydı. Stratford de Redcliffe Şark Meselesi’nin “*volkanik hareketi ve yıkıcı etkilerine karşılık, Türk İmparatorluğu’nu tamamen yalnız bırakmayı savunmasa da Sultanı Hristiyan tebaasının adil taleplerini karşılamaya ve mağduriyetlerini gidermeye*” zorlamanın gerekliliğine inanıyordu (The Times, 31.12.1875, s. 6). Bulgar İsyanı 1876 yılının Nisan ayı başında başlamasına rağmen, olay hakkında kamuoyunda büyük bir duygu uyandıran ve sonuç olarak büyük bir sansasyon yaratan bu nitelikteki gazete haberleri olmuştur. 26 Mayıs’ta bu tarz haberlerin Londra’ya ulaşmasından hemen sonra, Lord Stratford acilen Gladstone ile görüşme talebinde bulunmuş ve iki devlet adamı Türkiye’nin geleceği üzerine uzun bir görüşme gerçekleştirmişlerdir (BL GP Add MS 44450, fol. 117). Gladstone’un Doğu meselelerine karşı tutumunun Lord Stratford’un verdiği bilgilerden etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle bu görüşmede The Times gazetesinin: “*Müslümanlar silahlıyor ya da kasabalarda silahlandırılıyor ve Hristiyanlar onlardan korkuyor ve açık araziye çıkmak zorunda kalıyorlar... Bu arada Bâb-ı Âlî Hükümeti, bastırma için her türlü sınırı zorluyor*” haberi üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir (The Times, 26.05.1876, p. 8). Başbakan Disraeli’nin olaylar karşısında sessizliği Gladstone’un Balkan meselelerine karşı giderek öfkeli muhalefet atağına yol açan bir başka neden olarak değerlendirilmelidir.

Gladstone’un 31 Temmuz 1876’da Avam Kamarası’nda yaptığı konuşma, Bulgar meselesine müdahil olmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu oturumda, Lord Palmerston’un Kırım Savaşı politikalarına atıfta bulunarak “*Türk makamlarının reformları uygulamada etkisiz ve başarısız olduklarını*” belirterek artık Şark Meselesi’ne “*onurlu bir çözüm*” bulunması gerektiğini belirtmiştir (House of Commons, 31 July 1876, vol. 231, cc. 126-225, c. 165, 166). 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun ve 1856 Hatt-ı Hümayun’un ilanı sonrasında azınlıkların hakları, dinî eşitlik, adalet gibi kavramları içeren reformların uygulanabilirliğine şüpheyle yaklaşmıştır. Gladstone’a göre Britanya’nın Bâb-ı Âlî’ye yönelik politikasının temelini Hristiyan tebaa için ahlaki açıdan sorumlu Avrupalı Güçler ile ittifakla korunan bir öz yönetim sistemi oluşturulmalıydı (House of Commons, 31 July 1876, vol. 231, cc. 126-225, c. 165).

Gladstone'un 1876 Bulgar İsyanı'na katılımı, Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasının oluşumunda yeni bir yol ayrımı oluşturmuştur. Burada asıl olarak analiz edilmesi gereken iki temel konu Gladstone'un Doğu politikalarına neden müdahil olduğu ve kitapçık yayımlama fikrine nasıl kapıldığıdır. Şark Meselesi, Büyük Yaşlı Adam olarak da bilinen Gladstone'un uzun yaşamında her zaman önemli olmuştur. Gladstone'un hayatı incelendiğinde Osmanlı meselelerini yakından takip ettiği görülmektedir. Örneğin, Gladstone gençlik yıllarında Yunan sorununa tanık olmuş ve bu sorun karşısında Hristiyan tebaanın kurtuluşu için Osmanlı'ya İngiliz müdahalesini savunmuştur. Bu dönemde Stratford Canning'in benimsediği insani politikaları yakından takip etmiştir. Gladstone Kırım Savaşı sırasında Hazine Bakanıken Şark Meselesi'nin yalnızca politik değil kamuoyu ve dış ilişkilerle de birbirine bağlı olduğunu da farkına varmıştır. Gladstone bu dönemde Osmanlı'yı savaşta desteklemek için yapılan harcamalara dikkat çekerek, *"Sultan'ın Hristiyan tebaasına karşı tıfıfeği omuzlayamadım ve orada tavır almıyordum"* diyerek bu duruşundan pişman olduğunu belirtmiştir (Morley, 1911, s. 493). Böylelikle *"Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi"* kitapçığını yazana kadar Gladstone'un Osmanlı hükümetini ve Doğu'daki olayları gözlemlemiş olduğu ve bu konudaki kamuoyu önemini kavradığı anlaşılmaktadır (Yıldızeli, 2016, s. 65). Kırım Savaşı'nın sona ermesinden yirmi yıl sonra yeni bir döneme gelmesine rağmen Gladstone'un biyografi yazarı John Morley, *"Bay Gladstone'un zamanın İngiliz halkın huyunu ne kadar az değiştirdiğini ve olaylar karşısında daha tecrübeli olduğunu"* ileri sürmektedir (Morley, 1911, s. 496).

2. "Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi" Kitapçığının Yayımlanması

1876 yılının Eylül ayında yayımlanan *"Bulgar Mezalimi"* kitapçığı Gladstone'un liderliğinin ve Bulgar kampanyasının sembolü haline gelmiştir. Londra'da John Murray yayınevi tarafından altı pence karşılığında satışa çıkarılan kitapçık 33 sayfadan oluşuyordu. Kırk yılı aşkın dostluğuna ve yalnızca Osmanlı meselelerindeki çabaları için değil aynı zamanda herkesin ona duyduğu hayranlık ve bir aileden doğan saygıyla insancılığı teşvik etmesi nedeniyle kitapçığın ilk sayfasında Gladstone'un çalışmasını Viscount De Redcliffe'e ithaf ettiği görülmektedir (BL GP Add MS 44695, fol. 376). Disraeli Hükümeti'nin Osmanlı'da gerçekleşen olaylara ilişkin sansür uyguladığını iddia ederek kitapçığına başlayan Gladstone, bu durumun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Özellikle işçi sınıfına hitap ederek kasaba ve şehirlerin kısacası tüm Britanya'nın büyük kalbinin bu olaylarda atmayı bırakmadığını göstermesinin bir gereklilik olduğunu iddia etmektedir. Bulgar isyanının artık sonun başlangıcı olduğu düşüncesini vurgularken olayların bu aşamaya gelmesinde sorumlu olarak hem Disraeli'yi hem de Türk hükümetini hedef almıştır (Gladstone, 1876, s. 9):

"Ülkeye yapılan çağrı sadece Sırbistan, Bosna ve Hersek olsaydı durum vahimdi. Şu anda ise çok daha vahim. Birazdan ayrıntılarına değineceğim yavaş ve zorlu bir süreçle ancak kendi Parlamentomuz, idaremiz veya yurt dışındaki kuruluşlar aracılığıyla değil kısmen gazete yazışmalarının, kısmen de yabancı bir devletin yetkili temsilcisinin yardımıyla bilgi sahibi oluyoruz. Şimdi, her zaman en güçlü manevi ve hatta zamanın bir bölümünde maddi destek verdiğimiz bir Hükümetin doğrudan yetkisi altında, büyük olan suçların ve zulümlerin işlendiğini ayrıntılı olarak biliyoruz. Tüm modern örneklerin ötesinde ve karakter olarak o kadar tarif edilemeyecek kadar aşağılık ve vahşi ki onları tasavvur etmek için kalbim ve onları yeterince tanımlamak için dil ve kalemimin gücü yetmez. Bunlar Bulgar Dehşetleri'dir ve sorulması gereken soru şudur: Cezalandırmak, damgalamak ya da önlemek için ne yapılabilir ve yapılmalıdır"

Gladstone Türklerin özelliklerini kendi deyimiyle “*kaba tabirlerle*” açıklamaya devam etmiştir. Bu durumun “*sadece bir Müslümanlık meselesi değil, bir ırkın kendine özgü karakteriyle birleştirilmiş Müslümanlık meselesi*” olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Türkler “*Hindistan’ın ulumlu Müslümanları, Suriye’nin yiğit Selahaddinleri ya da İspanya’nın kültürlü Mağribileri değildirlere*”. Türklerin Avrupa’ya girdikleri anı “*kara bir gün*” olarak nitelendirmiş ve Türkler için “*insanlığın tek büyük insan-karşıtı örneği*” ifadelerini kullanmıştır. Ona göre Türkler, “*nereye giderlerse gitsinler arkalarında kan ile gözyaşı bırakıyorlar ve egemenliklerinin ulaştığı yerde zorla yönetimlerini kabul ettiriyorlardı* (Gladstone, 1876, s. 9).” Bu eleştirilerine rağmen Türklerin askeri başarılarından övgüyle bahsetmiş fakat yine de Türklerin bu yayılmacılığın rahatsızlığını dile getirmiştir. Türklerin Avrupa’nın ortak düşmanı olduğunu ve zaman zaman da İngiliz kiliselerinde Roma Katolik gücünün ve nüfuzunun başı olan İmparator’un Türklerle mücadelesinde başarısı için dualar edildiğini belirtmiştir (Gladstone, 1876, s. 10). Buna rağmen, Gladstone’a göre “*böylesi akıldan yoksun bir milletin büyük bir devlet-medeniyet yaratabilmesinin ve halkları yüzyıllarca barış içerisinde tutmasının nedeni, Osmanlı Devleti’nin akıllı tebaasını, özellikle Rumların kullanılmasında yattığını*” ileri sürmektedir (Özçelik, 2021, s. 483).

Gladstone için Kırım Savaşı’nda yaşanan olaylar Osmanlı’ya bakış açısında her zaman rehber niteliğindedir. Hazine Bakanı olduğu bu dönemde Osmanlı’ya maddi yardımda bulunmaya karşı çıkan isimler arasında yer almıştır (Yıldızeli, 2016, s. 124). Gladstone’a göre İngiltere ve Fransa’nın desteğiyle Kırım Savaşı’nın başarıları Türkiye’nin kanlı tarihinde yirmi yıllık bir dinlenme sağlamış, toprak bütünlüğünü savunmuş ve bağımsızlığını da güvence altına almıştır (Gladstone, 1876, s. 11). 1853 Kırım Savaşı öncesi dönemde Rusya ile müzakerelerin başarısız olmasıyla İngiliz ve Fransız donanmalarının Beşika Körfezi’ne gönderildiğini hatırlatarak İngiliz ulusunun Bulgar İsyanı’nda aynı eylemlere maruz kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Burada, Türk hükümeti için Kırım Savaşı ve 1856 Paris Antlaşması sonucunda asıl önemli olanın reformların uygulanmasına karşılık Türkiye’nin Hristiyan tebaasına ayrılmaz bir şekilde bağlanan hak ve ödevlerini anlamadığını iddia etmektedir (Gladstone, 1876, s. 11).

Osmanlı’daki gayr-i Müslimler ile İngiliz sömürgesi altında yaşayan Hintliler arasında bağlantı kuran Gladstone “*Türkiye’deki on iki veya on üç milyon Hristiyan’ın mutsuzluğuna bir çare bulunması*” gerektiğini iddia etmiş ve “*istediğimiz adam değişikliği değil tedbir değişikliği*” demiştir (Gladstone, 1876, s. 25). Bu düşüncesinden hareketle Gladstone içinde bulunulan durumu kendince şöyle yorumlamıştır (Gladstone, 1876, s. 26):

1. *Anarşik kötü yönetime yağmaya, karalamaya devam edilerek yeterli kanıtlara rağmen Bulgaristan yalnız bırakılıyor.*
2. *Yakın zamanda Osmanlı Hükümeti’nin yaptırımını altında işlenen zulümlerin tekrarlanmasına karşılık sadece Bosna ve Hersek’ten değil, aynı zamanda Bulgaristan’dan gelecek idari eylemleri için etkili önlemler alınmalı aksi takdirde üzerinde yıllar ve nesiller boyunca kirli ve kanlı elinin izleri kalacaktır.*
3. *Bu önlemlerle birlikte ciddi bir şekilde tehlikeye atılan İngiliz isminin onuru kurtarılmalıdır.”*

Üç büyük hedef olarak belirlediği bu maddelere ek olarak Gladstone Türkiye’nin toprak bütünlüğü politikasının sorgulanması gerektiğini öne sürmüştür. Avusturya ve Rusya’nın bu konudaki politikalarını örnek göstererek işbirliği çağrısında bulunmuştur. Avusturya’nın sınırları içinde yaşayan ırklara ilişkin kendine özgü

uyumunu önemli olarak değerlendirirken, Rusya ile oynanan Büyük Oyun'un terk edilmesi gerektiğini onun yerine hükümeti korumanın gerekli olduğunu belirtmiştir (Gladstone, 1876, s. 26). Avrupa Türkiye'sinde Hristiyanlığın büyüyen, Türklüğün ise “*çürüyen unsur*” olduğunu öne süren Gladstone, Rusya'nın Doğu Avrupa'nın geleceği üzerine doğru bir politika izlediğini öne sürmüştür. Rusya'nın son yıllarda Levant'taki Rumları uzaklaştırmak için çok şey yaptığını ve karşılıklı yardımlaşma ile bölgede İngiliz siyasi otoritesi artırma iddiasındadır. Türkiye'ye yönelik yürütülen toprak bütünlüğü ilkesinin zamanından önce terk edilmesini takiben Büyük Güçler arasında hüküm süren oybirliğinin ve birlik yaklaşımlarının akıllıca olacağı kanaatinde. Kamuoyunun sesi net ve yüksek sesle duyulmadıkça, yalnızca üzüntüyle bir sonucun elde edilemeyeceğini belirten Gladstone, artık bu sorumluluğu kendisi de dâhil kimsenin paylaşmaması gerektiğini öne sürmüştür (Gladstone, 1876, s. 27-29):

“Kendi yurttaşlarını bu kadar karanlıkta bırakırken tüm Avrupa'ya yaymayı başardıkları “dürüst” Türk'ün taraftarları olduğumuz algısını yok etmelerini istiyoruz. Tam bağımsızlık için İngiliz çıkarları esastır. Türklerin hem suçlarına hem de tüm güçsüzlüklerine çok göz yumduk artık davanın gerekliliklerine göre davranacağız. Uygar insanlığın genel duygularıyla uyum içinde olmak istiyoruz. Bu nedenle şu andaki İngiliz Hükümeti'nin İngilizlerin hislerini yanlış yansıttığını tüm insanlığa ve Türk'e anlatmak istiyoruz.”

Kitapçıkta genel olarak Şark Meselesi'ne atıfta bulunan Gladstone özellikle Disraeli hükümetinin Türklerin kötü yönetimine karşı duyarsızlığını eleştirmektedir. Bulgaristan'daki “*toplu katliamların devam ettiğini iddia eden Gladstone, Dışişleri Bakanlığı'nın Türk suçları ile ilgili cevaplarının yetersiz kaldığını belirtiyordu.*” Yine, “*üretiminin kamu hizmetine zarar vereceği gerekçesiyle milletvekillerinin Doğu hakkında bilgi talepleri reddedildiğini ve Lordlar ve Avam Kamarası'ndaki tepkilerin kabul edildiğini*” iddia etmiştir (Gladstone, 1876, s. 22). Disraeli hükümeti hakkındaki bu iddialarını özellikle *Daily News*'in haberleriyle meşrulaştırdığı görülmektedir. Yine Gladstone'a göre “*Bulgar Meselesi ve Şark Meselesi*” ile ilgili ilk haberlere 23 Haziran 1876'da *Daily News*'in manşetlerinde yer verilmiştir. *The Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerinin dış haberler servisi de bu haberleri desteklemiştir (Gladstone, 1876, s. 13). Muhafazakar hükümetin olaylara gecikmiş tepkisinden Disraeli'yi sorumlu tutmuş ve halktan bu bilgilerin saklandığını iddia etmiştir. Kendi ifadesiyle, “*bu süre zarfında hükümet belgeler sunmak yerine onları saklamak için her türlü sebep ve bahaneyi tüketti ve bu nedenle de haftalar kaybedildi*” (Gladstone, 1876, s. 8-9).” Disraeli gazetelerin bu iddialarını yalanlayarak “*kargaşaların din veya ırk gözetmeksizin köyleri yakan yabancılar tarafından başlatıldığını açıklaması ve bu durumu Başbozuklar ve Çerkesler birliği ile işgalciler arasında bir savaş olarak tanımlaması*” Gladstone'u daha da rahatsız etmiştir. Disraeli'nin bu karşılığı durdurmak için İngiliz hükümeti tarafından önlemler alındığını ifade etmesini de inandırıcı bulmamıştır (Gladstone, 1876, s. 13). Gladstone, Disraeli'nin Osmanlı toprak bütünlüğü politikasının fiilen statüko olarak tanımladığını belirtmiştir. Fakat ona göre statüko anlayışı artık değişmelidir. İngilizlerin Osmanlı toprak bütünlüğü politikası gayr-i Müslimlerin aleyhine ilerlemektedir. Türk idari otoritesinin Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da devam etmesi tartışılmalıdır. Bu durum “*havada kalan vaatleri, somut olmayan reformları, vahşi tutkuları ve günlük iğrenç ve çaresiz kötü yönetimi*” ile Türk'ün temsil edilmesi anlamına gelmektedir. . . O halde Gladstone'a göre yapılması gereken (Gladstone, 1876, s. 28):

“İngiliz politikasının mevcut statükosunun yeniden kurulmasıdır. Aynı biçimlerin ve aynı fırsatların yeniden tesis edilmesi neticesinde aynı suiistimallerin ve aynı suçların ortaya

çıkmasının engellenmesi yalnızca kamuoyunun belirgin ve anlaşılır eylemleri altında yürürlükten kaldırılabilir.”

Kendini tüm bu olaylarda baş “*provakatif*” olarak tanımlayan Gladstone, halkı “*özgürlük, insanlık ve özellikle Hristiyanlık için harekete geçmeye çağırma sorumluluğunun*” da kendinde olduğunu iddia etmektedir. Yalnızca Türk valilerine hitaben değil, esasen Disraeli kabinesine ve Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik politika geleneğini eleştiren kitapçığında Gladstone’un okuyucuyu etkileyen sözleri bulunuyordu. Örneğin Matthew’un “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi kitapçığının sloganı*” olarak tanımladığı “*pılı pırtısıyla*” terimi kampanyanın tanıtımına yardımcı olurken Gladstone’un itibarını keskinleştiren radikal bir ifadedir² (Matthew, 1974, s. 280). Gladstone’un bu terimi Yunan İsyanı sırasında Stratford Canning’den kaleminden esinlenerek kullandığı da belirtilmelidir (Lane-Poole, 1888, s. 307). Bu nedenle Seton-Watson, Gladstone’un kitapçığının “*son elli yıl boyunca devam eden İngiliz Osmanlı politikasının itibarını kurtarma girişimi*” olarak görülmesi gerektiğinin üstü çizilmelidir (Seton Watson, 1935, s. 77).

Gladstone dava olarak tanımladığı bu konudaki görevini “*Bulgaristan’daki yoksulluğun, hastalığın ve her türlü ıstırapın giderilmesi için önlemlerle en acil şekilde milletini ikna ederek davanın kendine özgü koşulları altında gerçekleştirmek istediğini*” belirtmektedir. Majestelerinin hükümetine konuyu ele alması için bir çağrısı olduğunu ve kamu harcamaları yerine belediye ve yerel makamlarla iletişim kurarak İstanbul’daki elçilik, konsolosluklar ve başkan yardımcılıklarındaki gönüllü mekanizmalarla yardım dağıtımının organize edilmesi gerektiğini savunmuştur (Gladstone, 1876, s. 32). Gladstone’un kitapçığındaki bir diğer önemli özellik “*ahlaka dayanan*” söylemlerinin Türk hükümetine karşı önceki tavrıyla aynı çizgide olmasına rağmen artık her zamankinden daha derin olduğudur. Dolayısıyla Gladstone’un ırkçı bir üslup kullandığı görülmektedir. Türk yönetiminin Avrupa’daki Hristiyan toplulukları yönetmeye başladığı “*kara güne*” işaret ederken, Türk yönetimini “*insanlığın insan karşısı tek büyük örneği*” olarak tanımlaması Türkofobik algılamaların artmasına neden olmuştur (Hanioglu, 2008, s. 111). Burada altının çizilmesi gereken bir başka nokta Gladstone’un Türklere karşı kullandığı ırkçı dil ile Bulgarlara gösterdiği insancılığı arasında bir çelişki olduğudur. Gladstone’un Türk yönetiminin doğasına ilişkin hiçbir zaman çözülemeyen şüpheleri olduğunu belirtirken kitapçığın bu düşünce çizgisinin doruk noktası olduğu açıktır. Gladstone, Türklerin İslamiyet ile yönetim sentezine dikkat çekerken bunun “*ırkan kendine özgü karakteriyle birleştirilmiş Müslümanlık meselesi*” olduğunu belirtmiştir (Gladstone, 1876, s. 35). Bu durum Gladstone’un Osmanlı’da gayr-i Müslim tebaa için İslami usullere dayanan yönetimin yanlış olduğu inancını güçlendirmektedir. Gladstone, bu nedenlerle kampanya süresince kamuoyunun desteğini almak için Türk ırkını tanımlamış ve Türk yönetiminde reform mücadelelerinin tarihine açıkça atıfta bulunmuştur. Türk makamlarının, Kırım Savaşı ve 1856 Paris Antlaşması’nın bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu’na ayrılmaz bir şekilde bağlı olan Hristiyan tebaanın hakları konusunda hâlâ yetersiz olduğunu savunmuştur (Gladstone, 1876, s. 35). Gladstone, bu anlayışını Disraeli hükümetinin statükocu ve Osmanlı yönetimini koruma niyetiyle ilgili politikasını da eleştirerek desteklemiştir (Gladstone, 1876, s. 35):

“Dışişleri Müsteşarı’nın açıklayamadığı ama söylenmeye değer iki şey var. Bunlardan ilki, bu korkunç vahşet düzeltilip sorumluları cezalandırılıncaya kadar İngiliz Hükümeti’nin

² “*Türklerin mahvedip aşağıladıkları vilayetlerdeki istismarlarını ortadan kaldırmaları için en iyi yol bir an önce gitmeleridir. Zaptiyeleri, Müdürleri, Binbaşları, Yüzbaşları, Kaymakamları ve Paşaları ile birlikte, hepsinin pılı ve pırtısıyla ıssız bıraktıkları eyaletlerden ayrılmalarını umuyorum.*” Gladstone, 1876, s. 61-62.

Türkiye'ye sağladığı manevi ve hatta maddi desteği geri çekmesi olacaktır. Diğeri ise, bu kadar geniş çaplı ve bu kadar derin suçlardan sonra İngiliz hükümetinin Bulgaristan'daki Türk yönetiminin sürdürülmesine artık taraf olmayacağıdır.”

Kitapçık yayımlandıktan sonra Gladstone tepkilerden memnuniyetini Lord Granville'e "okuyucularım canlı ve harika" diyerek belirtmiş ve "yirmi bin kopya basıldı ve bunun son olmayacağını biliyor artarak devam edeceğini düşünüyorum" demiştir (Ramm, 1962, s. 5). Kitapçık gerçekten de sadece ikna edici olmakla kalmamış aynı zamanda İngiliz halkını Osmanlı yönetimine karşı kıskırtmıştır. Kamu vicdanında büyüyen bir krizin kanıtları her geçen gün çoğalmaya başlamış Gladstone'un konumu mitinglerle güçlenmiştir. Shannon'ın belirttiği gibi (Shannon, 1963, s. 49):

“Bulgar İsyanı, İngiltere'den uzak ülkelerdeki garip bir ortamda yaşanan trajik olayların sonucu olarak aniden ve görünüşte kendiliğinden gelişti; normalde bu isyanlara katılmayan erkekler tarafından dahi desteklendi. Kaynama noktasına oldukça hızlı geldi ve alışılmadık şekilde tüm görüşleri etkiledi.”

Sonuç olarak 1876 sonbaharında, Kraliçe II. Viktorya dönemi İngiltere'sinde kamuoyunun büyük bir bölümü, Disraeli'yi Balkanlar'daki "ahlaksız" politikalarının arkasındaki adam olarak değerlendiriyordu. Popüler siyaset açısından bu durumu değerlendiren Ković, Gladstone'un olaylardaki stratejik rolünün "İngiliz duygularına" dayandığını ve Disraeli'nin "Yahudi cemaati tarafından kontrolü algısıyla" ilgili olduğunu ileri sürmektedir (Kovic, 2011, s. 147).

Gladstone'un olaylardaki motivasyonu Bulgaristan'daki Türk yürütme gücünün geri çekilmesi üzerinedir. Olaylardaki manevi şevki ve inancına ek olarak en ünlü ve akılda kalıcı sözleriyse şöyleydi (Morley, 1903, s. 554):

“Artık Türkler suiüstimallerini mümkün olan tek yolla, yani kendilerini bölgeden uzaklaştırarak gerçekleştirsinler: Zaptiyeleri, müdürleri, binbaşlıları, yüzbaşlıları, kaymakamları ve paşaları, hepsi birden bütün eşyalarını alarak umarım ıssızlaştırdıkları ve kirlettikleri eyaletten defolup gitmemeliler.”

Gladstone'un bu dönemde Türk yönetimine duyduğu öfkenin derinliği, Türklere karşı daha sonraki tutumuna ilişkin belirli bir yanlış yorumlanmasının da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin Muhafazakar politikacı Sir Charles Adderley, Hanley'de yaptığı konuşmada Gladstone'u "Türklere tamamen Avrupa'dan atmakla" suçlamıştır (BL GP Add MS 44452, fol. 87). Gladstone ise buna karşılık Adderley'in hatalı olduğunu belirterek Balkan coğrafyasından çıkarılacak Türklerin hükümetin yürütme gücünü oluşturan askeri ve idari kişiler olduğunun altını çizerek gelecekte yapılacak düzenlemeleri kast ettiğini söylemiştir (BL GP Add. MS 44452, fol. 82).

Gladstone'un liderliğinde Bulgar İsyanı propagandası bir anda İngiliz kamuoyunun çeşitli katmanlarını birbirine bağlayan bir duyguya dönüşmüştür. Gladstone'un Bulgar kampanyası halka açık konuşmalar ve ulusal toplantılarla devam etmiştir. 9 Eylül 1876'da Blackheath'teki konuşması onun retorik zekâsının doruk noktası ve dinleyiciler üzerindeki yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Gladstone üstlendiği bu rolün ulusal bir hareketin başlangıcı olduğunu belirtirken Lord Granville'e bu durumu şu şekilde özetlemiştir: "benim partiye karşı şu an için sorumluluklarım yok ama ülkeye karşı sorumluluklarım var bu

nedenle kendimi zaman zaman bu gidişat hakkında topluma tavsiye vermek zorunda hissediyorum (Ramm, 1962, s. 13).” Tüm bu gelişmeler sonrasında Bâb-ı Âlî’ye yönelik hükümet politikalarında Türko-fobik algılamalar artmış, Gladstone da bu istekliliği her seferinde açıklamaya devam etmiştir. Örneğin Liverpool’da konuşması sırasında Othello tiyatrosu oynanırken “*Türkler boğuldu*” sözleri duyulduğunda seyircilerin coşkuyla ayağa kalktığını ve tezahüratlarıyla oyunu bir süre yarıda kestiğini gözlemlemiştir (Morley, 1903, s. 628).

Şark Meselesi Derneği tarafından 8 Aralık 1876’da düzenlenen Şark Meselesi Konferansı ya da diğer adıyla St. James Konferansı bu konunun ulusal bir sorun haline geldiğinin kanıtıyken İngiliz kamuoyunun ve Hristiyan dünyasının sempatisinin de bir yansımasıydı. Konferans “*Avrupa’nın Güçleri ve uluslarının ittifaka yoluyla Şark Meselesi’nin olumlu ilerlemesini teşvik etmenin en iyi yollarını değerlendirmeyi*” amaçlamıştır (BL 8028. AA, Eastern Question Association, s.a-2). Gladstone konferansın sözcüsü iken toplantıyı “*harika, dikkate değer ve neredeyse tarihi*” olarak değerlendirmiştir. Anthony Trollope, Edward Freeman, Thomas Hardy, James Bryce, Thomas Carlyle, James Froude ve Charles Darwin gibi Victoria aydınlarının kilit isimleri de konferans katılımcısıdır. Parlamento üyelerinin ötesinde Profesörler, eğitmenler, yazarlar, sanatçılar, avukatlar, bilimsel itibar sahibi beyefendiler, belediye başkanları, il ve ilçe hâkimleri, çeşitli mezheplerden din bakanları ile şirket üyeleri, sendikacılar ve emekçiler de konferansta hazır bulunmuşlardır (BL 8028. AA, Eastern Question Association, s.a-2).

Kamuoyunun bu desteklerinin yanında Gladstone’un görüşlerine karşı çıkan bir kesim de mevcuttur. Muhafazakar bir şair olan Alfred Austin, “*Tory Horrors or the Question of the Hour*” adlı kitapçığında Gladstone’u hedef almış ve onu Türkiye hakkında bilgisiz olmakla suçlamıştır. Üstlendiği bu görevi partide neden daha deneyimli olan Liberallere bırakmadığını sorgulamıştır. Austin ayrıca Gladstone’un “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*” kitapçığının “*Türk’e karşı bir kelime ve Tory’ye karşı ise yirmi kelime*” olduğunu belirtmiştir. (Austin, Tory Horrors) Bölgede görev yapan bir İngiliz memuru olan Stanislas Graham Bower St. Clair de Gladstone’un Türkiye’de hiç bulunmadığını ve Osmanlı meseleleri hakkında herhangi bir deneyimi veya Bulgar tarihi bilgisi olmadığını iddia etmektedir. Clair bu bakış açısıyla yayımladığı kitapçığında Gladstone’un planının “*Bulgaristan’ı kurtarmak için İngiltere’yi feda etmek*” olduğunu ileri sürmektedir (Clair, 1876, s. 5-6).

3. Sonuç

6 Eylül 1876’da Gladstone’un yayımladığı “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*” kitapçığı Bulgar İsyân propagandasının bir sembolü olmuştur. İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik dış politikasına karşı biriken öfke ve muhalefete dayanan tutumlarında da bir mihenk taşı haline gelmiştir. Gladstone’un Bulgar İsyânı hakkında İngiliz kamuoyundaki başarısının Kırım Savaşı’ndan bu yana Şark Meselesi politikalarıyla yakından ilgilenmesi ve dönemin popüler siyasetini iyi değerlendirip Hristiyan değerlerle kamu vicdanına hitap etmesiyle açıklanabilir. Bu açıdan bakıldığında, “*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*” kitapçığı Gladstone’un Osmanlı İmparatorluğu içinde meydana gelen isyanlarla ilgili olarak kitlelerle buluştuğu bir araç olmuştur. 1876’ya gelindiğinde Gladstone, Türk yetkililerin Hristiyan tebaası yönetimini hedef almış ve Tory hükümetinin Şark Meselesi’ne yaklaşımlarını eleştirmiştir. Radikal ifadelerle zenginleştirerek Osmanlı yönetimine karşı ırkçı bir üslup kullanan Gladstone, bu kitapçığı bir propaganda aracına dönüştürmeyi başarmıştır.

Disraeli’nin Türk yanlısı bir dış politika sürdürmesine karşılık Gladstone retoriğini Hristiyan insancılığı ve Avrupa Uyumu düşünceleri doğrultusunda geliştirmiştir. Geleneksel olarak uygulanan Osmanlı

İmparatorluğu toprak bütünlüğü politikasının İngiliz çıkarları için kamuoyu desteğiyle terk edilmesi, bunun yerine Fransa, Avusturya ve Rusya gibi güçlerle bir ittifak politikası yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gladstone hayatı boyunca Türklerin İslami yönetiminin gayr-i Müslimler için doğru bir idare şekli olmadığına inanmıştır. Gladstone'un kitapçığında yakaladığı bu ivme önceki yılların tecrübesi olmadan üretilemeyecek bir motivasyon kaynağıdır. Bu nedenle bu kitapçıkta düşünceleri aslında liberal değerlere dayanan 19. yüzyıl İngiliz Haçlı Seferi'ndeki Ortadoğu ve Balkanlar kozu olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak İngiliz diplomasisinin oluşumunda Gladstone önderliğinde Bulgar İsyanı'ndaki bu çıkış, Disraeli'nin 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndaki Türk yanlısı politikadan vazgeçerek tarafsızlığa geçişine yol açmıştır. Bu popülaritenin sağladığı imajla kazandığı seçim sonucunda 1880 yılında kurduğu İkinci Kabinesi'nde ilk iş olarak Hristiyan tebaayı Osmanlı yönetimi karşısında desteklemiş ve ekonomik gerekçelerle 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- [1] Clair, Goubold Brophy Saint (1876), “Bulgarian Horrors! and Mr. Gladstone’s Eastern Policy”, Blanchard & Sons, London.
- [2] Anderson, Matthew S. (1968), *The Eastern Question, 1774-1923, A Study in International Relations*, Macmillan, London.
- [3] Balcı, Meral (2018), *Reflection of British Prime Minister Gladstone's Anti- Ottoman Policies to British Foreign Policy*, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-I, Gece Kitaplığı, İstanbul.
- [4] Biagini, Eugenio (1992), *Liberty, Retrenchment and Reform, Popular Liberalism in the Age of Gladstone, 1860-1880*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [5] Biagini, Eugenio (2000), *Gladstone*, Macmillan, London.
- [6] Blake, Robert (1967), *Disraeli*, St. Martin’s Press, Michigan.
- [7] British Library (BL) 8028. AA, *Eastern Question Association: Report of Proceedings of the National conference at St. James Hall, London: Direction of the Committee by James Clarke & Co., 13&14 Fleet Street*.
- [8] British Library (BL) *Gladstone Papers (GP)*.
- [9] Campbell, George John Douglas (1896) (8th Duke of Argyll), “Our Responsibilities for Turkey, Facts and Memories of Forty Years”, John Murray, London.
- [10] Çelik, Emre (2013), *Benjamin Disraeli-William Ewart Gladstone Rekabetinde Şark Meselesi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [11] Çiçek, Nazan (2017), “Bulgarian Horrors” Revisited: the Many-Layered Manifestations of the Orientalist Discourse in Victorian Political Construction of the External, Intimate and Internal Other”, *Belleter*, S. 291/81, Ağustos. (525-568)
- [12] *Correspondence respecting refugees from Hungary within the Turkish Dominions presented to both Houses of Parliament by Command of her Majesty (1851)*, 28 February 1851, Harrison and Son, London.
- [13] *Daily News Gazetesi*, 23 Haziran 1876.
- [14] *Daily Telegraph Gazetesi*, 23 Haziran 1876.
- [15] De Redcliffe, Viscount Stratford (1881), ‘The Eastern Question; a selection from his writings during the five years of his life with a preface by Arthur Penryhn Stanley’, John Murray, Albemarle Street, London.
- [16] De Worms, Baron Henry (1877), ‘England’s policy in the East’, Chapman and Hall, London.
- [17] Freeman, Edward A. (1876), ‘The Eastern question in its historical bearings, an address. Revised, an address delivered in Manchester’, Manchester.
- [18] Gallenga, Anthony (1877), ‘Two Years of the Eastern Question’, vol. II, Samuel Tinsley, London.
- [19] Gladstone, William E. (1876) ‘A speech delivered at Blackheath on Saturday, September 9th, 1876: together with letters on the question of the East’, *Bristol Selected Pamphlets*.
- [20] Gladstone, William E. (1876), ‘The History of 1852-60 and Greville’s latest Journals’, *The English Historical Review*, vol. II, Longsman, Green, and Co. Ltd., London.
- [21] Gladstone, William E. (1877), ‘The Slavonic provinces of the Ottoman Empire’, London.
- [22] Gladstone, William E. (1876), ‘Bulgarian Horrors and The Question of the East’, John Murray, London.

- [23] Gladstone, William E. (1877), "Lessons in massacre, or, the conduct of the Turkish government in and about Bulgaria since May, 1876: chiefly from the papers presented by command", Bristol Selected Pamphlets.
- [24] Gölen, Zafer (2011), "Şark Meselesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Politikaları", Türk Yurdu, S. 284/100, Nisan. (91-101)
- [25] Hanioglu, Sükrü (2008), A Brief History of the Late Ottoman Empire, Princeton University Press, Princeton.
- [26] Hansard Parliamentary Debates (3rd Series).
- [27] Harris, David (1939), Britain and the Bulgarian Horrors of 1876, University of Chicago Press, Chicago.
- [28] Jewish Chronicle Gazetesi, 27 Ekim 1876.
- [29] Karaca, T. Niyazi (2011), İngiltere Başkanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı: Büyük Oyun, Timaş Yayınları.
- [30] Karpat, Kemal (2001), The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State, Oxford University Press, Oxford.
- [31] Ković, Milos (2010), Disraeli and the Eastern Question, Oxford University Press, Oxford.
- [32] Lane-Poole, Stanley (1888), The Life of Right Honourable, Viscount Stratford De Redcliffe, vol. II., Longmans & Green and co., London.
- [33] Maccoll, Malcolm (1877), "The Eastern Question its facts and fallacies", Longmans, Green, London.
- [34] Maccoll, Malcolm (1878), "Three Years of the Eastern Question", Chatto & Windus, London.
- [35] MacGahan, Januarius (1876), "Mr. Schuyler's Preliminary Report on the Moslem Atrocities, published with the letters by Januarius MacGahan", London.
- [36] Matthew, Colin (ed.) (1974), The Gladstone Diaries, Vols. V-XIV (1978-94), Clarendon Press, Oxford.
- [37] Morley, John (1903), The Life of William Ewart Gladstone, III vols., Wyman & Sons Ltd., Great Britain.
- [38] Morley, John (1911), The Life of William Ewart Gladstone, Volume II (1859-1880), Macmillan and Co., Limited, London.
- [39] Kılıç, Yusuf ve Haytaoğlu Ercan vd. (2021), Dr. Nevzat Gündoğru'na Vefa Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları, Özçelik, Ayfer, Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kırılmaya Yol Açan Bir Metin W.E. Gladstone'un "Bulgarian Horrors and question of the East" adlı Kitapçığında Türkler, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- [40] Parry, Jonathan (1993), The Rise and fall of the Liberal Government in Britain, Yale University Press, London.
- [41] Quinault, Roland (2011), British Prime Ministers and Democracy, From Disraeli to Blair, Bloomsbury, London.
- [42] Ramm, Agatha (ed.) (1962), The political correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville 1876-1886, vol. I, 1876-82, Clarendon Press, Oxford.
- [43] Saab, Ann P. (1991), Reluctant Icon: Gladstone, Bulgaria, and the Working Classes, 1856-1878, Harvard Historical Studies, Harvard.
- [44] Seton Watson, R. W. (1935), Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics, Macmillan, London.
- [45] Shannon, Richard (1963), Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876, Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva, Great Britain.

- [46] Stead, William T. (1892), “Mr. Gladstone — Part I”, The Review of Reviews, vol. V, April. (345-362)
- [47] Stead, William T. (1898), “Gladstone: A character Sketch 1809-1898 with portraits and other illustrations”, William Clowes and sons, limited, Stamford Street and Charing cross, London.
- [48] Swartz, Marvin (1985), The Politics of British Foreign Policy in the era of Disraeli and Gladstone, London, The Macmillan Press.
- [49] The Times Gazetesi, 31 Aralık 1875.
- [50] The Times Gazetesi, 30 Mart 1876.
- [51] The Times Gazetesi, 26 Mayıs 1876.
- [52] The Times Gazetesi, 23 Haziran 1876.
- [53] Tokay, Gul, ‘Anglo-Ottoman relations and William Gladstone’ (2009) New Bulgarian University History Department Yearbook, vol.4. (318-333)
- [54] White, James S. (1877), “A Lecture on the Eastern Question”, Mechanics Institute, Singleton.
- [55] Wirtwein, Walter W. (1935), Britain and the Balkan Crisis 1875-1878, Columbia University Press, London.
- [56] Yildizeli, Fahriye Begüm (2018), “A Comparative Analysis on Sultan Abdülhamid II and William E. Gladstone”, Journal of History School, s. 11/36, Aralık. (316-336).
- [57] Yildizeli, Fahriye Begüm (2016), William E. Gladstone and British Policy Towards the Ottoman Empire, Exeter Üniversitesi, Exeter. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).